

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

СЛІПЧЕНКО АНАТОЛІЙ СВЯТОСЛАВОВИЧ

Прим. № ____

УДК 347.215(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

СПОСОБИ ТА ФОРМИ ЦИВІЛЬНОГО ОБОРОТУ РЕЧЕЙ

12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ А. С. Сліпченко

Науковий керівник: Венедіктова Ірина Валентинівна, д.ю.н., професор

Харків – 2018

АНОТАЦІЯ

Сліпченко А. С. Способи та форми цивільного обороту речей. –
Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 2018.

У роботі проведено аналіз існуючих підходів до розуміння поняття «цивільний оборот». Запропоновано авторське визначення поняття «цивільний оборот» шляхом виокремлення необхідних та достатніх елементів, які найбільш точно розкривають його зміст.

Досліджено структуру цивільного обороту. Встановлено два обов'язкові елементи структури цивільного обороту: Перший – «динаміка об'єктів», у межах якого відбувається динаміка об'єктів цивільного права; другий – «динаміка прав» як динаміка суб'єктивних прав та обов'язків. Ці базові, безумовні елементи, у свою чергу, містять по два компоненти: «динаміка об'єктів» перехід і відчуження; «динаміка прав» – правонаступництво й правовстановлення.

Визначено мету цивільного обороту, його основні та необхідні елементи.

Встановлено, що в межах процесу відчуження та переходу від однієї особи до іншої об'єктів цивільного права змінюється їх стан присвоєності. Саме зміна стану присвоєності об'єктів цивільного права і є тим результатом, задля досягнення якого відбувається цивільний оборот.

Пропонується цивільний оборот розглядати як правомірне відчуження або перехід об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої. Саме у такому визначенні містяться всі необхідні та достатні ознаки цивільного обороту як правової категорії. Відчуження та перехід вказують

на динаміку об'єктів цивільного права, а правомірність – на її юридичне оформлення (на динаміку суб'єктивних прав).

Встановлено, що елемент цивільного обороту, який забезпечує динаміку об'єктів та елемент, який забезпечує динаміку прав (обов'язків) на ці об'єкти, сам по собі не має тих властивостей, які виникають внаслідок їх взаємодії.

Вказано, що правомірна зміна стану присвоєності об'єктів цивільного права відбувається завдяки поєднанню в одне ціле вищевказаних елементів.

Акцентовано увагу на тому, що як і будь-яка інша система, цивільний оборот має свою базову одиницю, тобто те, що знаходиться у русі (розвитку).

Окреслену функцію у цивільному обороті виконує стан присвоєності об'єкта, без якого взагалі вести мову про цивільний оборот як процес неможливо, більше того, незважаючи на те, що цей стан постійно змінюється по відношенню до певних суб'єктів, він, як і належить базовій одиниці, зберігає свою ідентичність. В процесі досягнення мети (зміна стану присвоєності об'єкта) він, в свою чергу, слугує необхідною ланкою зв'язку між формою та змістом.

У дисертації доведено, що як і будь-яка інша система, цивільний оборот має свою базову одиницю, тобто те, що знаходиться у русі (розвитку). І таку функцію у ньому виконує стан присвоєності об'єкта. Без нього взагалі вести мову про цивільний оборот як процес неможливо. Більше того, незважаючи на те, що цей стан постійно змінюється по відношенню до певних суб'єктів, він, як і належить базовій одиниці, зберігає свою ідентичність. А в процесі досягнення мети (зміна стану присвоєності об'єкта) слугує необхідною ланкою зв'язку між формою та змістом.

Обґрунтовано, що поєднання способів і форм цивільного обороту дозволяє виокремити чотири його види: відчуження шляхом

правонаступництва, перехід шляхом правонаступництва, відчуження шляхом правовстановлення, перехід шляхом правовстановлення.

Способами цивільного обороту визначено відчуження і перехід – як два альтернативні варіанти здійснення останнього. правонаступництво і право встановлення є формами цивільного обороту, завдяки їм тільки й можливе його здійснення. Зазначені способи та форми є достатніми і вичерпними елементами системи цивільного обороту.

Визнається, що термін «перехід об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої», так само, як і «відчуження», має три різні значення і позначає три різні поняття. Вони взаємозалежні та взаємообумовлені, адже перехід об'єктів від однієї особи до іншої, як підстава, породжує процес переходу, а нормальний розвиток та завершення останнього неминуче приводить до такого результату, як зміна стану присвоєності об'єкта стосовно певного суб'єкта.

Для уникнення непевності, «розпливчастості» в статті 178 Цивільного кодексу України словосполучення «іншим чином», запропоновано замінити на термін «право встановлення» під яким розуміється виникнення права у особи незалежно від права попередника.

Встановлено правовий режим нічийної речі, який вказує на існування певних правовідносин щодо цього об'єкта цивільного права. Навіть тоді, коли власник чи володілець відмовився від речі, остання не перестає бути об'єктом правовідносин і здатна залучатися до цивільного обороту.

У дисертації дістали подальшого розвитку положення щодо тотожності понять « правонаступництва та «правовстановлення». Вбачається, що незалежно від припинення прав та обов'язків у однієї особи та виникнення їх в іншої, має місце перенесення прав та обов'язків від правопередника до правонаступника, що є наслідком зміни існуючого правовідношення.

Зазначено, що в залежності від обсягу прав та обов'язків, що переходять до правонаступника, їх можливо поділити на два види: транслятивне й конститутивне. Які здатні охопити такі випадки як повна передача прав, так і частини правомочностей. Які, в свою чергу, можуть бути як без збереження титулу, так і зі збереженням.

Аргументовано, що процес який виражається в зміні стану присвоєності речі, може відбуватися через перехід об'єктів від однієї особи до іншої. Що, в свою чергу, може проявлятися як одномоментно, так і тривати певний період часу.

Вбачається, що одна й та сама підстава, що породжує один і той же результат, може передбачати різний процес переходу майна від однієї особи до іншої. Він може відбуватися через множинність однорідних дій, або через сукупність різнорідних дій, які у взаємодії є достатніми для настання певних наслідків.

Зауважено, що саме належне оформлення процесу переходу може свідчити про змінення стану присвоєності речі.

Доведено, що при конститутивному правонабутті, на відміну від транслятивного правонабуття, у особи є змога повернути надані ним можливості щодо володіння, користування та розпорядження річчю.

В одному з підрозділів зазначено, що відчуження як підстава зміни стану присвоєності блага здійснюється правомірними діями, а у випадках, прямо передбачених законом, і неправомірними.

Серед правомірних дій це здебільшого вольові дії (юридичні акти), які можуть існувати у вигляді адміністративних актів та правочинів. Але можуть бути і вчинки або юридичний склад. Всі вони, як юридичні факти (юридичний склад), тягнуть за собою зміну стану присвоєності, перетворюють об'єкт, який був для особи своїм, власним, не чужий.

Наголошується, що надання правомочностей і є, по суті, надання права. Йому притаманні ознаки, які для правонаступництва є істотними: перенесення до правонаступника лише тими правовими можливостями, що

були у правопопередника; одночасна втрата таких правових можливостей правопопередником; залежність правомочностей правонабувача від правомочностей правонадавача.

Доведено, що похідне правонабуття, залежно від обсягу тих прав та обов'язків, які переходять до правонаступника, диференціюється на транслятивне та конститутивне, обидва з яких є правонаступництвом. Характерним для них є похідний характер права, яке набувається, від права правопопередника. «Дочірнє» право може виникнути лише при існуванні «материнського» права та лише у тих межах правових можливостей, які мав (має) правопопередник. Правонаступництво охоплює випадки як передачі права у цілому, з усіма правомочностями, так і частини правомочностей із збереженням юридичного титулу чи без збереження.

Встановлено, що залежно від правового режиму речі можна поділити на ті, які не присвоєні учасниками цивільних відносин та присвоєні. Правовстановлення поділяється на два види: виникнення права на нічийні речі і виникнення права на присвоєні кимось блага. Спільним між ними є те, що вони відображають динаміку правовідносин через правоприпинення та виникнення нових правовідносин, при збереженні одного і того ж об'єкта.

Зроблено висновок про те, що перехід майна від однієї особи до іншої, як і відчуження, також змінює стан присвоєності. Він проявляється в тому, що об'єкт перестає бути чужим для тієї особи, до якої переходить. Але, на відміну від відчуження, при переході в адресата може виникати не тільки стан абсолютної присвоєності, а й стан відносної присвоєності. Вбачається, що абсолютний стан пов'язаний із виникненням в учасника цивільних правовідносин, до якого перейшла річ, права власності, а в окремих випадках – володіння як речового права.

Відносний стан присвоєності, в свою чергу, пов'язаний із володінням адресатом чужою річчю. Він може бути зафіксований як за

допомогою речових прав на чужу річ, так і за допомогою зобов'язальних прав, тобто прав, що виникають на підставі договорів.

Визначено, що відчуженню підлягають не тільки речі, які знаходяться у титульному, а й у безтитульному володінні. В останньому випадку воно може бути також як адресним, так і безадресним, як добровільним, так і недобровільним, може вчинятися правомірними вольовими або неправомірними діями.

Ключові слова: оборот, способи цивільного обороту, форми цивільного обороту, відчуження, перехід, правонаступництво, правовстановлення.

ABSTRACT

Slipchenko A. S. Ways and forms of civil circulation of things. – Qualifying research paper.

Thesis for a Candidate Degree in Law, specialty 12.00.03 – Civil Law and Civil Procedure; family law; international private law. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2018.

In this paper, the legal category «civilian turnover» is investigated, its methods, forms and types. It is determined that the methods of civilian turnover are the alienation and transfer of objects of civil law from one person to another. It is determined that the legal forms of civil turnover are legal succession and the right of establishment.

It is substantiated that the combination of methods and forms allows to distinguish 4 types of civilian turnover: succession through alienation, succession through transition, the establishment of rights through alienation, the establishment of rights through the transition.

In the dissertation it is proved that, like any other system, the civil revolution has its basic unit, that is, that which is in motion (development).

And such a function in it fulfills the status of the assignment of the object. Without him, generally speaking about civilian circulation as a process is impossible.

Moreover, despite the fact that this state is constantly changing in relation to certain subjects, it, as it belongs to the base unit, retains its identity. And in the process of achieving the goal (change the status of the assignment of the object) serves as the necessary link between the form and content.

It is recognized that the term «the transfer of objects of civil law from one person to another», as well as «alienation», has three different meanings and denotes three different concepts.

They are interdependent and interdependent, since the transition of objects from one person to another as a basis generates the process of transition, and the normal development and completion of the latter inevitably leads to such a result as the change in the status of appropriation of an object in relation to a particular subject.

On the basis of the conducted research, Part 1 is proposed. Art. 178 of the Civil Code of Ukraine in the new wording: «Objects of civil rights can be freely alienated or move from one person to another in the order of succession or the right of establishment, if they are not seized from civilian traffic, or are not limited in turnover, or are not inalienable from a physical or legal person».

Established legal regime of a noble thing, which indicates the existence of certain legal relations with respect to this object of civil law.

Even when the owner or possessor refuses to do so, the latter do not cease to be the subject of legal relationships and can be involved in civilian traffic.

It is substantiated that the state of alienation of things is recognized by the rule of law through a monopoly, which is fixed with the help of real rights. This is not just property but also other rights. Therefore, a stranger for a person has the property for which she has no ownership or ownership.

In the dissertation, further development of the position on the identity of the concepts of «succession» and «rule of law» was developed. It is believed that regardless of the termination of rights and obligations of one person and their emergence in another, there is a transfer of rights and obligations from the right-holders to the successor, which is the result of changing the existing legal relationship.

It is noted that depending on the scope of rights and responsibilities that pass to the successor, they can be divided into two types: translational and constitutive. Which can cover such cases as the full transfer of rights, and part of the powers. Which in turn can be both without preservation of the title, and with preservation.

The purpose of civil turnover, its main and necessary elements is determined. It is established that within the process of alienation and the transition from one person to another civil law objects their status of appropriation changes. It is a change in the status of the appropriation of civil law objects and is the result of which the civilian revolution takes place.

The proposed civilian turnover is regarded as lawful alienation or the transfer of objects of civil law from one person to another. It is in this definition that contains all the necessary and sufficient features of civilian turnover as a legal category.

Alienation and transition point to the dynamics of objects of civil law, and lawfulness – to its legal form (on the dynamics of subjective rights).

It is proved that the derivative law, depending on the extent of those rights and responsibilities that pass to the successor, is differentiated into translational and constitutive, both of which are legal succession.

Characteristic for them is the original nature of the law that is acquired, from the rights of the predecessor. «Subsidiary» right can arise only with the existence of «maternity» law and only within the limits of the legal capacity that had (has) the predecessor.

The succession covers cases of transfer of rights as a whole, with all powers, as well as parts of powers with the preservation of a legal title or without preservation.

It is established that the element of civilian turnover, which provides the dynamics of objects and the element that provides the dynamics of rights (responsibilities) to these objects, in itself does not have the properties that arise as a result of their interaction.

It is concluded that the transfer of property from one person to another, as well as alienation, also changes the status of appropriation. It manifests itself in the fact that an object ceases to be alien to the person to which it passes. But, in contrast to the alienation, when passing to the addressee there may be not only the state of absolute assignment, but also the state of the relative assignment.

A lawful change in the status of appropriation of civil rights objects is due to the combination of one of the above elements.

The emphasis is placed on the fact that, like any other system, civilian circulation has its basic unit, that is, that which is in motion (development).

The outlined function in civilian turnover fulfills the status of assignment of an object. Without him, generally speaking, the civil revolution as a process is impossible, moreover, despite the fact that this state is constantly changing in relation to certain subjects, he, like the base unit, retains his identity.

In the process of achieving the goal (changing the status of the assignment of an object), in turn, serves as the necessary link between the form and the content.

It is argued that the process that is expressed in changing the status of the assignment of a thing can occur due to the transfer of objects from one person to another. That, in turn, can be manifested as one-time, and continue for a certain period of time.

It is believed that the same reason giving rise to the same result may involve a different process of transfer of property from one person to another. It can occur due to the plurality of homogeneous actions, or through a set of

heterogeneous actions, which in interaction are sufficient for certain consequences. The proper execution of the transition process may indicate a change in the status of the assignment of a thing.

It is proved that, with the constitutional right to work, in contrast to the transitive law, a person has the opportunity to return the opportunities provided by him to possession, use and disposal of the thing.

In one of the divisions it is stated that the alienation as the basis for changing the state of appropriation of the good is carried out by lawful acts, and in cases directly foreseen by law, and unlawful.

Among lawful actions it is mostly voluntary actions (legal acts), which may exist in the form of administrative acts and acts. But there may be acts or legal composition.

All of them, as legal facts (legal composition), entail a change in the status of appropriation, turn an object that was for a person his own, not a stranger.

It is noted that the granting of powers and, in essence, the provision of rights. He has the characteristics that are essential for succession: transferring to the successor only those legal possibilities that were the rights of the predecessor; simultaneous loss of such legal possibilities by the predecessor; dependence of the powers of the contractor on the powers of the submitter.

It has been established that depending on the legal regime, things can be divided into those that are not assigned by the participants in civil relations and assigned.

The rule of law is divided into two types: the emergence of the right to noble things and the emergence of the right to be awarded to someone good. The commonality between them is that they reflect the dynamics of legal relationships through the right suspension and the emergence of new relationships, while preserving the same object.

It is determined that not only things that are in the title but also in the case of no-title ownership are subject to alienation.

In the latter case, it can also be both addressable and non-addressable, both voluntary and involuntary. May be committed by lawful volitional or unlawful actions.

Keywords: turnover, methods of civil turnover, forms of civil turnover, alienation, transition, succession, establishment of rights.

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

– наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Сліпченко А. С. Значення дефініції «цивільний оборот» у юриспруденції. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1 (88). С. 201–210.

2. Сліпченко А. С. Сутність та ознаки цивільного обороту. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2017. Вип. 23. С. 129–132.

3. Slipchenko A. S. On the Need to Define the Concept of «Civil Turnover». *Eurasian Academic Research Journal*. 2018. № 3 (21). С. 46–52.

4. Сліпченко А. С. Відчуження у цивільному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 7. С. 59–63.

5. Сліпченко А. С. Конститутивне правонабуття у цивільному праві. *Право і суспільство*. 2018. № 4. Т. 1. С. 95–100.

6. Слипченко А. С. Отчуждение и переход объектов гражданского оборота в Украине: соотношение понятий. *Legea și viața*. 2018. № 10/2. С. 100–104.

– наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Сліпченко А. С. Правові принципи цивільного обороту. *Проблеми цивільного права та процесу*: наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна (м. Харків, 27 трав. 2016 р.). Харків: ХНУВС, 2016. С. 284–286.

8. Сліпченко А. С. Поняття «Цивільний оборот». *Проблеми цивільного права та процесу*: наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна (м. Харків, 19–20 трав. 2017 р.). Харків: ХНУВС, 2017. С. 330–332.

9. Сліпченко А. С. Співвідношення у цивільному обігу понять «відчуження» та «перехід». *Проблеми цивільного права та процесу*: наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна (м. Харків, 25 трав. 2018 р.). Харків: ХНУВС, 2018. С. 365–368.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1. ЦИВІЛЬНИЙ ОБОРОТ ЯК ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ.....	23
1.1 Поняття цивільного обороту.....	23
1.2 Структура цивільного обороту.....	44
Висновки до розділу 1.....	68
РОЗДІЛ 2. СПОСОБИ ЦИВІЛЬНОГО ОБОРОТУ РЕЧЕЙ.....	72
2.1 Відчуження як спосіб цивільного обороту речей.....	72
2.2 Перехід речей як спосіб цивільного обороту.....	112
Висновки до розділу 2.....	142
РОЗДІЛ 3. ФОРМИ ЦИВІЛЬНОГО ОБОРОТУ РЕЧЕЙ.....	147
3.1 правонаступництво як форма цивільного обороту речей та його види.....	147
3.2 Правовстановлення як форма цивільного обороту речей та його види.....	178
Висновки до розділу 3.....	207
ВИСНОВКИ.....	211
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	216
ДОДАТОК.....	251

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Розвиток сучасних цивільних відносин, умови, які зумовлюють їх виникнення та існування, становлять науковий інтерес для вітчизняної цивілістики і вимагають постійного вдосконалення правових конструкцій та механізмів їх регулювання. Цивільний оборот належить до тих правових явищ, природа яких достеменно ще не з'ясована. Її розуміння важко переоцінити, бо це дозволить не тільки виокремити поняття «цивільний оборот» серед інших, зокрема й подібних категорій, які відрізняються істотними властивостями, а й сформулювати аргументовану позицію щодо змісту такої категорії, більш чітко визначити поняття «оборотоздатність об'єктів» та її види.

Актуальність подібних досліджень зумовлена об'єктивними процесами зближення й уніфікації вітчизняного законодавства з європейським, прийняттям загальноєвропейських принципів приватного права та однаковою судовою практикою щодо захисту прав учасників цивільного обороту.

З'ясування сутності цивільного обороту та його точної дефініції мають значення і в межах суто вітчизняної правореалізації. Наприклад, у ч. 2 ст. 1116 Цивільного кодексу України вказано, що договором комерційної концесії може бути передбачено використання предмета договору із зазначенням або без зазначення території використання щодо певної сфери цивільного обороту. При цьому очевидно, що для окреслення сфери цивільного обороту учасники договору мають розуміти, що таке цивільний оборот та які види його існування можуть бути.

Слід зазначити, що на загальнотеоретичному рівні проблеми цивільного обороту неодноразово ставали предметом наукового інтересу як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Так, різні аспекти форм та

способів цивільного обороту вивчалися такими вченими, як М. А. Астахова, С. Н. Братусь, Ю. В. Виниченко, К. М. Жамойдик, О. А. Красавчиков, Л. В. Криволапова, В. А. Лапач, І. А. Полуяхтов та ін.

Втім, майже кожен науковець розуміє правову категорію «цивільний оборот» по-різному і, як правило, вкладає в її зміст свій, відмінний від інших, сенс. З огляду на це, виникає потреба системного дослідження категорії цивільного обороту на базі цивільного законодавства України, новітніх методологічних засад, відомих теоретичних розробок та вітчизняного й іноземного досвіду.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є визначення загальних положень цивільного обороту, меж застосування даного поняття і на їх основі встановлення способів та форм цивільного обороту речей, їх взаємозв'язку як елементів єдиної системи.

Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання:

- сформулювати визначення поняття «цивільний оборот»;
- охарактеризувати структуру цивільного обороту як правової категорії;
- проаналізувати особливості відчуження речей як способу цивільного обороту та окреслити межі його застосування;
- узагальнити й надати характеристику переходу речей від однієї особи до іншої як способу цивільного обороту та окреслити межі його застосування;
- виокремити й уніфікувати правові форми цивільного обороту;
- розкрити сутність та місце правонаступництва у цивільному обороті речей;
- розкрити сутність та місце інших форм цивільного обороту речей, відмінних від правонаступництва.

Об'єктом дослідження є цивільний оборот об'єктів цивільного права.

Предметом дослідження є способи та форми цивільного обороту речей.

Методи дослідження. У роботі над дисертацією були використані загальнотеоретичні і спеціально-наукові методи пізнання.

Так, історико-правовий метод допоміг окреслити еволюцію наукових поглядів щодо розуміння категорії цивільного обороту (підрозділ 1.1), тоді як формально-юридичний дозволив з'ясувати правовий режим предметів матеріального світу як об'єктів обороту (підрозділи 2.1, 2.2). За допомогою дедуктивного методу сформульовано поняття цивільного обороту речей та визначено його мету (підрозділи 1.1, 1.2). Порівняльно-правовий аналіз був застосований для співставлення положень вітчизняного законодавства, судової практики з міжнародним досвідом щодо цивільного обороту (підрозділи 2.1–3.2). Визначення структури цивільного обороту (підрозділ 1.2), його способів (підрозділи 2.1, 2.2) та правових форм (підрозділи 3.1, 3.2) базувалося на системно-структурному методі пізнання, а системно-функціональний метод дозволив встановити види таких способів (підрозділи 2.1, 2.2) та види юридичних форм (підрозділи 3.1, 3.2). На основі висновку за аналогією сформульовано поняття правовстановлення як однієї з форм цивільного обороту (підрозділ 3.2). Розглядаючи цивільний оборот як систему, яка спрямована на правомірну зміну стану присвоєності суб'єктами об'єктів цивільного права, завдяки методам дихотомії і тетратомії були виявлені можливі різновиди цивільного обороту (підрозділи 1.2, 3.1, 3.2).

При дослідженні норм права також застосовувались такі логічні прийоми, як синтез, висновок від протилежного, виключення, діалектичне розуміння об'єктивного і суб'єктивного права тощо.

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертація є першою в юридичній науці України системною працею, що присвячена способам та формам цивільного обороту речей. За результатами проведеного дослідження сформульовано наукові положення та висновки, які виносяться на захист, зокрема:

уперше:

– установлено, що структура цивільного обороту складається з двох елементів – способів і форм, які є неподільним цілим. У межах першого внаслідок застосування способів виникає динаміка об'єктів цивільного права; в межах другого за допомогою юридичних форм – динаміка суб'єктивних прав на них та обов'язків. Ці елементи настільки нероздільно пов'язані між собою, що відсутність одного з них руйнує структуру цивільного обороту в цілому;

– визначено, що система цивільного обороту речей охоплює чотири його різновиди: 1) відчуження у порядку правонаступництва, 2) відчуження у порядку правовстановлення, 3) перехід об'єктів у порядку правонаступництва, 4) перехід об'єктів у порядку правовстановлення;

– обґрунтовано, що перехід від однієї особи до іншої та відчуження змінюють стан присвоєності речі. Абсолютний стан пов'язаний із виникненням в учасника цивільних правовідносин, який набув річ, права власності, а в деяких випадках – володіння як речового права. Відносний стан присвоєності пов'язаний із володінням адресатом чужою річчю. Він може бути зафіксований за допомогою як речових прав на чужу річ, так і зобов'язальних прав, прав, що виникають на підставі договорів;

– доведено, що, на відміну від транслятивного, при конститутивному правонабутті у правонадавача виникає юридично забезпечена можливість повернути собі, за певних умов, надані ним можливості щодо володіння, користування та розпорядження річчю;

– сформульовано поняття правовстановлення як одного з видів первинного правонабуття, що поряд із правонаступництвом відображає динаміку прав у структурі цивільного обороту. У взаємодії зі способами цивільного обороту воно забезпечує (юридично оформлює) зміну стану присвоєності об'єктів цивільного права. У даному разі мова має йти лише про ті зміни правовідносин, які виникають у результаті відчуження або переходу об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої;

– виявлено, що об’єкти цивільного права не перестають існувати і тоді, коли вони нікому не належать. Такі матеріальні блага поіменовані і щодо них встановлено певний правовий режим. В свою чергу, встановлення правового режиму, який являє собою особливий порядок правової регламентації суспільних відносин, вказує на існування правовідносин щодо нічийної речі. Отже, навіть тоді, коли власник чи володілець відмовився від речі, остання не перестає бути об’єктом правовідносин і здатна знаходитись у цивільному обороті;

– запропоновано виділяти правовстановлення на нічийні речі та правовстановлення на присвоєні кимось блага. Спільним між ними є те, що вони відображають динаміку правовідносин через правоприпинення та виникнення нових правовідносин при збереженні одного і того самого об’єкта. Як у першому випадку, так і в другому має місце первинне правонабуття, але для первинного набуття прав на речі, які нікому не належали, характерним є те, що між стадіями «припинення стану присвоєності» для одних осіб та «виникнення стану присвоєності» для інших існує проміжна стадія, коли матеріальне благо перестає належати будь-кому, стає нічийним, чужим абсолютно для всіх.

удосконалено:

– визначення поняття цивільного обороту. Запропоновано розглядати його як правомірне відчуження або перехід об’єктів цивільного права від однієї особи до іншої. Саме у такому визначенні містяться всі необхідні та достатні ознаки цивільного обороту як правової категорії, оскільки відчуження й перехід вказують на динаміку об’єктів цивільного права, а правомірність – на її юридичне оформлення (на динаміку суб’єктивних прав). Зважаючи на те, що кожен з елементів (динаміка об’єктів і динаміка прав) окремо не наділений тими властивостями, які виникають у них внаслідок взаємодії (основною з яких є правомірна зміна стану присвоєності об’єктів цивільного права), то цивільний оборот слід вважати системою, що поєднує в одне ціле вищевказані елементи, які є необхідними та достатніми;

– тезу про відчуження як стан, який завжди вказує на те, що певне благо не належить (перестає належати) особі, «не їй», «чуже їй». Запропоновано включити до його складу не тільки випадки, коли об'єкт цивільного права перестає належати одній особі з одночасним присвоєнням його іншою особою, а й випадки, коли він перестає належати кому б то не було, тобто стає чужим, не є своїм абсолютно для всіх (безхазяйним, нічийм);

– положення про перехід об'єктів цивільного права від адресанта до адресата, який являє собою процес, що виражається в зміні стану присвоєності речі. Обґрунтовано, що він може бути одномоментним або тривати певний період часу. Причому навіть одна й та сама підстава, що породжує один і той же результат, може передбачати різний процес переходу майна від однієї особи до іншої. Такий процес може бути комплексом як різнорідних, так і однорідних дій, кожна з яких необхідна, а у своїй сукупності вони достатні для виникнення відповідних наслідків. Лише належне завершення процесу переходу може свідчити про змінення стану присвоєності;

– положення, що у порядку правовстановлення матеріальні блага можуть відчужуватися та/або переходити від однієї особи до іншої. Так, у результаті первинного набуття права власності на вже кимось присвоєні блага відбувається відчуження останніх. Разом із тим до моменту виникнення права власності при виявленні безхазяйної нерухомості, знахідки, затриманні бездоглядної домашньої тварини, давнісному володінні відбувається перехід речей у порядку правовстановлення. Як результат останнього – виникнення у набувача речового права володіння.

дістали подальшого розвитку:

– теза, що в якості об'єкта відчуження та переходу у цивільному обороті можуть розглядатися лише об'єкти цивільного права, а об'єкта правонаступництва та правовстановлення – лише права (обов'язки);

– положення, що динаміка об'єкта зумовлюється відчуженням або переходом об'єктів цивільного права. Їх альтернативність дозволила

сформулювати таке твердження: «У цивільному обороті динаміка об'єктів зумовлюється або їх переходом від однієї особи до іншої, або відчуженням. Третього способу немає». Без динамічних процесів, до яких залучаються блага як предмети матеріального світу, правове оформлення обороту (динаміка права) не тільки втрачає сенс, а й стає неможливим;

– обґрунтування того, що стан відчуженості (присвоєності) речей правопорядок визнає через монополію, яка закріплюється за допомогою речових прав. Це не тільки право власності, а й інші права. Тому чужим для особи є те майно, на яке вона не має ні права власності, ні права володіння. Відповідно, не чужими об'єктами для суб'єкта є ті, що належать йому на праві власності чи на іншому праві володіння;

– теза щодо правонаступництва як поняття, що є тотожним похідному правонабуттю. Незважаючи на припинення прав та обов'язків у однієї особи та виникнення їх в іншої, мова має йти саме про зміну існуючого правовідношення, в результаті якого відбувається перенесення прав та обов'язків від правопередника до правонаступника. Залежно від обсягу прав та обов'язків, які переходять до правонаступника, вони поділяються на транслятивні й конститутивні та охоплюють випадки як передачі права у цілому, з усіма правомочностями, так і частини правомочностей із збереженням юридичного титулу чи без збереження.

Апробація матеріалів дисертації. Результати проведеного наукового дослідження доповідалися та обговорювалися на засіданнях кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та виносились на розсуд наукової спільноти на науково-практичній конференції, присвяченій світлій пам'яті О. А. Пушкіна (м. Харків, 27 травня 2016 р.); науково-практичній конференції, присвяченій світлій пам'яті О. А. Пушкіна (м. Харків, 19–20 травня 2017 р.); науково-практичній конференції, присвяченій світлій пам'яті О. А. Пушкіна (м. Харків, 25 травня 2018 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, що охоплюють шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг дисертації становить 252 сторінки, із них обсяг основного тексту – 203 сторінки. Кількість використаних у дисертації джерел налічує 330 найменувань, розташованих на 35 сторінках; додаток складає 2 сторінки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Проблематика дисертаційного дослідження відповідає сучасним тенденціям розвитку права в аспекті інтеграційних процесів в Україні і Європейському Союзі. Роботу виконано відповідно до напрямів науково-дослідної роботи кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна на 2016–2019 роки «Правові проблеми здійснення майнових і особистих немайнових прав в умовах ринкової економіки» (державний реєстраційний номер 0116U000914).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дисертації положення, висновки та пропозиції можуть бути використані:

- у науково-дослідній сфері – для подальшого дослідження проблемних аспектів цивільного обороту;

- у правотворчості – для вдосконалення вітчизняного законодавства шляхом внесення змін і доповнень до нормативно-правових актів у сфері цивільного обороту;

- у правозастосовній діяльності – для поліпшення роботи судових органів при вирішенні спорів, пов'язаних з цивільним оборотом, у тому числі цивільним оборотом речей; в адвокатській практиці, що стосується цієї проблематики;

- у навчально-методичній роботі – для підготовки лекційних курсів, навчальних посібників та науково-методичних рекомендацій з цивільно-правових дисциплін.

РОЗДІЛ 1. ЦИВІЛЬНИЙ ОБОРОТ ЯК ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

1.1 Поняття цивільного обороту

Процес пізнання людиною зовнішнього світу є складним та включає в себе різні етапи, форми, результати відображення дійсності. Поняття в цьому процесі є однією з основних пізнавальних форм і формою настільки характерною для інтелектуальної діяльності людини, що сама діяльність часто визначається як понятійне відображення дійсності. Мислити – це і значить відображати світ через поняття, за допомогою понять, у формі понять; це значить уміти оперувати поняттями. Останні є своєрідними накопичувачами цілої системи знань про те чи інше явище, яке визначається. Причому, сам термін «поняття» використовується для позначення знань про суттєві ознаки предмета міркування, про його сутність [4, с. 37] та умови існування. Поняття утворюються за допомогою виявлення ознак предмету міркування [18, с. 53].

Вищенаведене вказує на те значення, яке має даний підрозділ для подальшого дослідження цивільного обороту речей. Адже, якщо поняття вже існує, то з нього можна виділити ознаки та сформулювати уявлення про сутність явища, що досліджується. У разі ж його відсутності воно має бути визначеним.

До визначення понять час від часу змушена звертатися кожна людина, ще й тому, що знання тих чи інших слів, термінів ще не свідчить про розуміння змісту понять, позначених відомими словами. У свою чергу, через формулювання визначення поняття може набути певних рамок або меж. Такі рамки можуть або розширювати поняття порівняно з різними точками зору, які були до визначення поняття, або звужувати, але це дає терміну строго фіксованого сенсу. І ці властивості поняття мають істотне значення для юриспруденції.

Одним з таких понять є поняття цивільного обороту, яке і буде розглянуто у подальшому.

Як зазначається в юридичній літературі, поняття цивільного обороту досить широко застосовується в теорії права, є одним з найбільш загальних¹, а його значення (визначення) настільки загальновідоме, що немає необхідності його роз'яснювати [67, с. 14, 17–19, 30, 36]. У свою чергу, В. Л. Яроцький стверджує, що, незважаючи на широке застосування терміна «цивільний оборот», до теперішнього часу його розуміння й тлумачення у цивілістиці розкриваються по різному, а інколи і протилежно [318, с. 435]. Отже, виникає ситуація, коли загальнотеоретичне, загальновідоме поняття, яке широко застосовується в юриспруденції, має різноманітне, а інколи і протилежне визначення (розуміння, тлумачення).

Такий підхід застосовується або у разі відсутності потреби чіткого визначення поняття того чи іншого правового явища, або у разі його багатозначності. Відсутність потреби визначення може бути викликана або значним поширенням поняття, або відображенням у ньому чистої абстракції, або неважливістю для права. Багатозначність (полісемічність) терміна може бути викликана недостатністю складу юридичних слів (термінів) порівняно з кількістю існуючих понять; диференціацією наукових понять, що стосуються одного явища, але відбивають різні погляди, гіпотези, точки зору тощо. Також слід зазначити, що в результаті розвитку юридичної науки іноді однозначні спеціальні терміни набувають додаткових значень і стають багатозначними загальнонауковими термінами. Приклад, сім'я, інформація, право тощо. В інших випадках поняття повинно бути чітким, ясним та недвозначним, не повинно містити хибного кола понять, які ще не визначені, а кожний термін має бути використаний не більше одного разу, якщо він відповідає означуваному поняттю. У свою чергу, будь-які правові

¹ Огляд літератури та критику відповідних точок зору щодо поняття цивільного обороту див. Советский гражданский оборот (понятие и основные звенья) // Вопросы гражданского, трудового права и гражданского процесса». – Ученые записки Свердлов. юрид. ин-та им. А. Я. Вышинского. – Т. V. – М., Госюриздат, 1957. – С. 3 та наступн.

визначення, в т. ч. і цивільного обороту, повинні адекватно розкривати зміст того чи іншого поняття, виділяти його родові та видові ознаки, включати характеристики у стислій та сукупній формі. Це необхідно не тільки тому, що таке визначення допомагає реалізувати принцип нормотворчої економії, а також тому, що без цього неможливо з відповідною точністю відтворити думку законодавця, полегшити використання відповідного терміна і бути впевненим у розумінні іншою людиною саме того змісту, який хотілося передати, використовуючи це поняття. У разі порушення вказаних вимог один і той самий термін (символ) позначатиме різні поняття або одне і теж поняття, що по різному визначається. Наприклад, відповідно до оборотоздатності об'єктів цивільного права вони поділяються на ті, що вільно обертаються, обмежені в обороті та вилучені з обороту (ст. 178 ЦК України). У той же час, у п. п. 2, 4 Інструкції про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду [184] (далі – Інструкція), наводиться поняття предметів і документів, обіг яких заборонено та вилучених із обігу. І вони близькі за визначенням, але не тотожні. У зв'язку з цим виникають доволі практичні питання. Наприклад, чи можна вважати предмети, які вилучені з обігу, вилученими з цивільного обороту і навпаки? Адже від відповіді на це запитання залежить можливість слідчого, працівника органу дізнання, прокурора, на підставі відповідного процесуального рішення, у тому числі постанови або ухвали суду, вилучати такі речі. В чому різниця між предметами вилученими із обігу та забороненими у обігу? Чи всі предмети вилучені із обігу є вилученими із цивільного обороту? Якщо предмети і документи, обіг яких заборонено – це ті, які придбані і зберігаються без відповідного дозволу (п. 2 Інструкції), а до вилучених з обігу належать предмети, придбання і використання яких здійснюється за особливими дозволами і вичерпний перелік яких визначений законодавством України, то що ж тоді є об'єктами цивільного права, обмеженими у цивільному обороті?

Очевидно, що така невизначеність та навіть суперечливість неприпустима. Як наслідок, вона здатна привести до правового хаосу і в сфері належного, і в сфері сущого. Адже система правових знань, як ніяка інша, з точки зору формальної логіки, повинна бути внутрішньо, і навіть зовнішньо, несуперечливою. В протилежному випадку вона стає практично незастосовною [120, с. 41].

Огляд юридичної літератури, як вже зазначалося вище, дозволяє стверджувати, що в сучасній цивілістиці існує безліч запропонованих визначень поняття цивільного обороту. Їх існування та кількість вказують на його значення для цивільного права. Очевидно, що завдяки появі нових визначень, саме поняття буде уточнюватися шляхом виявлення нових істотних ознак, неістотні вилучатимуться з нього, встановлюватимуться обсяг та сутність самого поняття тощо. Але при схвальному ставленні до розмаїття наукових підходів, які всебічно розкривають цивільний оборот як правову категорію, їх кількість ускладнює застосування самого поняття. У сукупності вони створюють враження, що поняття цивільного обороту охоплює все цивільне право, а можливо, навіть виходить за його межі, або навпаки – досить звужує його. Очевидно, що подібна безмежність заважає ефективному використанню такого терміна. Методологічно визначене поняття цивільного обороту повинно бути не «надто широким», але й не «надто вузьким». Інакше у першому випадку воно міститиме в собі ті явища, які не стосуються цивільного обороту, тобто таке визначення призведе до розширення його обсягу. У другому – відбудеться звуження змісту визначаючого поняття. Як наслідок, за його межами залишаться окремі елементи цивільного обороту. Загалом, і розширення, і звуження викличуть невідповідність визначеного обсягу поняття та його дійсного змісту.

Існуючі в теорії права точки зору щодо поняття цивільного обороту можна умовно поділити на декілька груп. Представники однієї з них розглядають його як сукупність норм за допомогою яких здійснюється та забезпечується задоволення різноманітних потреб людини шляхом розподілу

праці, обмеженості індивідуальних засобів, сприяння інших людей [45, с. 581]. Інші вважають, що це сукупність певних цивільно-правових явищ. Але серед прихильників цієї точки зору також відсутня однастайність щодо розуміння даного явища. Цивільний оборот розглядають як сукупність: усіх цивільних [63, с. 10] чи лише майнових правовідносин [25, с. 71]; юридичних фактів (правочинів) [25, с. 71; 310, с. 33; 307, с. 24; 318, с. 436]. Частина дослідників стверджує, що цивільний оборот це не сукупність тих чи інших елементів, а процес (рух) переходу суб'єктивних прав та обов'язків [167, с. 69; 234, с. 46; 295, с. 40; 160, с. 51; 151, с. 93] та/або об'єктів [295, с. 40; 8, с. 44].

Аналізуючи наведені точки зору необхідно погодитися з думкою, що сутність цивільного обороту може розкриватися як сукупність норм, які забезпечують задоволення потреб певним чином [45, с. 581]. Але таке розуміння може мати місце лише в об'єктивному значенні, як нормативні приписи. Саме таким чином розкриваються поняття, в об'єктивному розумінні, права власності [176, с. 273], права інтелектуальної власності [176, с. 367], зобов'язального права [286, с. 8; 284, с. 31] тощо. Разом з тим, у такому значенні поняття цивільного обороту є надто абстрактним, а тому потребує уточнення. Адже залишається незрозумілим чим відрізняється сукупність норм, що представляє собою цивільний оборот від такої сукупності, як право спадкування, власності, інтелектуальної власності та й узагалі від цілих галузей, наприклад, цивільного, господарського, адміністративного права. Не викликає сумнівів, що всі наведені, рівно, як і не наведені, сукупності юридичних норм «забезпечують задоволення потреб певним чином». Більше того, І. А. Полуяхтов справедливо зазначає, що сам цивільний оборот у нормах позитивного права отримує лише своє відображення, закріплення [167]. Тому у наведеному визначенні зберігається необхідність виявлення характерних ознак самого цивільного обороту, розкриття його сутності, встановлення відмінних ознак тощо.

Розглядаючи цивільний оборот, як сукупність усіх цивільних правовідносин [63, с. 56; 2, с. 30; 293, с. 10], необхідно дійти висновку, що в нього мають входити не лише майнові, а й усі особисті немайнові правовідносини. Разом з тим, згідно зі ст. 178 ЦК України, не можуть знаходитися в обороті ті об'єкти, які є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи. Таку невід'ємність, відповідно до загальноприйнятої в науці цивільного права точці зору, мають особисті немайнові блага, а отже особисті немайнові правовідносини, об'єктами в яких є особисті немайнові блага, не повинні відноситись до поняття цивільного обороту. Наприклад, такі блага, як життя, здоров'я, свобода – це об'єкти цивільних правовідносин, але в силу своєї невід'ємності від особи, якій вони належать, останні не можуть бути введені в оборот. В протилежному випадку необхідно визнати, що правовідносини (особисті немайнові правовідносини), об'єкти в яких необоротоздатні, є частиною цивільного обороту.

Стосовно того, що цивільний оборот – це сукупність лише майнових правовідносин [25, с. 71; 63, с. 56; 318, 436; 293, с. 10; 200; 310, с. 33], необхідно зазначити, що частина прихильників цієї точки зору поділяє їх на відносини з приводу належності майна його власнику (речові), відносини з приводу переходу майна від одних осіб до інших та відносини з управління майном [293, с. 33]. Останні дві групи – це зобов'язальні правовідносини. Але такий науковий підхід вказує на необхідність віднесення до поняття цивільного обороту і абсолютних майнових правовідносин, що викликатиме певні суперечності при визначенні цивільного обороту. Так, вилученими з цивільного обороту вважаються речі, які не можуть переходити від одного суб'єкта до іншого в межах цивільно-правових відносин [147, с. 313]. В той же час, така неможливість переходу зовсім не значить, що самі блага нікому не належать. Їх власником є, зазвичай, держава [147, с. 313]. І якщо схилитися до думки, що абсолютні майнові правовідносини є частиною цивільного обороту, то правовідносини власності на об'єкти, вилучені з цивільного обороту також повинні бути віднесені до поняття цивільного

обороту. У свою чергу, сама назва «об'єкти, вилучені з цивільного обороту», вказує, що ці блага вважаються невід'ємними від особи в силу прямої вказівки закону, а значить не можуть залучатися до цивільного обороту. Правовідносини з таким об'єктом не можуть розглядатися як такі, що входять до поняття цивільного обороту, оскільки останні вилучені з нього.

В юридичній літературі абсолютні майнові правовідносини справедливо віднесені до передумов та результатів цивільного обороту [57, с. 13; 224; 110, с. 245,]. Включення їх до цивільного обороту настільки збільшить обсяг його поняття, що воно перестане відображати свою сутність. В нього увійдуть і ті правовідносини, які відображатимуть статику, належність, присвоєність благ. Але така позиція свого часу була піддана критиці її противниками, які вважають, що цивільний оборот – це лише зобов'язальні правовідносини [106, с. 296-297; 197, с. 185; 312, с. 92]. Що ж до останньої точки зору, то серед вчених-цивілістів практично не виникає суперечки, що за своєю природою зобов'язальні правовідносини оформлюють перехід більшості об'єктів цивільних правовідносин від одних учасників (суб'єктів) до інших, забезпечують динаміку майнових відносин [55, с. 332]. Разом із тим, І. А. Полуяхтов обґрунтовуючи свою позицію стверджує, що ототожнення цивільного обороту та зобов'язань дуже збіднює поняття цивільного обороту, тому що виключає з нього речові договори, у межах яких майно одних осіб може надаватися іншим особам [167, с. 22], спадкування, інші види правонаступництва тощо. Більше того, на думку вченого, навіть виникнення зобов'язальних правовідносин іще не вказує, що майно переходить від однієї особи до іншої. І з такою його аргументацією тяжко не погодитись. Так, приклад, у разі добровільного розірвання договору купівлі-продажу, ще до моменту його належного виконання, має місце виникнення зобов'язання, але обороту об'єкта цивільного права не відбувається. Виникнення зобов'язання без обороту об'єкта матиме місце й у випадку, коли за договором підряду результат виконаних робіт не може бути

переданий замовнику, оскільки його втрачено в результаті дії непереборної сили.

Вищенаведене дозволяє схилитись до думки, що самі по собі цивільні правовідносини (абсолютно всі або їх частина) іще не вказують на наявність цивільного обороту. Більше того, не можуть з ним ототожнюватися.

Розглядаючи ту точку зору, відповідно до якої цивільний оборот це сукупність юридичних фактів (правочинів) [25, с. 71; 310, с. 33; 307, с. 24], зазначимо, що необхідно лише частково погодитися з О. О. Красавчиковим, який свого часу зазначав, що юридичні факти самі по собі не приводять до руху об'єктів [106, с. 14]. Дійсно, сам по собі, наприклад, консенсуальний договір купівлі-продажу породжує лише зобов'язальні правовідносини, але не цивільний оборот. Останній виникає, за загальним правилом, з передачею речі, в межах даного договору. Лише належне виконання своїх обов'язків продавцем (передати річ) та покупцем (прийняти та оплатити) приводить до руху об'єкта та прав на нього, тобто до цивільного обороту. Не породжує цивільного обороту і такий юридичний факт, як протиправне завдання шкоди однією особою іншій, хоча і породжує деліктні зобов'язання. Очевидно, що рух об'єкта та прав на нього відбувається в межах безпосереднього відшкодування. Разом з тим, в межах деяких саме юридичних фактів відбувається цивільний оборот об'єктів. Наприклад, речові договори все ж таки тягнуть за собою рух об'єктів і прав на них від однієї особи до іншої. До таких можна віднести реальні договори дарування [24, с. 340], договори про встановлення сервітутів, емфітевзису, суперфіцію [231, с. 111], договори довірчого управління майном [33, с. 5] і т. п. Отже, виключення з цивільного обороту абсолютно всіх правочинів було б необґрунтованим [167, с. 22]. Причому таке твердження є справедливим не тільки стосовно правочинів, а й інших юридичних фактів. Так приєднуючись до заперечень щодо ототожнення цивільного обороту з правонаступництвом [167, с. 38] В. А. Белов відзначає, що поняття цивільного обороту охоплює не тільки випадки вчинення деяких правочинів, а й випадки переходу об'єктів

цивільних прав від одного суб'єкта до іншого на підставі інших юридичних фактів [16, с. 69]. Підтвердження наведеної думки знаходимо й у чинному законодавстві України. Наприклад, ст. 330 ЦК України передбачає, що майно, яке відчужене особою, що не мала на це відповідного права, переходить до добросовісного набувача (з переходом до нього права власності), якщо відповідно до ст. 388 ЦК України воно не може бути витребуване у нього. Інший приклад. Відповідно до ст. 333 ЦК України особа, яка збирала ягоди, лікарські рослини, зловила рибу або здобула іншу річ у лісі, водоймі тощо, набуває їх у власність, якщо вона діяла відповідно до закону, місцевого звичаю або загального дозволу власника відповідної земельної ділянки. Як можна звернути увагу, у чинному законодавстві України існують норми, які передбачають юридичні факти, в межах яких має місце оборот об'єктів та динаміка прав на них, але це не правочини.

Разом з тим, необхідно визнати, що визначення сутності цивільного обороту, як сукупності усіх або частини юридичних фактів (правочинів), сформульоване з порушенням умови співрозмірності. Відповідно до цієї умови, обсяги того що визначає та того що визначається повинні збігатися, оскільки вони взаємозамінні. Але «сукупність усіх або частини юридичних фактів (правочинів)» (те що визначає) та «цивільний оборот» (те, що визначається) не однакові за обсягом. Вони не взаємозамінні. Адже твердження, що сукупність усіх або частини юридичних фактів (правочинів) – це цивільний оборот, буде хибним. Не всі юридичні факти здатні породжувати цивільний оборот. Наведене дозволяє стверджувати, що сукупність юридичних фактів (абсолютно вся або її частина) не є поняттями, тотожними цивільному обороту. Тому необхідно погодитися з І. А. Полуяхтовим, який висловив думку, що наявність підстав виникнення цивільних правовідносин зовсім не свідчить про наявність цивільного обороту [167, с. 21].

Критичний аналіз вищенаведених точок зору викликає особливий інтерес до позиції тих вчених-цивілістів, які вважають, що цивільний оборот

– це процес переходу, рух, перехід об'єктів обороту [234, с. 46; 167, с. 69; 295, с. 40; 8, с. 44]. Адже, застосовуючи такий вид логічного доказування, як метод виключення, необхідно визнати, що саме остання точка зору є вірною, оскільки залишилася єдиною із відомих, після виключення всіх інших. Разом з тим, подібний висновок може мати місце лише у тому випадку, коли достовірно відомо, що в теорії цивільного права існує повний перелік можливих точок зору щодо поняття цивільного обороту, а одна з них є істинною. В протилежному випадку абсолютно всі вони повинні підлягати критичній оцінці. Більше того, як справедливо зазначається в науковій літературі, навіть при наявності думки, позиції, точки зору, які були б повністю доведені і підтверджені, навіть якими б універсальними й досконалими вони не вважалися у своєму застосуванні, їх істинність все одно потрібно постійно перевіряти [222; 231, с. 62–63]. Адже розвиток науки, в т. ч. і правової, завжди передбачає уточнення та збільшення існуючих знань, про той чи інший предмет науки, за рахунок нових досягнень. Тому і остання з вищенаведених точок зору повинна бути піддана критичному аналізу.

Узагальнюючи аргументацію позиції щодо цивільного обороту як процесу, руху, переходу, можна констатувати, що її прихильники сходяться у необхідності визначення поняття цивільного обороту виключно за допомогою динамічних елементів (ознак). Так, базуючись на позиції В. А. Дозорцева, що оборот є рухом, І. А. Полуяхтов прямо стверджує, що і цивільний оборот також повинен мати певні динамічні характеристики [167, с. 35]. Л. О. Чеговадзе, у свою чергу, навіть не ставить під сумнів такий підхід [294, с. 52]. Займаючи таку ж точку зору, І. В. Спасибо-Фатєєва, конкретизує її, стверджуючи, що «по суті, оборот є врегульованим нормами права процесом переходу благ» [240]. Як процес переходу об'єктів цивільних прав, що реалізується в межах підстав і способів, прямо передбачених законом або таких, що йому не суперечать, розглядає цивільний оборот М. А. Астахова [8] та ін. Разом з тим, представники цієї точки зору, сходяться у необхідності розкриття поняття через динамічні характеристики, надають їм різне

значення, що, у кінцевому результаті, приводить до різного розуміння цивільного обороту. Такий підхід до визначення навіть серед прихильників однієї позиції створює необхідність виділення ознак за допомогою яких характеризується дане правове явище та з'ясування того, в чому ж проявляється їх динамічність.

Досліджуючи поняття цивільного обороту І. А. Полуяхтов приходить до висновку, що це юридична форма економічного обороту, що відображає процес переходу суб'єктивних майнових прав учасників цивільних правовідносин, заснований на здійсненні причинно обумовлених розпорядчих юридичних вчинків, а застосовно до речових договорів – розпорядчих односторонніх правочинів [167]. Аналіз наведеного визначення дозволяє поділити його на простіші складові та виявити їх сутність.

Перша складова: «цивільний оборот – це юридична форма...». Ця частина визначення вказує на те, що собою представляє, на думку дослідника, цивільний оборот. Зокрема, автор розглядає його лише як форму (юридичну форму) якогось іншого явища. Разом з тим, залишається не зовсім зрозумілим у якій формі може існувати сам цивільний оборот, як явище.

Друга складова: «цивільний оборот – це юридична форма економічного обороту...». Ця частина визначення вказує на те, формою якого явища є цивільний оборот. Таким явищем (предметом, процесом) є економічний оборот. Отже, зі змісту наведеного визначення випливає, що економічний оборот, як певне явище, може існувати у формі цивільного обороту.

Третя складова: «цивільний оборот – це... форма..., що відображає...». Ця частина визначення вказує на функціональне призначення цивільного обороту, на мету його існування. Зокрема, таким призначенням, по-перше, є відображення. По-друге, відображення чогось того, що існує за межами, автономно і від цивільного обороту, і від економічного обороту. Якщо спробувати провести аналогію, то цивільний оборот – це дзеркало, яке лише відображає, наприклад, людину. Воно створене для відображення об'єктів матеріального світу, в т. ч. і людини. При цьому, людина не є ні частиною

дзеркала, ні частиною відображення. Подібна аналогія може бути проведена і з фотозображенням. Різниця між першим та другим прикладом лише у формі відображення.

Більше того, відомо, що відповідно до законів діалектики форма та зміст будь-якого об'єкта (явища, процесу) нерозривно пов'язані між собою. Їх зв'язок проявляється в тому, що форма завжди є змістовною, а зміст завжди оформлено. Тому, через форму об'єкта можна встановити його зміст, як і зміст, у свою чергу, визначає форму. Застосування наведених законів діалектики дає можливість зробити висновок, що, якщо мета цивільного обороту лише у тому, щоб відображати певне явище, при цьому, саме явище існує автономно від цивільного обороту, тобто не пов'язане нерозривно з формою, то ні економічний оборот (це явище, яке, відповідно до визначення, лише існує у формі цивільного обороту), ні те, що відображається не можуть бути віднесені до змісту об'єкта (явища, процесу). Разом з тим, залишається не зовсім зрозумілим що ж складає зміст такої юридичної форми, як цивільний оборот, що він оформляє. Аналіз наведеної складової визначення, сформульованого І. А. Полуяхтовим, дає можливість зробити припущення. Воно виглядає наступним чином, цивільний оборот оформляє відображення. Тобто, виходить, що відображення (зміст) економічного обороту (об'єкт) оформляється цивільним оборотом (форма). І навпаки. Форма (цивільний оборот) об'єкта (економічний оборот) визначає його зміст (відображення, як процес або факт).

Четверта складова: «цивільний оборот – це... форма економічного обороту, що відображає процес переходу... прав...». Якщо припустити, що слово «відображає» використано автором визначення у значенні слова «оформляє», то таке припущення дає можливість дійти висновку, що «процес переходу... прав» – це зміст, який оформляється (відображається) цивільним оборотом. Отже, виходить, що форма (цивільний оборот) об'єкта (економічного обороту) оформляє (відображає) зміст (процес переходу...

прав). І навпаки. Процес переходу прав складає зміст економічного обороту, як об'єкта, що оформляється (відображається) цивільним оборотом.

П'ята складова: «цивільний оборот – це юридична форма економічного обороту, що відображає процес..., заснований на здійсненні... розпорядчих юридичних вчинків, а стосовно до речових договорів – розпорядчих односторонніх правочинів». Дана частина визначення вказує, по-перше, на чому, на думку І. А. Полуяхтова, заснований процес переходу суб'єктивних майнових прав. Це здійснення розпорядчих юридичних вчинків та односторонніх правочинів. По-друге, здійснення яких саме юридичних фактів здатне викликати до життя процес переходу суб'єктивних майнових прав. Це здійснення розпорядчих юридичних вчинків та розпорядчих односторонніх правочинів.

Синтез наведених складових запропонованого І. А. Полуяхтовим визначення дозволяє виділити в ньому та оцінити ще ряд характерних ознак. Так, вчений зазначає, що цивільний оборот – це юридична форма економічного обороту. І таке твердження має під собою певне підґрунтя. Адже традиційно вважається, що економіка і право – це парні і безпосередньо взаємозалежні явища в суспільстві [135, с. 192; 73, с. 16]. Одне не можна досліджувати не враховуючи особливості іншого. Більше того, як висловлювалась у своїх дослідженнях Р. Й. Халфіна: «правова форма повинна максимально відповідати економічному змісту відносин і сприяти найбільш повному впливу на цей зміст» [279, с. 259]. З огляду на вищенаведене, не викликає сумнівів, що у розвиненому суспільстві нормальний економічний оборот завжди підлягатиме юридичному оформленню. А це вказує на парність і взаємозалежність таких явищ, як економічний та цивільний оборот.

Складно погодитися з тим, що функціональне призначення цивільного обороту полягає у відображенні (віддзеркаленні) чогось. Адже у даному випадку зникають динамічні характеристики, про які йшлося вище. Більше того, якщо все-таки визнати, що процес переходу прав – це зміст такого

предмету, як економічний оборот, який оформляється (відображається) цивільним оборотом, то виглядає досить дивним сам економічний оборот. Він існує у юридичній формі, яка наповнюється юридичним змістом. А куди ж поділася економіка?

Єдині динамічні характеристики, які використовуються у наведеному визначенні – це вказівка на процес переходу суб'єктивних майнових прав учасників цивільних правовідносин. Саме він, на думку дослідника, відображається у цивільному обороті. І, якщо виходити з того, що слово «процес» (лат. *processus*) перекладається як розвиток, хід, плин, перебіг чогось, то з таким твердженням можна погодитись. Але, якщо звернутися до спеціальної літератури, то дефініція набуватиме дещо іншого змісту. Зокрема, відповідно до тлумачного словника С. І. Ожегова процес – це не просто хід, плин, а розвиток якогось явища, послідовна зміна стану під час розвитку чогось [258]. У фізиці – це також може бути зміна форми тіла або його стану [276], сукупність послідовних дій для досягнення якогось результату [196], тобто зміна початкового стану на результат. Навіть у праві, процес – це сукупність послідовно здійснюваних дій (стадій), чи послідовна зміна юридичного стану (наприклад, учасників процесу) [115]; діяльність, спрямована на вирішення спорів про право і здійснення правового примусу, тобто досягнення певного результату [256]. Спільним у наведених значеннях є те, що процес розглядається як рух, динаміка, розвиток, перехід, зміна стану. Тому, в ході аналізу динамічної концепції постає питання, що ж саме та як, на думку її прихильників, повинно змінюватися, розвиватися у цивільному обороті.

Відповідаючи на поставлене запитання необхідно зазначити, що одні дослідники стверджують, що цивільний оборот, відображає (оформляє) процес переходу суб'єктивних майнових прав учасників цивільних правовідносин, інколи обов'язків [167, с. 38; 207, с. 78; 231, с. 123]. Тобто має місце зміна суб'єктного складу та перехід прав від одних учасників цивільних правовідносин до інших. Але у такому підході з поля зору випадає

рух об'єктів. А така позиція має певні вади. Адже саме об'єкти цивільних прав здатні задовольняти потреби учасників цивільних правовідносин. Для отримання правомірного доступу до них, на наш погляд, такі блага і залучаються до цивільного обороту. Або, як справедливо зазначає І. В. Спасибо-Фатєєва, «основне значення обороту вбачається в тому, що він представляє собою рух тих або інших благ, тим самим задовольняючи потреби в них не одного, а декількох або багатьох суб'єктів» [240]. Рух (перехід) прав (обов'язків) лише оформлює динаміку об'єктів. Він є необхідною ознакою цивільного обороту, але недостатньою для його повного розуміння. Без динаміки об'єктів мета цивільного обороту не може бути досягнутою. На підтвердження наведеної думки можна навести приклад, коли власник, який за межами позовної давності не може застосувати віндикацію, передає своє право власності третій особі. Очевидно, що у даному випадку буде мати місце перехід права (права власності). Але такий перехід без можливості отримати сам об'єкт втрачає для набувача глузд. Тому рух об'єктів є необхідною ознакою визначення цивільного обороту. Більше того, і вітчизняний законодавець розглядає у якості об'єкта цивільного обороту не права, а об'єкти цивільних прав. Це прямо витікає зі змісту ст. 178 ЦК України. До речі такий підхід характерний не тільки для законодавства України. У ст. 129 ЦК Республіки Білорусь, ст. 116 ЦК Республіки Казахстан, ст. 129 ЦК Російської Федерації, ст. 7 ЦК Грузії, ст. 286 ЦК Республіки Молдова також передбачено у якості об'єкта цивільного обороту об'єкти цивільних прав.

Деякі дослідники вважають, що динамічність цивільного обороту проявляється лише у русі об'єктів цивільних прав [8]. Саме блага переходять від особи до особи. Як результат, змінюється їх господар, володілець. Але у такому підході з поля зору зникають суб'єктивні права на об'єкти, їх динаміка, а тому і він заслуговує на критику. Адже без правового оформлення (руху прав) фактичний (економічний) оборот об'єктів також не здатен відобразити сутність цивільного обороту. На підтвердження вказаної

думки можна зазначити, що в результаті крадіжки має місце перехід речі. Але до особи, яка таким чином заволоділа чужим благом, право власності, або якесь інше, на нього не переходить. І така динаміка об'єкта (без динаміки права) не може охоплюватися поняттям цивільного обороту. У якості додаткових прикладів можна навести оборот наркотиків, бойової вогнепальної зброї, який також не є цивільним, якщо відбуваються за межами правового поля. Інший приклад. Без належного юридичного оформлення навіть фактична передача жилого будинку, особою, яка мала намір його продати, та отримання від набувача нерухомості гроші за це, не може у повній мірі відноситись до цивільного обороту.

Таким чином, заслуговує схвалення позиція тих вчених, які стверджують, що цивільний оборот – це процес переходу не тільки деяких об'єктів, але і прав на них [294, с. 52; 231, с. 125]. Одним із аргументів вітчизняних прихильників динамічної концепції розуміння цивільного обороту є те, що подібний підхід відображено у чинному законодавстві України. На це вказують результати проведеного аналізу ст. 178 ЦК України. Дослідники змісту вказаної норми стверджують, і з цим тяжко не погодитися, що в ній формулюється поняття цивільного обороту, як відчуження або перехід блага від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим чином [230, с. 78–79]. Отже законодавець також розглядає цивільний оборот у єдності обороту об'єктів та прав на них (обов'язків). Причому, як можна помітити, ця єдність динамічна, це певний процес, рух. З одного боку – це рух об'єктів як таких. І він здійснюється лише шляхом відчуження або шляхом переходу благ. З іншого боку – це процес, в ході якого відбувається рух, динаміка прав. Адже рух цінностей, об'єктів здійснюється у порядку (у формі) правонаступництва чи спадкування або іншим чином [231, с. 94].

Приєднуючись до останньої точки зору зазначимо, що дійсно, динаміка об'єкта є необхідною ознакою цивільного обороту, як і динаміка права на нього. Це як дві сторони однієї медалі. На нашу думку, без

динамічних процесів до яких залучаються блага, принаймні предмети матеріального світу, правове оформлення обороту не тільки втрачає сенс, а стає неможливим тому, що оформляти нічого. У свою чергу, оформлення обороту об'єктів (речей), без фактичного обороту останніх повинно розглядатися фіктивним. Адже, як вже зазначалося раніше, саме блага здатні, завдяки своїм корисним властивостям, задовольняти потребі учасників цивільних правовідносин. І щоб отримати до них доступ та мати змогу задовольняти свої потреби, суб'єкти й вступають між собою у відповідні відносини. Право лише оформляє такі стосунки та забезпечує правомірний доступ до тих чи інших благ.

Вбачається, що саме таке законодавче та теоретичне розуміння цивільного обороту, на відміну від попередньо розглянутих точок зору, дозволяє встановити його зміст і форму.

Очевидно, що відчуження та перехід об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої необхідно розглядати як зміст цивільного обороту. По-перше, подібне твердження повністю охоплюється такою філософською категорією, як зміст, де зміст – це сутність тієї чи іншої природної або соціальної реальності, єдність внутрішніх процесів, зв'язків [278, с. 434]. Адже відчуження та перехід об'єктів у суспільстві і є той дійсний, внутрішній процес, який забезпечує цивільний оборот, як соціальну реальність. По-друге, воно повністю відповідає висловленій у юридичній літературі точці зору, що право повинно максимально відповідати економічному змісту відносин і сприяти найбільш повному впливу на цей (економічний) зміст [279, с. 259]. Остання думка може базуватися на наступних міркуваннях.

Відомо, що економічний зміст відносин складає процес виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних і духовних благ. А економічний оборот є частиною економічного змісту суспільних відносин. У свою чергу, економічний оборот, як зазначає Р. В. Топоров, який комплексно досліджував аспекти цього поняття, – це процес руху, переходу певної

сукупності економічних ресурсів [262, с. 8]. Причому слово «ресурси» (goods) в економіці застосовується як узагальнююча дефініція, яку іноді заміняють терміном «благо» [311]. Таким чином, економічний оборот – це лише розподіл та обмін (процес руху, переходу) благ (ресурсів) у суспільстві, із всього розмаїття проявів економічного змісту відносин.

К. Менгер, який в економічній теорії здійснив один з найбільш глибоких аналізів поняття блага, дійшов висновку, що все те, що може задовольняти потреби членів суспільства, повинно іменуватися корисностями. І якщо людина відкриває таку властивість корисності та має реальну можливість застосувати її для задоволення своїх потреб, то така корисність переходить у категорію блага [134].

В той же час, об'єктами цивільних прав також є блага. Подібний підхід не тільки прямо закріплено у ст. 177 ЦК України, ст. 115 ЦК Республіки Казахстан, ст. 81 ЦК Республіки Узбекистан, ст. 20 ГК Киргизької Республіки, ст. 140 ЦК Республіки Таджикистан, ст. 7 ЦК Грузії, ст. 4 ЦК Азербайджанської Республіки та ін., а й отримав підтримки серед теоретиків цивілістики. Зокрема, М. К. Сулейменов стверджує, що незважаючи на велику кількість існуючих у юриспруденції вчень про об'єкти цивільних прав, всі вони або безпосередньо, або опосередковано засновані на тому, що об'єктами є блага (матеріальні та нематеріальні) [250, с. 127]. Серед прихильників теорії об'єкт-блага можна виділити таких вчених, як: К. Косака [95], Г. Ф. Шершенєвича [306], В. П. Маслова [237], О. А. Пушкіна [237], Л. В. Саннікову [211], М. А. Астахову [10], С. С. Алексєєва [4] та ін.

Порівнюючи характеристики блага в економічному сенсі з характеристиками блага, як об'єкта цивільного права, не важко помітити, що вони дуже схожі між собою. Вони настільки схожі, що в юридичній літературі навіть неодноразово висловлювалася думка, що об'єкти права – це блага в економічному сенсі, розумінні [283, с. 876; 250, с. 129].

Вищенаведене, дозволяє ототожнити вираз «відчуження та перехід об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої» з виразом «процес руху,

переходу певної сукупності економічних благ». По суті, вони вказують на одне і те ж, але під різними кутами зору. А раз так, то, не має підстав заперечувати, що такий елемент норми права (ст. 178 ЦК України), як відчуження та перехід об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої (право), максимально відповідає змісту тих відносин, на які покликана впливати. І якщо процес руху, переходу певної сукупності економічних благ – це зміст економічного обороту, то відчуження та перехід об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої складає зміст цивільного обороту.

Розглядаючи цивільний оборот як процес, рух необхідно визначитися з тим, що ж саме змінюється в результаті відчуження або переходу об'єктів від однієї особи до іншої. Адже, як вже було зазначено вище, будь-який процес завжди спрямовується на досягнення певного результату і таким результатом, зазвичай, є зміна стану чогось. І якщо об'єктами цивільного обороту є блага (об'єкти цивільного права), то саме в них (з ними) повинні відбуватися зміни стану.

Вбачається, що в межах процесу відчуження та переходу від однієї особи до іншої об'єктів цивільного права змінюється їх стан присвоєності, про який досить детально висловився Є. О. Суханов. Вчений зазначає, що основою виникнення всіх благ, які існують на земній кулі, є процес їх привласнення (присвоєння). Останнє вказує на те, що для одних щось стає своїм, а для інших – чужим [254, с. 7]. Саме стан присвоєності, або, як його ще інколи називають у юридичній літературі, стан належності [49], створює можливість використовувати ті чи інші предмети матеріального або нематеріального світу для власних потреб, усуваючи від їх використання всіх інших осіб, або надавати таку можливість іншим особам, самотійно визначаючи характер такого використання, або взагалі зробити ці блага чужими для себе (здійснити їх відчуження) [232, с. 14–19]. Належність встановлює фактичну монополію на блага [231, с. 118]. В той же час, як у подальшому зазначає Є. О. Суханов, потреби суспільства та окремих її членів, як правило, перевищують доступну для розпорядження (присвоєння)

кількість існуючих благ [254, с. 7]. І тоді вже правопорядок приймає на себе функцію впорядкування процесу присвоєння благ окремими суб'єктами та охорони їх інтересів «одночасно з усуненням від благ всіх інших господарюючих осіб» [207, с. 81]. Завдяки правопорядку з'являється юридична монополія, яка, зазвичай, оформляється за допомогою абсолютних прав, та створює передумови подальшого обороту (відчуження, присвоєння, переходу) об'єктів. Саме зміна стану присвоєності об'єктів цивільного права і є тим результатом за для досягнення якого відбувається цивільний оборот. І подібна думка вже висловлювалася у юридичній літературі. Зокрема, А. О. Гелич зазначає, що цивільний оборот – це соціальне явище, яке виражається в зміні стану належності – присвоєння об'єктів цивільних прав (правовідносин) [49]. Але хотілося б уточнити, що цивільний оборот – це не просто «соціальне явище», а є правовою категорією. У свою чергу, правонаступництво, спадкування, інший юридичний порядок є формою цивільного обороту, яка покликана сприяти найбільш повному впливу на процес зміни стану присвоєності, на досягнення такого результату.

Таким чином, під цивільним оборотом необхідно розуміти правомірне відчуження або перехід об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої. Саме у такому визначенні містяться всі необхідні та достатні ознаки цивільного обороту, як правової категорії. Відчуження та перехід вказують на динаміку об'єктів цивільного права, а правомірність – на її юридичне оформлення (на динаміку суб'єктивних прав). Зважаючи ж на те, що кожен з елементів (динаміка об'єктів та динаміка прав) самотійно не містить у собі таких властивостей, які вони утворюють у взаємодії, а саме, правомірну зміну стану присвоєності об'єктів цивільного права, можна стверджувати, що цивільний оборот – це система, що поєднує в одне ціле такі необхідні та достатні елементи, як динаміка об'єктів цивільного права та динаміка суб'єктивних прав на них.

Разом із тим, зроблений висновок потребує певного уточнення.

Відомо, будь-яка система повинна містити у собі базову одиницю, яка є необхідною ланкою зв'язку між формою та змістом. Без неї не може існувати жодна система. Причому, така базова одиниця має залишатися незмінною у продовж усього розвитку самої системи. У свою чергу, як зазначають систематологи, її розвиток зумовлюється метою створення (виникнення). Мета вказує не тільки на функціональне призначення системи, а й спрямовує її розвиток [300; 99].

З огляду на уявлення фахівців у галузі системології про принципи побудови систем, видається необхідним визначити «базову одиницю» та мету цивільного обороту, як системного утворення. Це не тільки дозволить скласти більш повне розуміння про сам цивільний оборот, перевірити висновок про те, що цивільний оборот представляє собою систему, а й скерує наш подальший науковий пошук.

Видається, що цивільний оборот, як процес, також містить базову одиницю, тобто те, що знаходиться у русі (розвитку). І такою одиницею є стан присвоєності об'єкта. Без нього взагалі вести мову про цивільний оборот, як процес, неможливо. Більше того, не дивлячись на те, що цей стан постійно змінюється, по відношенню до певних суб'єктів, він, як базова одиниця, зберігає свою ідентичність. Інакше кажучи, у процесі цивільного обороту належність об'єкта змінюється на: свій – не свій, чужий – не чужий, наш – не наш, нічий – мій і т. д. Але базова одиниця завжди залишається станом присвоєності.

Наведе дозволяє дійти висновку, що цивільний оборот як процес, рух – це зміна стану присвоєності об'єкта. Саме на досягнення такого результату спрямовується процес відчуження або переходу певних благ від однієї особи до іншої. Тому, зміна стану присвоєності благ може бути визнана метою цивільного обороту. Причому, у процесі досягнення такої мети, стан присвоєності (базова одиниця системи) є необхідною ланкою зв'язку між формою та змістом. Адже, як зазначалося раніше, відчуження або перехід певних благ (зміст цивільного обороту) без правової форми не може

вважатися правомірним. А форма без змісту, у свою чергу, вважатиметься фіктивною.

Отже, цивільний оборот – це система (системне утворення, єдиний «організм»), спрямований на досягнення певної мети.

1.2 Структура цивільного обороту

Визначивши цивільний оборот як системне утворення, необхідно сказати, що саме поняття «система» відноситься частково до таких термінів, які інтуїтивно зрозумілі всім, але мало хто в змозі пояснити їх змістовне навантаження. Представники різних наук, намагаючись надати визначення поняттю «система», приходять до схожих висновків. Так, наприклад, американський культуролог Р. Л. Карнейро визначив систему як, «сукупність структурно та функціонально взаємопов'язаних елементів, поєднаних в єдине ціле. Система – це дещо більше, ніж утворюючі її елементи; вона є останнє, плюс ... їх взаємозв'язки» [29]. У загальнофілософському розуміння системою є «об'єднання деяких різноманітних частин в єдине і чітке розмежоване ціле, елементи якого по відношенню до цілого і інших частин займають відповідне їм місце» [22]. З інших визначень також слідує, що система – це об'єктивна єдність закономірно зв'язаних між собою предметів та явищ. Єдність забезпечується шляхом встановлення суттєвих зв'язків між ними [268]. Такий підхід до розуміння системи займають й правники [260]. А враховуючи, що вона представляє собою структуровану цілісність, то необхідно погодитись із С. С. Алексєєвим, який стверджував, що найважливішим елементом характеристики будь-якої системи є її структура – закономірна організація її елементів [3]. Разом із тим, як зазначається в науковій літературі, термін «структура» без належного розмежування використовується наряду з терміном «система» у якості своєрідного синоніму останнього [213; 75; 193]. Така хаотична заміна цих двох термінів є досить розповсюдженою, але, як зазначає Д. А. Керімов, не досить влучною

[92]. Адже тоді одне невідоме може нерідко розкриватися через інше. Наприклад, система – це структура елементів. Або, структура представляє систему певних складових.

Однак, і та частина вчених, які вважають, що ці поняття необхідно розмежовувати не наводять, чіткі критерії їх розмежування. Вказується, що структура – це побудова, саме ділення якогось явища, тоді як під системою пропонується розуміти – комплекс, організацію, побудовану визначеним чином, сукупність явищ. Стверджується, що поняття системи ширше, об'ємніше, ніж структура, й включає в себе більш якісні характеристики [277]. Очевидно, що наведені поняття не тільки не дозволяють відокремити структуру від системи, але формують достатньо абстрактне уявлення з приводу кожного вказаного явища. Це пов'язано з оціночним характером і доволі великим суб'єктивізмом таких запропонованих критеріїв розмежування, як «ширше», «об'ємніше», «більш якісне» і т. д.

Ситуація з встановленням співвідношення між поняттями «система» та «структура» ускладнюється ще й тим, що в науковій літературі сама категорія структури також розуміється по різному. Так, одні автори вважають, що структура є лише проявом категорії якості [66]. Інші вчені розглядають її як прояв кількості [91]. Частина ж вчених стверджують, що це не прояв кількості та якості, а категорія багатопланова, загальна, що відображає якесь явище [137].

Очевидно, що не визначившись на загальнотеоретичному рівні з поняттям «структура» ускладнює розкриття структури цивільного обороту. А коли не до кінця зрозуміло про що саме має йтися мова, то виникає загроза довільного наповнення, як визначення структури, так і самої структури будь-якими елементами.

Аналіз юридичної літератури [117; 277], в якій у найбільш загальних рисах, встановлюється співвідношення між поняттями «структура» та «система», дозволяє погодитись, що структура – це спосіб організації, певна впорядкованість частин системи, взаємозв'язок заданих елементів, що

дозволяє досягати певної мети. Таким чином, структура – це внутрішня будова системи, яке відображає розташування її елементів і характер їх взаємодії між собою. У свою чергу, застосовуючи дедуктивний метод пізнання навколишньої дійсності можна сформулювати поняття структури цивільного обороту, як внутрішню будову цивільного обороту, яка відображає розташування його елементів та характер їх взаємодії між собою. При цьому, враховуючи, що у науковій літературі висловленні різноманітні точки зору стосовно необхідності розмежування понять, частини й елементів структури [92], відзначимо підхід, обраний у межах даного дослідження.

Не заперечуючи те, що у деяких випадках може дійсно існувати необхідність розмежування вищезгадуваних понять та можливість наповнення їх різноманітним змістом, уявляється, що в межах цієї роботи найбільш доцільно їх використовувати як тотожні. Це зв'язано з тим, що структурний зв'язок окремих елементів утворює одне ціле. У цьому сенсі елемент і є структурною частиною системи [92]. Але при багатоланковій структурі, структурний зв'язок елементів може утворювати не всю систему, а тільки її частину (підсистему). Наприклад, якщо згадати систему юридичних фактів, запропоновану О. О. Красавчиковим, то структурно вона розділена на два елементи. Це подія та дія [107]. Вони представляють собою дихотомічну пару. Однак дії, як певне ціле у системі юридичних фактів, підрозділяються на правомірні та неправомірні. Таким чином, правомірні і не правомірні дії утворюють частину системи юридичних фактів, яка, у свою чергу, разом з іншою частиною утворюють систему юридичних фактів.

Не зважаючи на те, що О. О. Красавчиков запропонував більш складну, багатоланкову систему юридичних фактів, навіть два наведених рівня дозволяють схилитись до думки стосовно тотожності у ній таких понять, як елемент і частина структури. Не викликає сумнівів, що неправомірні та правомірні дії – це елементи, які входять у структуру системи юридичних фактів, але у своїй сукупності вони утворюють не систему в цілому, а лише її частину (підсистему). При цьому, назвавши елементи підсистеми частиною

системи їх розуміння не зміниться. Але, підіймаючись на рівень підсистем, не має підстав заперечувати, що ці частини, у своїй сукупності, й утворюють систему юридичних фактів у цілому, тому є її елементами.

Раніше в роботі, при розгляді поняття цивільного обороту, був зроблений висновок, що він включає в себе елементи, які відображають динаміку об'єктів цивільного обороту та динаміку суб'єктивних прав на них. Це дозволяє стверджувати, що структура цивільного обороту складається із двох частин. Але оскільки останні представляють собою не просту сумативну множинність, то важливим, для характеристики структури, є і ступінь, рівень зв'язків між ними. Для встановлення таких взаємозв'язків використаємо у якості відправної точки, зроблений в попередньому підрозділі даної роботи, висновок стосовно того, що кожен з елементів (і динаміки об'єктів і динаміки прав) самотійно не містить у собі тих властивостей, які вони утворюють у взаємодії, а саме, правомірну зміну стану присвоєності об'єктів цивільного права. Інакше кажучи, кожен із них окремо не здатен досягти мети цивільного обороту.

З наведеного вище твердження слідує, що якщо кожен з елементів цивільного обороту самотійно не містить у собі тих властивостей, які дозволяють правомірно змінити стан присвоєності об'єктів цивільного права, але в сукупності ця мета досяжна, то їх взаємозв'язок очевидний. Причому, зв'язок елементів утворює не просто одне ціле, а нероздільне ціле. Частини останнього настільки нерозривно пов'язані між собою, що відсутність одної з них руйнує структуру. Іншими словами, відсутність хоча б одного з елементів вказує на відсутність цивільного обороту в цілому.

Враховуючи, що подібний взаємозв'язок елементів характерний лише для органічних систем [20], можна стверджувати, що цивільний оборот представляє собою не просто системне утворення, а органічну систему. І частина, що забезпечує динаміку об'єктів, і частина, що забезпечує динаміку прав є однорівневими категоріями, та утворюють лінійну структуру, яка

характеризується тим, що кожен з елементів зв'язаний з іншим, сусіднім. При ваді (виходу з ладу) хоча б одного елемента структура руйнуватиметься.

Таким чином, можна зробити проміжний висновок з приводу структури цивільного обороту.

Структура цивільного обороту – це його внутрішня будова. Вона відображає не тільки розташування елементів цивільного обороту, як системи, але й характер їх взаємодії між собою. На даному етапі дослідження виявлені два елементи структури. Це динаміка об'єктів цивільного права та динаміка суб'єктивних прав на них. Вони настільки нероздільно пов'язані між собою, що відсутність одного з них руйнує структуру у цілому. Такі зв'язки характерні для лінійних структур й утворюють не просто ціле, а неподільне ціле. Враховуючи останнє, можна стверджувати, що цивільний оборот представляє собою не будь-яке системне утворення, а органічну систему. Структура останньої залишається відносно незмінною у різноманітних перетвореннях самої системи, що й було проілюстровано вище.

Зроблений висновок є проміжним тому, що цивільний оборот, був представлений у вигляді простої системи. Її особливість полягає у відсутності розгалуженої структури, яка складається з невеликої кількості взаємозв'язків й невеликої кількості елементів. В даному випадку їх два. В такій структурі неможливо виділити ієрархічні рівні. Відмінною особливістю простих систем є чітка визначеність числа елементів й зв'язків всередині системи [199]. У свою чергу, складні системи різноманітні. Для них, як уже зазначалося раніше, властива наявність великої кількості елементів і зв'язків, їх різноманіття, автономія підструктур, наявність ієрархії, можливість саморозвитку. Іншими словами – це система систем [253].

Очевидно, що цивільний оборот може бути представлений у вигляді складної системи. Так аналіз елементів його структури дозволяє стверджувати, що кожен з них може бути представлений не тільки як елементарна частина цілого, але й як підсистема.

Дослідження змісту ст. 178 ЦК України дозволяє стверджувати, що та частина цивільного обороту, яка забезпечує динаміку об'єктів складається з двох елементів. Це відчуження та перехід благ від однієї особи до іншої. Разом з тим. Як вказано в юридичній літературі, серед вчених немає єдиного підходу до співвідношення цих понять. Відзначається, що частина дослідників ці поняття ототожнюють, інші вказують на те, що вони абсолютно різні, треті – розглядають їх, як одне різновид іншого [232].

Критичний погляд на існуючі підходи дозволяє погодитись з тим, що дійсно, відчуження об'єкта, а також прав на нього і їх перехід – дуже близькі поняття за змістом. Тому дуже часто одне поняття розкривається через інше. Наприклад, можна зустріти таке визначення, як «відчуження майна – це перехід» [301]; «відчуження виключного права – це перехід всього права» [249]; «факт переходу права володіння власністю квартири ... вважається фактом відчуження, а сам процес переходу квартири у власність іншої особи називається відчуженням»[84], «відчуження – це процес переходу певного предмету...» [169], відчуження, перш за все, пов'язано з переходом, це перехід... [41]. Причому, ототожнення понять «відчуження» та «перехід» можна зустріти не тільки у словниках, консультаціях, але й у юридичній літературі.

Так, наприклад, З. В. Ромовська вказує, що у цивільному праві «відчуження» – це передача (перехід) права власності [203].

Вбачається, що ототожнення понять «відчуження» та «перехід» пов'язано з тим, що відчуження об'єкта цивільного права тягне за собою і його перехід від одної особи до іншої. У той же час, відчуження об'єкта створює й перехід прав на нього. Такий перехід прав також іноді називають відчуженням [249; 203].

Разом з тим, також висловлено думку стосовно того, що відчуження і перехід – це різні поняття [232]. При цьому, неможна не погодитись із твердженням, що сам законодавець розглядає їх як два самостійних, які виключають одне одного способи цивільного обороту. Такий висновок

базується на тому, що у ст. 178 ЦК України вони перераховані як однорідні члени речення, однак, через розділовий сполучник «або». А відомо, що, з точки зору логіки, сполучник «або» використовується для вираження альтернативних категорій. Таким чином, законодавець, у зазначеній нормі, вказує на те, що об'єкти цивільного права можуть або відчужуватися, або переходити від одної особи до іншої, тобто, що ці поняття не співпадають за змістом [232]. За своєю сутністю, вони представляють собою дихотомічну пару. Таке спеціальне значення надає їм ЦК України. А слова і вирази необхідно розуміти тільки у тому значенні, яким їх наділив закон, що містить норму, яка інтерпретується [220; 221]. Жодні інші правила мовного тлумачення, у даному випадку не можуть бути застосовані.

Зважаючи на те, що відчуження та перехід представляють собою дихотомічну пару, саме поняття відчуження не може визначатися, як перехід об'єктів цивільного права від одної особи до іншої. В свою чергу, і перехід об'єктів від одної особи до іншої не може розглядатися як відчуження. Іншими словами, відчуження – це не перехід, а перехід – це не відчуження. Одне виключає інше.

На підтвердження сказаного, наведемо, як вбачається, очевидні приклади. Так, не викликає сумнівів, що за договором купівлі-продажу, міни, довічного утримання, дарування та ін. має місце відчуження речі. Разом із тим, за договором оренди, позики, емфітевзису, суперфіцію та ін. відбувається перехід благ. Але останнє не відчужується. Менш очевидним прикладом, хоча й не єдиним, буде спадкування. При спадкуванні відбувається перехід майна спадкодавця до спадкоємця, який прийняв спадок. Але відчуження у даному випадку відсутнє, оскільки відсутній сам суб'єкт відчуження.

Противники подібного розмежування відчуження та переходу можуть заперечити, що при відчуженні також має місце перехід об'єкта від одної особи до іншої. А перехід може бути пов'язаний з відчуженням. І з таким твердженням важко не погодитись, якщо надавати цим словам те значення,

яке вони мають у нашій літературній або навіть повсякденній мові. Але надаючи вказаним термінам, спеціальне значення, законодавець виключив їх підміну, принаймні у цивільному обороті. Відмінною особливістю відчуження є те, що для нього юридично є байдужим сам перехід об'єкта від одної особи до іншої. Наприклад, продаж майна, переданого в оренду, емфітевзис, суперфіцій передбачає його відчуження на користь покупця, але до нього сам об'єкт не переходить. У свою чергу, воно вже перейшло в оренду, емфітевзис, суперфіцій, але без відчуження. Відсутній перехід майна й у тому випадку, коли воно відчужується на користь орендатора, емфітевта або суперфіціарія. Подібна ситуація виникає й у випадку, коли, наприклад, право власності, за договором купівлі продажу, перейшло раніше ніж передана сама річ.

Разом із тим, аналіз динаміки об'єктів цивільного обороту був би не повним, без дослідження такого поняття, як передача благ. Це пов'язано з тим, що в юридичній літературі, а інколи й у законодавстві, поряд з відчуженням та переходом, нерідко використовують і такий термін, як передача. Причому їх значення інколи ототожнюють, розділяють або розкривають одне через інше.

Так, одні дослідники стверджують, що під відчуженням необхідно розуміти передачу майна у власність однією особою іншій [159] або, як передачу права власності на майно [122], що одне й те саме. Таким чином, поняття «відчуження» й «передача» розглядається як тотожні.

Інші дослідники виходять з того, що термін «перехід», «передача» й «відчуження» мають однакове змістовне навантаження і вказують не на що інше, як на відчуження [212]. Іншими словами, вони є синонімами. Таким чином, вже ототожнюються такі поняття, як «відчуження», «передача» та «перехід».

Треті акцентують увагу на тому, що відчуження є родовою категорією, яка включає в себе всю сукупність механізмів переходу (передачі) речей

(прав) [203; 140]. Тим самим, передача і перехід об'єктів (прав) розглядається як види відчуження.

Відсутній єдиний підхід до розуміння об'єктів й у законодавстві. Так, наприклад, у ст. 6 Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» [182], передача й відчуження наведені як різні поняття. Однак, вказуючи на особливості передачі комунального майна в умовах правового режиму воєнного та надзвичайного стану, по суті, йде мова про відчуження майна. У той же час, у ч. 2 ст. 5 Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» [178] слова «відчуження» й «передається у власність» використані через розділовий сполучник «або». Це вказує на їх різне або навіть протилежне значення. Але у чому є різниця між відчуженням та передачею у власність залишається до кінця не зрозумілим. У Законі України «Про охорону культурної спадщини» [181] відчуження та перехід вже наповнюються різним змістовним навантаженням. При передачі виникає лише володіння, користування або управління. Можна навести й інші приклади законодавства України. Показово, що навіть у ЦК України термін «передача», який використовується більше 500 разів, наповнюється різним змістом. Так в ч. 4 ст. 12 ЦК України вказано, що особа може по відплатному або безоплатному договору передати своє майнове право іншій особі. Можна помітити, у наведеній нормі, передача взагалі не пов'язується з відчуженням об'єкта. Вона може мати місце не тільки на підставі договорів, спрямованих на відчуження, але й на перехід майна у користування, в управління, на зберігання та ін. У той же час, у ст. 334 ГК України, передача майна розглядається як фактична дія, з якою пов'язаний не тільки момент, але й сам факт відчуження. Причому, це тільки одна з багатьох обставин, які можуть спричинити відчуження майна. Такими ж обставинами можуть бути: нотаріальне посвідчення договору, спрямованого на відчуження; його

державна реєстрація; рішення суду та ін. Однак у п. п. 1, 2, 3, ч. 1 ст. 388 ГК України передача майна абсолютно не пов'язується з його відчуженням, що вказує на можливість переходу об'єктів шляхом їх передачі.

Зазначене дозволяє схилитись до думки, що відчуження та перехід є різнопорядковими, різноплановими поняттями по відношенню до передачі. Відчуження може бути пов'язане з передачею майна, а може від нього і не залежати [218]. Наприклад, у реальному договорі купівлі продажу – залежить. Але якщо у купівлі продажу право власності переходить до покупця раніше передачі товару, то очевидно, що ні. Так само і перехід об'єктів від одної особи до іншої може, як залежати від їх передачі, так і не залежати. Наприклад, у договорі оренди – залежить, а при спадкуванні – ні.

Таким чином, поняття перехід не може й не повинне ототожнюватись як із відчуженням, так і з переходом речей. Хоча вони можуть бути й взаємозалежними, тісно пов'язані між собою, але можуть і не залежати один від одного. Це різноплоскісні, різнопорядкові поняття і не можуть стояти в одному логічному ряді, принаймні, у такій категорії, як цивільний оборот.

Зроблений висновок дозволяє стверджувати, що передача об'єктів не є елементом тієї частини цивільного обороту, яка забезпечує динаміку об'єктів. Ця частина структури утворює підсистему, системи цивільного обороту та складається з двох елементів. До останніх можна віднести лише відчуження та перехід об'єктів цивільного права. Їх альтернативність дозволяє сформулювати наступне твердження: «У цивільному обороті динаміка об'єктів відбувається або їх переходом від одної особи до іншої, або відчуженням. Третього способу немає».

Базуючись на тому, що цивільний оборот – це правомірне відчуження або перехід об'єктів цивільного права від одної особи до іншої, був зроблений висновок, що поряд з динамікою благ складовою частиною структури системи цивільного обороту є й динаміка прав. І як вказано у ст. 178 ГК України об'єкти можуть відчужуватися або переходити у порядку правонаступництва, спадкування або іншим чином. Таким чином, можна

зробити висновок, що у якості складових елементів динаміки прав законодавець вказує на правонаступництво, спадкування й інші випадки динаміки прав. Їх перелік невичерпний. Очевидно, що ця частина цивільного обороту «відповідальна» за оформлення вищевказаних способів (відчуження або перехід).

Досліджуючи поіменовані форми цивільного обороту, звертає на себе увагу те, що правонаступництво і спадкування використовуються як однорідні, рівнозначні елементи структури (ч. 1 ст. 178 ЦК України). При цьому надаючи, уст. 1216 ГК України, поняття спадкування, як перехід прав й обов'язків (спадкування) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців), законодавець також не називає його правонаступництвом. Складається враження, що спадкування – це не правонаступництво, а дещо інше, відмінне від нього.

У теорії права більш послідовне розмежування цих двох юридичних явищ було зроблено М. Д. Єгоровим [68]. Цю позицію розділяють й інші вчені [116; 118]. Вони виходять із того, що норми спадкового права регулюють суспільні відносини, пов'язані з переходом від померлої особи до його спадкоємців не майнових та деяких не майнових прав, а благ. Про перехід прав, вважають дослідники, можна говорити лише умовно. Умовність висловлювань «перехід прав і обов'язків померлої особи до його спадкоємців», на їх думку, визначається тим, що у момент смерті спадкодавця, належні йому суб'єктивні права та обов'язки, припиняються. Це пов'язано з тим, що після смерті спадкодавець вже не може розглядатися носієм суб'єктивних прав та обов'язків, оскільки його правоздатність припинилася. Вона існує лише у живих. І таке справедливе твердження ставить під сумнів висловлювання деяких дослідників про наявність ряду прав й обов'язків у спадкодавця [163]. Адже за життя особа ще не спадкодавець, а після смерті – вже не суб'єкт.

Не є ще носіями суб'єктивних прав та обов'язків, які раніше належали померлому і його спадкоємці до того, як вони викажуть свою згоду на

прийняття спадку. До прийняття спадщини їм належить тільки право на прийняття спадку, а не самі суб'єктивні цивільні права й обов'язки спадкодавця. У зв'язку з тим, що суб'єктивні права і обов'язки не можуть існувати без суб'єкта, це суперечить самій їх суті, робиться висновок, що вони припиняються. Залишається тільки майнові та немайнові цінності. Оскільки ці майнові та не майнові цінності закріплюються за спадкоємцями, у них виникають такі ж (аналогічні) суб'єктивні права та обов'язки по відношенню до вказаних об'єктів, якими у свій час володів спадкодавець. На думку вчених, на умовність переходу суб'єктивних прав та обов'язків при спадкуванні вказує і той факт, що зміст суб'єктивних прав спадкоємців не завжди співпадає зі змістом суб'єктивних прав спадкодавця [68]. А якщо права та обов'язки не переходять від спадкодавця до спадкоємця, а припиняються, а потім знову виникають у останніх, то й стверджується, що спадкування – це не правонаступництво. При спадкуванні мова повинна йти не про правонаступництво, а про наступництво лише об'єктів [118].

Дана точка зору викладена достатньо логічно та обґрунтовано, однак, ні у науці, ні у законодавстві вона підтримки не отримала. Очевидно, що право (у широкому розумінні цього слова) створює певні інструменти, які дозволяють подолати невизначеність, яка виникає у правовідносинах. У випадку зі спадкуванням застосовується фікція виникнення права на майно не з моменту прийняття, а з моменту відкриття. І той аргумент, що при спадкуванні зміст суб'єктивних прав спадкоємців не завжди співпадає зі змістом суб'єктивних прав спадкодавця, абсолютно не вказує на умовність правонаступництва. У деяких випадках у результаті правонаступництва не тільки зміст, а й склад прав може змінюватися. Наприклад, у випадку смерті автора, до його правонаступників переходять майнові права, але не переходять особисті немайнові. Або, в результаті спадкування до спадкоємців, які прийняли спадок, переходять борги спадкодавця. Але якщо кредитори спадкодавця не пред'являть свої вимоги до спадкоємців на протязі шести місяців, з дня, коли вони дізналися про відкриття спадщини (ч. 2

ст. 1281 ЦК України), то право вимоги припиняється. А це свідчить, про припинення й обов'язків повернути борг, які перейшли від спадкодавця до спадкоємця.

Протилежною та найбільш розповсюдженою точкою зору є та, представники якої вважають, що спадкування – це і є правонаступництво [159; 74; 164; 112, с. 7], точніше, один з видів правонаступництва. Приєднуючись до даної позиції можна відмітити, що немає сумнівів у тому, що спадкування або спадкове правонаступництво має ряд відмінних особливостей. Але це видові відмінності. Так само можна стверджувати, що правонаступництво, яке виникає в результаті реорганізації юридичної особи також має відмінні особливості, наприклад, порівняно з правонаступництвом, яке виникає зі вчинення цивільних правочинів. А той аргумент, що спадкування не може бути віднесено до правонаступництва, оскільки правонаступництво – це правовідношення, а при спадкуванні завжди відсутня інша сторона (поки живий спадкодавець, ще немає спадкоємця, а коли з'являється спадкоємець, спадкодавець вже мертвий), уявляється не достатньо аргументованим. По-перше, точно так же відбувається перехід прав та обов'язків при певних видах реорганізації юридичних осіб. І це абсолютно не бентежить дослідників. Наприклад, злиття, поділ, перетворення також опосередковують перехід прав та обов'язків від одних суб'єктів, які припиняються до нових суб'єктів, що виникають на їх основі. По-друге, не зовсім виправданим є ототожнення правонаступництва з правовідносинами. Адже застосовуючи до твердження «правонаступництво – це правовідносини», закон тотожності, необхідно схилитися до думки, що правовідносини – це правонаступництво. А це не так. По-третє, у юридичній літературі неодноразово висловлювалася думка, яка заслуговує уваги, що правонаступництво у цілому, і спадкове, зокрема, – це певний процес. Причому, незважаючи на те, що різні вчені наповнюють його різними «процесами» (перехід прав [74; 112], перехід об'єктів [68; 118], зміна осіб [18; 94] і т. д.), загальним у їх підході є те, що правонаступництво, спадкове

правонаступництво – це процес [148; 248], який викликає певні зміни в правовідносинах. Останнє вказує на рух, динаміку чогось. І тоді, якщо вважати, що правонаступництво – це правовідносини, то отримуємо формулу «правовідносини у правовідносинах», що мало дорівнювати б виразу «правонаступництво у правовідносинах». Але твердження «правовідносини у правовідносинах» є хибним, як з точки зору права, оскільки у правовідносинах не може бути інших правовідносин, так і з точки зору логіки, оскільки вказує на предмет сам у собі та розкриває поняття саме через себе.

Визначаючи межі правонаступництва, як процесу, як такого собі руху, динаміку, позначимо його крайні точки. Очевидно, що абсолютною протилежністю слова «рух» буде слово «спокій». Антонімом слову «динаміка» є слово «статика». І якщо правонаступництво – це процес, то в нього не можуть входити такі елементи, як спокій, статика (правовідносини, як явище). Динаміка – це рух із статичності в статику. Цей процес може бути одномоментним, як наприклад, при перетворенні юридичної особи або займати більш тривалий період часу, як, наприклад, часто це відбувається при спадкуванні.

Таким чином, спадкування входить до поняття правонаступництва, що залишає незрозумілою причину їх окремої згадки у ч. 1 ст. 178 ЦК України, як однорідних, але різновидових категорій. У зв'язку з цим, іще менш зрозумілою стає позиція Верховного Суду України. У Висновках Верховного Суду України, прийнятих за результатами розгляду справ із підстав, передбачених п. п. 1, 2, 4 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, за I півріччя 2017 р. тричі використовується словосполучення «спадкування чи правонаступництво» (п. п. 1.3.4, 1.3.9, 1 3.15) [40]. При цьому, використання розділового сполучника «чи» дозволяє схилитися до думки, що Суд наповнює слова «спадкування» та «правонаступництво» різним змістом. Разом із тим, уже в п. 1.12.3 Висновків двічі використовує термін «спадкове правонаступництво». А відповідно до правил мовного тлумачення,

прикметник «спадкове» вказує, що спадкове правонаступництво є різновидом правонаступництва.

Вбачається, що більш вдало редакція зазначеної статті виглядала б, якби після слів «в порядку правонаступництва» в дужках було написано «в т. ч. спадкування, реорганізація тощо». Де спадкування – це вид, а правонаступництво – рід. Це б указувало на співвідношення даних понять. Саме таким чином підійшли законодавці ряду країн пострадянського простору (ч. 1 ст. 23 ЦК Киргизької Республіки, ч. 1 ст. 116 ЦК Республіки Казахстан, ч. 1 ст. 129 ЦК Республіки Білорусь, ч. 1 ст. 129 ЦК Російської Федерації, ч. 1 ст. 133 ЦК Республіки Вірменія та т. д.), вказуючи на спадкування, як одну з форм цивільного обороту.

Все викладене вище ставить під сумнів, висловлену у теорії цивільного права точку зору, що самі по собі спадкові правовідносини не опосередковують будь-які особливі матеріальні процеси і не відображають жодного позитивного руху у цивільному обороті [170, с. 22]. Зі смертю спадкодавця, на їхню думку, фактично відбувається лише зміна осіб – зміна одного суб'єкта, у зв'язку з його смертю, іншим, а юридичні відносини продовжують існувати [65, с. 22]. Але якщо в ході спадкування, в уже існуючих правовідносинах відбувається зміна одного суб'єкта, у зв'язку з його смертю, іншим, причому, в результаті такої зміни до спадкоємця переходять не тільки права і обов'язки, а й об'єкти таких прав, вимоги щодо них, то не викликає сумніву, що в даному випадку мова йде саме про цивільний оборот. І як слушно зазначає С. С. Каширський, який також вважає спадкування одним із видів правонаступництва[90], останнє є окремим випадком зміни цивільних правовідносин, при якому існуючий правовий зв'язок зберігається, як і їх зміст та об'єкт. Відбувається лише переміна осіб у суб'єктному складі [90]. Тобто, мова йде саме про «позитивний рух» у цивільному обороті.

Визначившись із правонаступництвом і його співвідношенням зі спадкуванням, залишається не з'ясованим, що ще входить у цю частину

структури цивільного обороту. Законодавець вказав лише, що крім правонаступництва динаміку об'єктів можна оформити й іншим чином. При цьому не зазначено, що ховається за «іншим чином» і скільки їх, «інших чинів». Очевидно, що вирішити це завдання повинна правова теорія. Однак у юридичній літературі саме цей елемент структури цивільного обороту, як правило, залишається за межами наукового інтересу. А коли він все ж таки викликає інтерес правознавців, то не дає відчутного результату.

Так, ґрунтуючись виключно на тому, що цивільний оборот – це не оборот самих об'єктів цивільних прав (речей, результатів інтелектуальної діяльності і т. д.), а лише прав (обов'язків) на них [37], Ю. В. Вініченко приходить до низки суперечливих висновків про те, що собою представляють використані законодавцем виразу: «чи іншим чином», «інше введення» у цивільний оборот [37]. Автор стверджує, що оскільки цивільний оборот пов'язаний не тільки з «динамікою» (переходом), то ці фрази мають вказувати на: дії по виробництву (виготовленню, створенню) об'єктів обороту; ввезення їх на територію країни; державну реєстрацію патентних прав і прав на засоби індивідуалізації, емісійних цінних паперів, нерухомих речей [38]. При цьому, у якості об'єкта цивільного обороту вона розглядає лише права й обов'язки.

Суперечливість наведеної позиції вбачається в наступному:

1. Якщо у якості об'єктів цивільного обороту розглядаються лише суб'єктивні права й обов'язки, то досить спірним виглядає твердження, що вони можуть бути введені в обіг їх виробництвом, виготовленням, створенням, ввезенням на територію країни;

2. Якщо оборотоздатність закріплюється за допомогою встановлення можливості відчуження або переходу об'єктів, в установленому законом порядку [38], а об'єктом обороту є права (обов'язки) і саме вони повинні мати оборотоздатність, то їх виробництво, виготовлення, створення, державна реєстрація, повинні привести до відчуження або переходу. А цього не відбувається;

3. На підставі дослідження легального поняття і видів оборотоздатності об'єктів цивільних прав, робиться висновок, що за змістом норм законодавства (ч. 1 ст. 178 ЦК України, п. 1 ст. 129 ЦК РФ), «оборот» слід розуміти як перехід (цивільних) прав на об'єкти. Однак автор не враховує, що досліджувані нею статті знаходяться в тій частині нормативного акта, яка називається «Об'єкти цивільних прав» і вказує саме на оборотоздатність об'єктів цивільних прав, а не суб'єктивних прав або обов'язків. За останніми якщо і визнається оборотоздатність, то лише у тому випадку, коли вони розглядаються у якості об'єкта, але не елементів змісту правовідносин.

Вбачається, що встановити те, що «ховається» у ч. 1 ст. 178 ЦК України за словами «іншим чином» дозволить системний метод пізнання цивільного обороту. Саме на нього неодноразово вказувалося у юридичній літературі, як на один з найефективніших методів дослідження даного правового явища на даному етапі розвитку правової думки [8; 110; 39; 162; 71]. Він дозволяє відійти від описового вивчення, історичного (ретроспективного) огляду його окремих елементів, проявів, умов, до пізнання самої сутності. А остання, як справедливо зазначає Ю. В. Виниченко, не може бути виявлена шляхом простого перерахування і ізольованого, фрагментарного розгляду тих чи інших частин тієї чи іншої «сукупності» елементів, без визначення зв'язку між ними, аналізу функціонування їх як єдиного цілого [36].

Розглядаючи цивільний оборот, як систему, яка спрямована на правомірну зміну стану присвоєності суб'єктами об'єктів цивільного права, слід зазначити, що її елементи, в своєму взаємозв'язку, повинні бути спрямовані на (забезпечувати) досягнення цієї спільної мети. Причому, зміна стану присвоєності здійснюється не будь-яким способом, а лише відчуженням або переходом певних благ від однієї особи до іншої. Саме вони складають одну з двох необхідних частин структури цивільного обороту, поіменовану в даній роботі, як динаміка об'єктів. В останньому випадку мова йде саме про об'єкти цивільного права.

Зазначене вище і аналіз змісту ч. 1 ст. 178 ЦК України дозволяє встановити деякі загальні (родові) характеристики того, що ховається в зазначеній нормі під словами «іншим чином». Назвемо цей елемент умовно «правовстановлення».

По-перше, правовстановлення стоїть в одному логічному ряду з правонаступництвом (ч. 1 ст. 178 ГК України), а значить, вони повинні виконувати однотипні функції. Тому, якщо правонаступництво покликане оформляти динаміку об'єктів, то і правовстановлення має її оформляти, тобто надавати правову форму.

По-друге, поряд з правонаступництвом, правовстановлення, у взаємодії зі способами цивільного обороту, має забезпечувати правомірну зміну стану присвоєності об'єктів цивільного права. Цей висновок впливає з системності цивільного обороту, де всі елементи повинні бути підпорядковані спільній меті.

По-третє, оскільки правовстановлення входить у ту частину структури цивільного обороту, як відображає динаміку прав, то воно повинно відображати не статичні процеси, які відбуваються з правами і обов'язками, а динамічні, причому, викликані динамікою об'єктів.

Таким чином, право встановлення – це один із елементів, що відображає динаміку прав, у структурі цивільного обороту, та який, у взаємодії зі способами цивільного обороту, забезпечує (оформляє) правомірну зміну стану присвоєності об'єктів цивільного права. При цьому необхідно звернути увагу, що, як елемент структури цивільного обороту, правовстановлення оформляє не самі стани присвоєності, а їх зміну. У протилежному випадку цей елемент не відображатиме динамічні процеси. А це одна із ознак цивільного обороту у цілому. Більше того, у даному випадку, мова повинна йти лише про ті зміни правовідносин, які виникають в результаті відчуження або переходу об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої.

Наведене поняття правовстановлення дає підставу, вже на цьому етапі дослідження, виключити зі структури цивільного обороту ті явища, при яких хоч і спостерігаються певні динамічні процеси (у правах і обов'язках, у об'єкті або суб'єкті), але до її елементів не належать.

Так, відповідно до абз. 3 ч. 2 ст. 331 ГК України, якщо право власності на новостворене нерухоме майно підлягає державній реєстрації, то воно (право власності) виникає з моменту такої державної реєстрації. А, згідно з ч. 1 ст. 5 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [178], речові права, до яких відноситься і право власності, на житлові будинки, які належать до нерухомого майна, підлягають реєстрації в Державному реєстрі прав. Таким чином, з державною реєстрацією пов'язано виникнення права власності на новостворене для себе житло. Однак це не одномоментний і не єдиний акт. До цього необхідно завершити створення житла будівництвом, а потім здійснити його прийняття в експлуатацію. І весь цей процес являє собою динаміку не тільки в правах, але і в самому об'єкті. На початку, будматеріали перетворюються в об'єкт незавершеного будівництва, потім – в об'єкт завершеного будівництва. В подальшому з'являється нерухомість, прийнята в експлуатацію. І в кінцевому підсумку, після державної реєстрації, виникає житло (житловий будинок). Це динаміка (розвиток) об'єкта. Але також можна виділити і динамічні процеси в правах. Адже на початку, виникає право власності на будівельні матеріали та обладнання, як на рухоме майно. Потім, коли це майно вже використано в будівництві, право власності на рухоме майно перетворюється в право власності на нерухоме майно (об'єкт незавершеного будівництва). А в разі, якщо право на нього буде зареєстровано в Державному реєстрі прав, як речове, то власник може ще і укласти договори, щодо таких об'єктів. І нарешті, після державної реєстрації завершеного будівництвом і прийнятого в експлуатацію житлового будинку, виникає право власності на останній.

Таким чином, можна спостерігати певні динамічні процеси, на які, свого часу, вказував ще Б. Б. Черепакін. Вчений зазначав, що рух

правовідносин починається виникненням і закінчується його припиненням [299]. Разом з тим, подібні динамічні процеси нічого спільного не мають з цивільним оборотом. Це пояснюється тим, що державна реєстрація хоча і оформляє стан присвоєності, але динаміка об'єктів (їх розвиток), в наведених прикладах, не пов'язана з відчуженням або переходом благ від однієї особи до іншої. З тих же підстав не відноситься до цивільного обороту і реєстрація патентних прав, прав на засоби індивідуалізації, емісії цінних паперів і т. д. У даному випадку, виникнення зазначених прав можна розглядати як передумови для можливого подальшого цивільного обороту.

Таким чином, системний аналіз цивільного обороту дозволив виділити ряд характерних особливостей правовстановлення, що дозволяють відокремити його від інших, подібних динамічних процесів у праві. Однак наведене поняття містить в собі лише родові ознаки. Останні характерні для всієї частини структури цивільного обороту, у межах якої відбувається динаміка прав. І таке поняття не дозволяє виділити його з роду йому подібних. Наприклад, залишаються не з'ясованими відмітні ознаки правовстановлення і правонаступництва. Тому, наступною логічною операцією з визначення досліджуваного поняття, як і будь-якого іншого, повинно стати виділення його видових ознак. Для цього, в якості відправної точки, візьмемо поняття правонаступництва і через його ознаки виявимо відмітні ознаки правовстановлення.

В юридичній літературі найбільш поширеним є поняття правонаступництва, запропоноване Б. Б. Черепакін. Вчений стверджував, що правонаступництво – це похідне правонабуття суб'єктивного права або цивільно-правового обов'язку. Тому, робить висновок дослідник, характерною ознакою такого правонабуття є зв'язок між набутим правом або обов'язком і первинними правовідносинами [299].

Таким чином, якщо правонаступництво – це завжди похідне, то правовстановлення – завжди не похідне, а первинне правонабуття. Якщо для першого, характерною ознакою є зв'язок між набутим правом або обов'язком

і первинними правовідносинами, то для другого такий зв'язок має бути ознакою нехарактерною. При первинному правонабутті право (обов'язок) виникає або на об'єкти, які до цього взагалі нікому не належали, або незалежно від права і волі попередника [236].

Зазначене дозволяє виділити відмінні (видові) ознаки правовстановлення. Це завжди первинне правонабуття. Для нього зв'язок між придбаним правом або обов'язком і первинними правовідносинами, нехарактерний, тому що право (обов'язок) виникає або на об'єкти, які до цього взагалі нікому не належали, або незалежно від права і волі правопередника. Однак при цьому необхідно відзначити, що не будь-яке первинне правонабуття може розглядатися як елемент цивільного обороту. Таким воно буде тільки тоді, коли оформляє відчуження або перехід об'єктів цивільного права.

Таким чином, в ході дослідження було виявлено чотири елементи, які складають дві частини структури цивільного обороту. Відчуження і перехід об'єктів цивільного права є елементами тієї частини, в межах якої відбувається динаміка об'єктів. правонаступництво і правовстановлення складають частину, в межах якої відбувається динаміка прав на об'єкти. Обидві частини є необхідними, а разом достатніми для цивільного обороту. Відсутність їх взаємозв'язку та сталої єдності вказують на відсутність цивільного обороту, як системного явища.

Разом з тим, в юридичній літературі висловлені й інші погляди на структуру цивільного обороту, які, для повноти дослідження, не можуть бути залишені осторонь. Так, М. А. Астахова, погоджуючись з відомим висловом К. Маркса про те, що «товари не можуть самі відправлятися на ринок і обмінюватися ...», приходить до висновку, що в структурному плані оборот може розглядатися як системне явище, до зовнішніх складових елементів якого належать його об'єкти і суб'єкти, а до внутрішніх – зміст. При цьому, зміст процесу обороту складають вольові дії, спрямовані на розпорядження благами [8].

Розглядаючи зазначену точку зору важко не погодитися з твердженням, що товари не можуть самі відправлятися на ринок і обмінюватися... Однак ринок і обмін товарів це ще не весь цивільний оборот, а товар – неєдиний оборотоздатний об'єкт. Наприклад, передача речей на зберігання у гардероб, у безоплатне користування або за договором дарування не передбачає ринкових відносин або зустрічного майнового надання. А предмет, виготовлений для себе, але з якоїсь причини проданий у подальшому, не є товаром в точному сенсі цього слова.

Неможна повністю погодитися і з твердженням, що тільки вольові дії породжують цивільний оборот. Це значно звужить поняття останнього. Так в разі раптової смерті спадкодавця, який не встиг висловити свою волю в заповіті, майно, в порядку спадкового правонаступництва перейде до його малолітніх спадкоємців. Однак, вольові дії, як з боку спадкодавця, так і спадкоємця будуть відсутні. Подібні ситуації виникають і в разі примусового стягнення боргів або накладення стягнення на майно.

Не вимагає пояснень та обставина, що без суб'єктів і об'єктів права цивільний оборот не зможе існувати. Однак сумніви виникають щодо обґрунтованості віднесення їх до елементів структури обороту. Об'єкти – це те, що знаходиться в обороті. Останній – це те, де знаходяться об'єкти. Проводячи аналогію, можна сказати, що камінь, який знаходиться у воді не є частиною води, як і вода – не є частиною каменю. Можна навести й ще одну ілюстрацію. Наприклад, вантаж, який переміщається на автомобілі. Якщо розглядати вантаж, як благо, автомобіль, як якийсь механізм, за допомогою якого можливо виконати процес переміщення (рух), а водій – особа, яка запускає цей механізм, то очевидно, що вантаж не є ні частиною автомобіля, ні частиною водія, ні рухом. В рівній мірі це відноситься і до суб'єктів цивільного обороту. В іншому випадку необхідно було б визнати, що фізичні та юридичні особи, держава і т.д. є складовою частиною (елементом) структури цивільного обороту. А в кінцевому підсумку – людина є частина (елемент) цивільного обороту.

Ще далі, в своїх міркуваннях, пішов В. А. Петрушкін. Дослідник дійшов думки, що структура цивільного обороту складається не тільки з учасників (суб'єктів цивільного права) і об'єктів, а й з умов, що забезпечують в рамках різних стадій: введення об'єкта в оборот; здійснення прав щодо об'єкта, що знаходиться в обороті; захист, у тому числі і відновлення зазначених прав у разі їх порушення[162]. Однак, видається, під умовами повинні розумітися передумови існування чого-небудь. Такими для цивільного обороту є не тільки право- і дієздатність його учасників, але і оборотоздатність об'єктів цивільного права, наявність прав на те чи інше благо, зовнішнє середовище (стан законодавства і судової системи, рівень правосвідомості і т.д.). І такі зовнішні умови не можуть розглядатися елементами внутрішньої структури.

Таким чином, структура цивільного обороту складається з двох взаємозалежних частин. В межах однієї відбувається динаміка об'єктів. Вона містить два елементи. Це відчуження або перехід об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої. В межах іншої відбувається динаміка суб'єктивних прав та обов'язків. Вона також містить два елементи. Це правонаступництво або правовстановлення. Тому у змісті ч. 1 ст. 178 ЦК України, слово «спадкування» повинно поглинатися словом «правонаступництво» і бути виключене зі змісту.

Визначення структури цивільного обороту дає можливість перевірити правильність висновку про те, що цивільний оборот представляє собою органічну систему, структура якої залишається відносно незмінною у різноманітних перетвореннях самої системи. Більше того, з'явилися умови, щоб з'ясувати, про які саме перетворення може йти мова.

Зважаючи на те, що кожна частина структури складається із дихотомічної пари (перша – це або відчуження, або перехід; друга – або правонаступництво, або правовстановлення), то застосовуючи метод тетратомії поєднаємо між собою елемент однієї частини з елементом іншої та з'ясуємо які варіанти цивільного обороту можуть мати місце.

Так поєднуючи відчуження (лише один елемент частини в межах якої відбувається динаміка об'єктів) з кожним елементом частини, у межах якої відбувається динаміка права отримуємо два різновиди цивільного обороту. Це відчуження у порядку правонаступництва та відчуження у порядку правовстановлення. Тепер, поєднуючи перехід об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої) (інший елемент частини у межах якої відбувається динаміка об'єктів) з кожним елементом частини, в межах якої відбувається динаміка права отримуємо ще два різновиди цивільного обороту. Це перехід об'єктів у порядку правонаступництва та перехід об'єктів у порядку правовстановлення. Але всі ці чотири різновиди спрямовані на одну і ту ж ціль – зміна стану присвоєності речі. А сам стан є необхідним «вузлом», що поєднує зміст та форму.

Таким чином, в результаті поєднання різних елементів структури цивільного обороту можна спостерігати зміну (перетворення) самої системи цивільного обороту. Але, як не важно помітити, структура залишається відносно незмінною. Вона продовжує містити у собі дві взаємозалежні частини.

Висновки до Розділу 1

На підставі дослідження чинного законодавства України, закордонних держав та теоретичних напрацювань як вітчизняних, так і зарубіжних вчених було зроблено наступні висновки.

1. Цивільний оборот необхідно розглядати у єдності обороту об'єктів та прав на них (обов'язків). Причому, він представляє собою динаміку, певний процес, рух.

Динаміка об'єкта є необхідною ознакою цивільного обороту, як і динаміка права на нього. Без динамічних процесів до яких залучаються блага, принаймні предмети матеріального світу, правове оформлення обороту (динаміка права) не тільки втрачає сенс, а стає неможливим тому, що оформляти нічого. А при наявності такого оформлення воно стає фіктивним. У свою чергу, без динамічних процесів (руху) права динаміка об'єктів буде знаходитися за межами правового поля, тобто неправомірною.

2. Відчуження та перехід об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої є змістом цивільного обороту. Адже і відчуження, і перехід певних благ у суспільстві і є той дійсний, внутрішній процес, який забезпечує цивільний оборот, як соціальну реальність.

У свою чергу, правонаступництво, спадкування, інший юридичний порядок є формою цивільного обороту, яка покликана сприяти найбільш повному впливу на динаміку об'єктів.

3. В межах процесу відчуження та переходу від однієї особи до іншої об'єктів цивільного права змінюється їх стан присвоєності. Саме зміна стану присвоєності об'єктів цивільного права і є тим результатом за для досягнення якого відбувається цивільний оборот.

4. Цивільний оборот – це правомірне відчуження або перехід об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої. Саме у такому визначенні містяться всі необхідні та достатні ознаки цивільного обороту, як правової

категорії. Відчуження та перехід вказують на динаміку об'єктів цивільного права, а правомірність – на її юридичне оформлення (на динаміку суб'єктивних прав та обов'язків).

5. Зважаючи ж на те, що кожен з елементів (динаміка об'єктів та динаміка прав) самостійно не містить у собі таких властивостей, які вони утворюють у взаємодії, а саме, правомірну зміну стану присвоєності об'єктів цивільного права, то очевидно, що цивільний оборот – це система, що поєднує в одне ціле вищевказані елементи, які є необхідними та достатніми.

6. Як і будь-яка інша система, цивільний оборот має свою базову одиницю, тобто те, що знаходиться у русі (розвитку). І таку функцію у ньому виконує стан присвоєності об'єкта. Без нього взагалі вести мову про цивільний оборот, як процес, неможливо. Більше того, не дивлячись на те, що цей стан постійно змінюється, по відношенню до певних суб'єктів, він, як і належить базовій одиниці, зберігає свою ідентичність. А в процесі досягнення мети (зміна стану присвоєності об'єкта), слугує необхідною ланкою зв'язку між формою та змістом.

7. Структура цивільного обороту – це його внутрішня будова. Вона відображає не тільки розташування елементів цивільного обороту, як системи, але й характер їх взаємодії між собою.

8. Було виявлено два елементи структури цивільного обороту. В межах одного з них відбувається динаміка об'єктів цивільного права (поіменованій в межах дослідження – «динаміка об'єктів»). В межах іншого відбувається динаміка суб'єктивних прав на них та обов'язків (поіменованій в межах дослідження – «динаміка прав»). Вони настільки нероздільно пов'язані між собою, що відсутність одного з них руйнує структуру у цілому. Такі зв'язки характерні для лінійних структур й утворюють не просто ціле, а неподільне ціле.

Зважаючи на те, що цивільний оборот представляє собою не будь-яке системне утворення, а органічну систему, його структура залишається відносно незмінною у різноманітних перетвореннях самої системи

9. Передача об'єктів не є елементом тієї частини цивільного обороту, в межах якої відбувається динаміка об'єктів. Ця частина структури утворює підсистему, системи цивільного обороту та складається з двох елементів. Такими є відчуження та перехід об'єктів цивільного права. Їх альтернативність дозволяє сформулювати наступне твердження: «У цивільному обороті динаміка об'єктів відбувається або їх переходом від одної особи до іншої, або відчуженням.

10. Частина структури цивільного обороту, в межах якої відбувається динаміка прав також утворює підсистему системи цивільного обороту та складається з двох елементів. До останніх відносяться правонаступництво та правовстановлення.

11. Правовстановлення – це один із елементів, що відображає динаміку прав, у структурі цивільного обороту, та який, у взаємодії зі способами цивільного обороту, забезпечує (оформляє) правомірну зміну стану присвоєності об'єктів цивільного права. Як елемент структури цивільного обороту, правовстановлення оформляє не самі стани присвоєності, а їх зміну. У протилежному випадку він не відображатиме динамічні процеси, як одну із ознак цивільного обороту у цілому. Більше того, у даному випадку, мова повинна йти лише про ті зміни правовідносин, які виникають в результаті відчуження або переходу об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої.

12. Зважаючи на те, що спадкування входить до поняття правонаступництва, у змісті ч. 1 ст. 178 ЦК України, воно повинно поглинатися останнім.

13. Встановлено, що структура системи цивільного обороту поділяється на дві частини: в межах однієї відбувається динаміка об'єктів, в межах іншої відбувається динаміка прав. Кожна з частин містить у собі два елементи. До першої входять відчуження та перехід об'єктів цивільного права. До другої – правонаступництво та правовстановлення.

14. Застосовування методу тетратомії до елементів структури дозволило виділити чотири різновиди цивільного обороту.

Так, поєднуючи відчуження (лише один елемент частини в межах якої відбувається динаміка об'єктів) з кожним елементом частини, у межах якої відбувається динаміка права встановлено два різновиди цивільного обороту. Це відчуження у порядку правонаступництва та відчуження у порядку правовстановлення.

Поєднуючи перехід об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої (інший елемент частини у межах якої відбувається динаміка об'єктів) з кожним елементом частини, в межах якої відбувається динаміка права встановлено ще два різновиди цивільного обороту. Це перехід об'єктів у порядку правонаступництва та перехід об'єктів у порядку правовстановлення.

15. Пропонується у змісті ч. 1 ст. 178 ЦК України слова «спадкування або іншим чином» замінити на слово «правовстановлення».

Результати дослідження, які викладені у Розділі I, відображено у наступних публікаціях автора: [222, с. 202–210]; [224, с. 330–332]

РОЗДІЛ 2.

СПОСОБИ ЦИВІЛЬНОГО ОБОРОТУ РЕЧЕЙ

2.1 Відчуження як спосіб цивільного обороту речей

Як уже зазначалося у попередніх підрозділах, відчуження є елементом структури цивільного обороту, а тому розуміння його сутності дозволяє встановити не тільки функціональне призначення цього способу цивільного обороту, а й скласти більш повне уявлення про останній. Разом з тим, у юридичній літературі неодноразово зверталась увага на те, що сам термін «відчуження» є досить широко вживаним у теорії права. При цьому, його наповнюють різним змістом та визначають різні межі застосування [272].

Зокрема, визначаючи об'єкт відчуження деякі вчені стверджують, що такими можуть бути тільки права та обов'язки [129; 149; 273; 145; 78]. Причому прихильники останньої точки зору поділяються на дві групи. Одні вважають, що в результаті відчуження від однієї особи до іншої права та обов'язки переходять [273; 145]. Інші виходять з того, що воно вказує не на перехід, а на припинення суб'єктивного права (обов'язку) в однієї особи при збереженні самого блага, як об'єкта цивільного права, та виникненням однойменного права (обов'язку) на дане благо у іншої особи [119; 221]. Таке протиставлення характерне не тільки при визначенні відчуження речей, а, як зазначалося раніше, і при визначенні цивільного обороту у цілому.

Відмінність наведених підходів полягає не тільки у тому, що собою представляє цивільний оборот або відчуження (перехід прав та обов'язків чи їх припинення і подальше виникнення), а й у значенні об'єкта цивільного права для цивільного обороту. У першому випадку його начебто не існує взагалі, у другому – на його існування звертається увага, але лише для того щоб поєднати між собою права та обов'язки, що припиняються, з тими що потім виникають знову. Сам же об'єкт є начебто байдужим для цивільного обороту. Позиція, відповідно до якої об'єктом обороту є права та обов'язки протиставляється та, представники якої вважають, що відчуженню

підлягають матеріальні блага, а не права та обов'язки щодо них [101; 140; 113]. Існують і дослідники, які не вбачають різниці і потреби у протиставлянні відчуженню благ відчуження прав на них [159; 140].

Визначаючи правові наслідки, одні вчені стверджують, що в результаті відчуження об'єкт (благо або право), який належав одній особі, стає належати іншій особі [119; 101; 273; 145; 78]. Інші розглядають відчуження, як будь-яке відсторонення суб'єкта від того, що йому належить. В останньому випадку мається на увазі не тільки перехід чогось від одного суб'єкта до іншого, а й відмова від чогось, коли щось стає нічийм [11; 6].

Розглядаючи саму сутність відчуження, як правового явища, одні дослідники виходять із того, що це розпорядчі підстави [165; 264; 17; 219], інші, що це процес [214], ще інші, що це певний результат (стан) [254]. Висловлені й думки, що термін «відчуження» має багато значень. Він може використовуватися і в розумінні підстави, і процесу, і певного результату [17; 233]. Ним можуть позначатися динамічні процеси, що відбуваються як з об'єктами цивільних прав, так і з правами на них [17]. Зазначається й те, що це один із видів здійснення права. Зокрема, В. П. Маслов стверджував, що розпоряджатися майном можливо лише шляхом його відчуження [131, с. 76].

Аналіз наведених робіт дозволяє схилитись до позиції тих дослідників, які вважають, що термін «відчуження» має декілька значень і по суті використовується у праві, як омонімом.

Так досліджуючи визначення об'єкта відчуження, не можна не погодитися з позицією тих вчених, які вважають, що таким є суб'єктивні права та обов'язки. Сам же термін використовується для позначення їх динаміки (переходу, припинення та виникнення), що пов'язана зі зміною осіб [272]. Підтвердження цьому знаходимо й у чинному законодавстві України. Зокрема, аналіз змісту ч. 2 ст. 115 ЦК України дозволяє зробити висновок, що права, які мають грошову оцінку є відчужуваними, якщо інше не встановлено законом. А якщо права є відчужуваними, то, відповідно, вони здатні відчужуватися. На таку можливість вказують й інші норми Кодексу.

Наприклад, відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 116 ЦК України, учасники господарського товариства мають право у порядку, встановленому установчим документом товариства та законом здійснити відчуження часток у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, що засвідчують участь у товаристві. А як відомо, частка у статутному (складеному) капіталі та цінні папери, що засвідчують участь, по суті є суб'єктивними правами. У ч. 2 ст. 407, ст. 411 ЦК України встановлена можливість відчужуватися, якщо інше не передбачено законом, для права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзиса). Відповідно до ч. 2 ст. 413 ЦК України, відчужуванням є право користування земельною ділянкою, наданою для забудови (суперфіцій). І наведений перелік прикладів не є вичерпним. Причому, як зазначено в юридичній літературі, подібний підхід законодавця до визначення того, що є об'єктом відчуження характерний не тільки для України [17; 16; 207].

Поряд із цим, заслуговує на увагу і позиція тих дослідників, які вважають, що об'єктом відчуження є блага (об'єкти цивільного права). А сам термін використовується для позначення їх динаміки. Зокрема С. С. Каширський досить категорично стверджує, що суб'єктивне право, як і обов'язок, не можуть стати «чужими», властивість до відчуження (оборотоздатності) мають лише об'єкти прав [90; 221]. І хоча така категоричність, як було проілюстровано вище, не знайшла свого легального визначення, але вона заслуговує на увагу.

Підтвердження того, що об'єктом відчуження є блага також міститься у цивільному законодавстві. Так, ч. 2 ст. 47 ЦК України встановлює, що спадкоємці фізичної особи, яка оголошена померлою, не мають права відчужувати протягом п'яти років нерухоме майно, що перейшло до них у зв'язку з відкриттям спадщини. Як можна помітити, у наведеній нормі йдеться про заборону відчуження, у продовж п'яти років, певних об'єктів цивільного права (нерухомих речей). У ч. 3 ст. 321 ЦК України визначено випадки, підстави, порядок та умови примусового відчуження об'єктів права

власності. А, як відомо, об'єктами права власності є речі, які, у свою чергу, є об'єктами цивільного права. Про відчуження саме майна зазначається й у абз. 2 ч. 2 ст. 98, ч. 2 ст. 334, п.п. 1, 6 ч. 1 ст. 346 ЦК України. Подібний підхід законодавець спостерігається й у ст. 350 ЦК України, ст. 1 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» [188] та ст. 1 Закону України «Про приватизацію державного майна» [189]. І цей перелік можна було б продовжувати.

Отже, як видно з вищенаведеного, законодавець використовує термін «відчуження» не тільки щодо суб'єктивних прав, а й щодо об'єктів цивільних прав. Це дозволяє критично поставитися до категоричності висловлювань стосовно того, що об'єктом відчуження є тільки права або тільки блага. Разом з тим, хотілося б зазначити, що ст. 178 ЦК України чітко вказує на те, що відчужуватися можуть саме об'єкти цивільних прав. Тому, як елемент структури цивільного обороту, як спосіб останнього, термін «відчуження» вказує лише на динаміку благ. При цьому, якщо мова і може йти про відчуження прав у цивільному обороті, то лише як об'єктів цивільного права [266; 265]. Зокрема, саме у такому значенні використано цей термін у ч. 1 ст. 576 ЦК України, де вказано, що предметом застави може бути будь-яке майно (зокрема річ, цінні папери, майнові права), яке здатне відчужуватися заставодавцем і на яке може бути звернене стягнення. Таким чином, об'єктом відчуження у цивільному обороті майнові права розглядаються лише як об'єкти цивільних прав, а не як елемент змісту правовідносин. Більше того, відповідно до ч. 2 ст. 190 ЦК України майнові права як об'єкти, для зручності, віднесені до неспоживаних речей, а тому і відчужуватися мають за правилами останніх.

Таким чином, об'єктом відчуження у цивільному обороті повинні розглядатися лише об'єкти цивільного права.

Щодо відчуження, як динаміки об'єкта, то у юридичній літературі більшість науковців схиляються до думки, що в результаті відчуження те, що було своїм, починає належати іншим особам. По суті стверджується, що це

зміна носія права на об'єкт цивільного права [129; 254; 119; 149; 159; 17; 207; 9; 101; 273]. Отже, відповідно до наведеної позиції, словесна форма наслідків відчуження має виглядати наступним чином: «об'єкт став не мій, не наш, нам (мені) не належить, для мене (нас) є чужим, але, одночасно, для когось він став своїм». Напевно саме тому, у теорії цивільного права запропоновано було розглядати відчуження, як антонім присвоєння [17].

В цілому, з таким підходом тяжко не погодитися. Навіть не виникає сумнівів, що стосовно одного і того ж об'єкта один і той же юридичний факт може породжувати різні правові наслідки. Наприклад, в результаті купівлі-продажу для одного суб'єкта річ стає своєю, одночасно для іншого суб'єкта вона робиться чужою. Більше того, цивільне законодавство України передбачає цілу низку випадків, які тягнуть за собою адресну зміну присвоєності благ. Так, у абз. 2 ч. 3 ст. 166 ЦК України йдеться про відчуження паю чи його частини іншому членові кооперативу або третій особі; в абз. 2 ч. 2 ст. 735 ЦК України прямо зазначається про відчуження нерухомого майна іншій особі. Подібне витікає й із змісту ч. 1 ст. 832 ЦК України. Очевидно, що укладення та виконання договорів купівлі-продажу, дарування, міни, довічного утримання тощо створюють для однієї зі сторін стан присвоєності на набуту річ, а для іншої – стан відчуженості.

Разом із тим, у сучасній юридичній літературі можна зустріти і дещо розширене тлумачення слова відчуження. Так зважаючи на те, що слово «відчуження» є похідним від слова «чужий», то саме через розуміння останнього й робиться спроба визначити поняття першого [229]. Звертається увага на те, що тлумачні словники надають декілька значень слова «чужий». Під ним розуміється такий об'єкт, що належить кому-небудь іншому, не свій, не власний [235]; не мій, сторонній [257]. При цьому, вирази «не свій», «не мій» акцентують увагу на тому, що певні цінності (речі) не належать собі (мені), не мають відношення до мене (нас) [21]. Це дає можливість виділити два значення слова «чужий». В одному випадку воно вказує на те, що певна річ (благо) не моя, але належить кому-небудь іншому, власність іншого. І в

такому значенні відчуження вже розглядалося вище. В іншому випадку, воно використовується для того, щоб позначити лише ті об'єкти, які не власні, не свої, не мої, не належать мені, не мають відношення до мене. Очевидно, що в останню групу потрапляють і речі, які нікому не належать, ніким не присвоєні. Адже вони також не свої, не мають відношення до будь-кого, а значить, для всіх чужі. До речі, подібне (розширене) розуміння відчуження об'єктів пропонувалося і в філософії. Зокрема Г. В. Гегель зазначав, що істинне відчуження – це волевиявлення, за яким особа не бажає більше розглядати благо як своє. Причому, в результаті відчуження виникає можливість взагалі відмежувати від себе річ навіть як безхазяйну [48, с. 120–121]. Іншими словами, це відторгнення, дистанціювання когось від чогось [140].

Як стверджується у юридичній літературі, законодавство України, поряд із розумінням відчуження, як правового явища, коли об'єкт «стає не моїм, для мене чужим, але для когось своїм», використовує цей термін і для позначення такого наслідку, коли благо стає «не своє», але при цьому нікому не належать, ніким не присвоєне, для всіх чуже [19; 229]. І з таким твердженням тяжко не погодитися. Так, у ч. 3 ст. 353 ЦК України вказано, що реквізоване майно переходить у власність держави або знищується. У свою чергу, реквізиція – це відчуження майна, яке відбувається примусово, у випадках, з метою, на підставі й у порядку передбачених законом (ст. 353 ЦК України). Отже, можна зробити висновок, що реквізиція є відчуженням, а точніше, одним із видів відчуження. Наведене дозволяє тлумачити ч. 3 ст. 353 ЦК України наступним чином: у випадку реквізиції відчужене майно переходить у власність держави або знищується.

У зв'язку з тим, що слово «реквізиція» використано у минулому часі, то буквальне тлумачення наведеної норми вказує на те, що вже реквізоване майно (відчужене у минулому) переходить у власність держави або знищується. Іншими словами, як зазначено у юридичній літературі [229], майно спочатку стає чужим для тієї особи у якій реквізується (перестає бути

своїм), але при цьому ніким іще не присвоюється. І лише у подальшому, як нічیه (чуже для всіх) або присвоюється державою, або знищується без присвоєння. Таким чином, маємо приклад відчуження майна не на чийсь користь (адресне відчуження), а коли воно стає на певний час нічийним. В протилежному випадку припис мав би виглядати таким чином: «Реквізоване майно у подальшому може знищуватися», або: «Майно реквізується або знищується», і потреби в його уточненні виразом «переходить у власність держави» не було б.

Підтвердження того, що законодавець розглядає наслідками відчуження не тільки випадки, коли речі стають чужими для одних, але присвоюються іншими, а й випадки, коли об'єкт стає абсолютно чужим для всіх, можна спостерігати й у інших нормах цивільного права. Так, наприклад, у ч. 6 ст. 351 ЦК України, де передбачені певні обов'язки власника земельної ділянки у разі її відчуження на користь іншої особи, при наявності рішення про викуп цієї земельної ділянки для суспільних потреб, звертає на себе увагу вираз «відчуження на користь іншої особи». Тлумачення змісту наведеної норми дало змогу деяким дослідникам підтвердити свою думку, що саме таким чином законодавець вказує на один із двох видів відчуження. «Один – це адресне відчуження, при якому об'єкт стає чужим для особи, від якої він відчужується, але обов'язково стає чийм-небудь, кому-небудь своїм. Другий – це відчуження, при якому об'єкт стає чужим для особи, від якої він відчужується, але не стає своїм для кого-небудь іншого. Тобто виникає нічийне благо» [229]. І дійсно, якщо під відчуженням речі завжди розуміти перенесення від одного суб'єкта до іншого стану її присвоєності, то, як і у попередньому прикладі з реквізицією, немає потреби в його уточненні словами «на користь іншої особи». В протилежному випадку отримуємо тавтологію. Адже, якщо відчуження – це завжди перенесення від однієї особи на користь іншої стану присвоєності блага, то отримуємо наступний вираз використаний у наведеній нормі: перенесення від однієї особи на користь іншої (*поняття відчуження виключно як перенесення*)... на користь іншої

(*уточнюючі слова*)... Аналогічний підхід законодавця зустрічається й у ч. 3 ст. 407, ч. 3 ст. 413 ЦК України тощо.

На можливість існування у двох значеннях слова «відчуження» вказує і зміст ч. 2 ст. 47 ЦК України. У ній зазначено, що спадкоємці фізичної особи, яка оголошена померлою, не мають права відчужувати протягом п'яти років нерухоме майно, що перейшло до них у зв'язку з відкриттям спадщини. Не викликає сумнівів, що заборона на відчуження стосується не тільки переходу (передачі) права власності від однієї особи іншій, а й відмови від права власності. В протилежному випадку такі спадкоємці, керуючись ст. 347 ЦК України, могли б відмовитися від права власності на успадковану нерухомість і тим самим ускладнити задоволення інтересів особи, яка спочатку була оголошена померлою, а потім з'явилася або надала відомості про себе чи своє місцезнаходження. Наприклад, особа з'явилась через три роки після оголошення її померлою. А через рік, після оголошення, спадкоємці відмовилися від права власності на успадковану нерухомість, а ще через рік це майно перейшло у комунальну власність територіальної громади і було реалізовано нею (ч. 4 ст. 48 ЦК України). Очевидно, що таке майно навряд чи зможе собі повернути та особа, яка була оголошена померлою.

Розширено, а не тільки як зміну суб'єкта присвоєння, розкриває поняття відчуження і Податковий кодекс України (далі ПК України). Відповідно до п. 14.1.31 ст. 14 ПК України відчуження майна – це будь-які дії унаслідок вчинення яких особа у порядку, передбаченому законом, втрачає право на майно, що їй належить. Як можна звернути увагу, наведена норма не виключає, але і не вказує на те, що стан присвоєності, в результаті відчуження, переходить від однієї особи до іншої. Очевидно, що подібний підхід законодавця дозволяє розглядати відчуження і як випадок, коли річ для однієї особи стає чужою, але для іншої своєю, і як випадок, коли вона стає чужою для всіх. Розширене значення слова «чужий» використано й у ч. 1 ст. 344 ЦК України. Адже якщо зважити на те, що у добросовісного

володільця право власності за набувальною давністю може виникнути як на майно, що вже належить на праві власності іншим особам, так і на те, яке не має власника [186; 190], то очевидним стає висновок, що чужі це не тільки ті об'єкти, які належать іншим суб'єктам, а й ті, що нікому не належать (нічийні, безхазяйні). Подібного висновку можна дійти і в результаті використання до слів «чуже», «не чуже» синонімів, відповідно, «не своє», «своє». Тоді, якщо річ, яка нікому не належить (наприклад, не має власника) вважалася не чужою для особи на момент заволодіння, то вона повинна була б визнаватися своєю (використано синонім до слова «не чуже»). А твердження про те, що можливо присвоїти свою річ виглядатиме абсурдно.

Подібний підхід до розуміння відчуження, наслідком якого об'єкт стає нічийм, не є новаторським у сучасній цивілістиці. Його існування допускали і раніше [6]. Більше того, ще у римському праві, одним із видів відчуження розглядався вираз волі управомоченої особи на те, щоб припинити своє право без перенесення його на іншу особу [12; 76]. Це так зване безадресне відчуження [19].

Таким чином, відчуження завжди вказує на те, що певне благо не належить (перестає належати) особі, «не її», «чуже їй» тощо. При цьому, воно охоплює, як випадки, коли річ перестає належати одній особі з одночасним присвоєнням її іншою особою, так і випадки, коли вона перестає належати кому б то не було, тобто стає чужою, не є своєю абсолютно для всіх.

Визначившись із межами застосування поняття відчуження розглянемо його сутність.

Стосовно сутності відчуження, як правового явища, у науці права виділяється три значення цього терміна: як підстава, що спрямована на виникнення певних правових наслідків; як процес, що породжується такою підставою; в кінці кінців, сам результат процесу, на досягнення якого була спрямована підстава. Тому необхідно розглянути кожне із наведених значень окремо. Це дасть можливість з'ясувати: представляють вони собою різні

прояви одного явища, чи це різні явища, їх взаємозалежність і взаємообумовленість та що з наведеного є способом цивільного обороту.

Вирішення поставленого завдання доцільно розпочати з відчуження, як результату. Очевидно, що саме на нього спрямовуються відчуження як підстава та процес. Результат же, по суті, – це досягнута мета (ціль), а мета, у свою чергу, є планованим результатом. І цивільне право, в залежності від тієї чи іншої цілі, пов'язує її досягнення з набором певних обставин (підстав, процесів). Тому вибір підстав, що породжують відповідні процеси, напрямку залежить від планованого (бажаного, очікуваного) результату. А його визначення дозволить у подальшому з'ясувати, що собою представляє відчуження як підстава та процес, умови їх існування та межі застосування дефініції.

Зважаючи на те, що поняття мети відчуження, як способу цивільного обороту, та мети самого цивільного обороту співвідносяться між собою, відповідно, як окреме та загальне, виникає можливість застосувати дедуктивний метод дослідження та визначити поняття мети відчуження.

У попередніх підрозділах даного дослідження було зроблено висновок, що метою цивільного обороту – є зміна стану присвоєності об'єктів цивільного права. Це дає можливість стверджувати, що і відчуження речей повинно спрямовуватися на досягнення такої цілі. І якщо остання досягнута, то результатом є змінений стан присвоєності певного блага. При цьому, як справедливо зазначається у юридичній літературі, стан відчуження, по своїй суті, є ставленням (відношенням) осіб до певних об'єктів як до чужих, як до таких, що їм не належать [254]. Саме ж слово «відчуження» вказує на те, що дещо, яке було своїм, перестало бути таким (своїм) [17], стало «чужим» [159]. Термін відображає зміну ставлення суб'єкта до певного блага – об'єкта права. Як знову ж таки стверджував Г. В. Гегель, власність належить особі настільки, наскільки вона вкладає в неї свою волю [48, с. 120–121]. Причому, така зміна базується не тільки на суб'єктивному (психологічному) ставленні особи до чогось, а і на зміні у праві на об'єкт [119]. Право, у широкому

розумінні цього слова, також починає враховувати стан належності об'єкта та визнає міру певної поведінки учасників цивільних правовідносин, для яких об'єкт є своїм чи чужим.

Стан відчуження тих чи інших благ відіграє важливу роль у динаміці цивільних відносин [77], у цивільному обороті. Він не тільки представляє собою ту кінцеву ціль на яку спрямовується оборот, його результат, а слугує і передумовою динамічних процесів. Адже відчуження неможливе без чіткого попереднього визначення об'єкта, як свого чи чужого [56]. Іншими словами, відчуження, як і цивільний оборот у цілому, це процес зміни одного стану присвоєності на інший, рух від одного стану до іншого. А досягнутий результат (змінений стан присвоєності) є одночасно необхідною передумовою для відчуження чи присвоєння об'єкта у подальшому.

Отже, відчуження (відчуженість) як стан завжди вказує на те, що певне благо не належить особі, «не її», «чуже їй» тощо. У такому значенні це слово часто використовується чинним цивільним законодавством України. Наприклад, у ч. 2 ст. 334 ЦК України, міститься припис, що саме вважати передачею чужого майна за договором, якщо на відчужувача не покладался обов'язок його доставки. Звертає на себе увагу те, що законодавець, у наведеній нормі, розглядає юридичні наслідки передачі вже відчуженого (чужого, не свого) об'єкта, блага, яке знаходиться у стані відчуження для особи, якій належало (неуправомоченого відчужувача). Подібний приклад зустрічаємо й у ч. 2 ст. 332 ЦК України де передбачено правові наслідки самочинно переробленої чужої речі, тобто речі, що знаходилась у стані відчуження по відношенню до переробника. До переробки вона вже була чужою для останнього [233].

Вбачається, що для відображення стану відчуження (відчуженості) також є припустимим використання таких словесних форм, як: моє – не моє, наше – не наше, його – не його, чуже – не чуже, присвоєне – не присвоєне тощо. Це дозволяє, стосовно стану відчуження, лише частково погодитися з думкою В. А. Белова, що відчуження – це антонім присвоєння [17]. Ці слова,

якщо вони позначають стан належності благ, можуть вживатися і як синоніми. Наприклад, стан присвоєності об'єкта певним суб'єктом може бути визначений виразом – він для нього чужий. І навпаки. Стан відчуженості об'єкта для певного суб'єкта може бути визначений виразом – він для нього не чужий, а свій, його.

При цьому, як уже зазначалося вище, у стані відчуження об'єкт буде знаходитися, як у випадку, коли він не належить одній особі з одночасним присвоєнням його іншою особою, так й у випадки, коли він не належить кому б то не було, тобто є чужим, не є своїм абсолютно для всіх.

Зважаючи на те, що стан відчуження (присвоєності) тих чи інших благ, що також зазначалося вище, представляє собою кінцевий результат на який спрямовується оборот та є передумовою останнього, суб'єктивне (психологічне) ставлення особи до об'єкта цивільного права є істотною ознакою характеристики такого стану. Разом з тим, вказана ознака хоча і необхідна, але не достатня. Адже цивільний оборот є правовою категорією. Він функціонує у правовому середовищі та призначений породжувати правові наслідки. Тому суб'єктивне (психологічне) ставлення особи до об'єкта цивільного права, як до свого чи чужого, має значення для цивільного обороту тільки якщо воно визнається об'єктивним правом та підлягає охороні (захисту). У протилежному випадку воно (ставлення) та дії, спрямовані на його виникнення, є юридично не значущими («юридично ніщо»), байдужими для права [308]. З огляду на це необхідно з'ясувати як стан відчуження відображається у праві.

У юридичній літературі зазначається, для будь-якого товарного обороту, а по суті – цивільного, необхідною передумовою є монополія товароволодільця на об'єкт (товар). У правовідносинах, монополія проявляється через конструкцію абсолютних прав [64; 230], яка відображає відношення (ставлення) суб'єкта до об'єкта [46; 85, с. 258], як до свого чи чужого, вказує на їх зв'язок. Такий зв'язок В. О. Лапач іменує юридичною прив'язкою і зазначає, що остання є нормативно гарантованим правовим

закріпленням певних благ за учасниками цивільних правовідносин [114, с. 156]. Отже, через конструкцію абсолютних правустановлюється правова монополія [64, с. 288], юридична влада особи над тим чи іншим об'єктом [28, с. 263] і таким чином правопорядок вирішує завдання впорядкування стану його присвоєності (відчуженості) окремими суб'єктами та захисту володаря «одночасно з усуненням від благ всіх інших господарюючих осіб» [207, с. 81].

Таким чином, суб'єктивне (психологічне) ставлення особи до об'єкта цивільного права, як до свого чи чужого, має юридичне значення для цивільного обороту. Об'єктивне право не тільки визнає його через конструкцію абсолютних прав, а й охороняє. І це вказує ще на одну істотну ознаку характеристики стану відчуження (присвоєності) – наявність чи відсутність у суб'єкта абсолютного права. Наявність свідчить, що об'єкт присвоєний управомоченою особою. На нього встановлена юридична монополія. Відсутність у суб'єкта абсолютного права на певне благо вказує, що останнє для нього є чужим.

У юриспруденції не рідко можна зустріти висловлювання, що на предмети матеріального світу (речі) монополія встановлюється за допомогою конструкції права власності, яке є для них єдиною гілкою у загальній категорії абсолютних прав [64; 138].

Аналіз наведеної точки зору дозволяє погодитись із тим, що право власності дійсно встановлює юридичну монополію на речі та відображає стан їх присвоєності (відчуженості). Для власника об'єкти є своїми, а для невластників, зазвичай, – чужими. Причому, чужими (не чужими) блага є й у суб'єктивному (психологічному) розумінні, й у правовому, оскільки основані (не основані) на юридичному титулі. Разом з тим, не можна погодитись із твердженням, що це єдине абсолютне право, яке може виникнути на річ і що тільки воно здатне встановлювати юридичну монополію та відображати стан відчуженості (присвоєності). Адже відомо, що абсолютним є не тільки право власності, а й інші речові права. Деякі з них встановлюють юридичну

монополію, подібно до права власності, та відображають стан присвоєності (відчуженості) таких об'єктів цивільного права, як предмети зовнішнього, по відношенню до людини, матеріального світу.

Так, п. 1 ч. 1 ст. 395 ЦК України передбачено самостійний вид речового права, який називається правом володіння. Ще з часів Стародавнього Риму в ньому виділяють об'єктивний та суб'єктивний елементи. Об'єктивний (*corpus possessionis*) вказує на те, що особа фактично тримає річ, проявляє матеріальне, тілесне панування над нею [198, с. 158–159]. Суб'єктивний (*animus possidendi*), проявляється у намірі або вольовій спрямованості особи володіти річчю для себе, на себе, на свою користь, тобто, як своєю [163, с. 304–305]. Такий підхід зберігся у багатьох сучасних країнах континентальної системи права, у т. ч. і в Україні, на що справедливо звертається увага у сучасній юридичній літературі [281].

Як можна помітити, у праві володіння суб'єктивний елемент – це психологічне (суб'єктивне) ставлення особи до об'єкта цивільного права, як до свого. Саме на цьому наголошується увага Вищого спеціалізованого суду України при узагальненні практики застосування судами законодавства під час розгляду цивільних справ про захист права власності та інших речових прав [269]. Розглядаючи питання, пов'язані з набуттям права власності за набувальною давністю Суд зазначає, що добросовісність володіння означає фактичну чесність суб'єктів у їх поведінці і позивач, як незаконний володілець, протягом всього часу володіння майном повинен бути впевнений, що на це майно не претендують інші особи, і він отримав це майно з підстав, достатніх для того, щоб мати право власності на нього. Тобто, звертається увага саме на суб'єктивне ставлення суб'єкта до того чи іншого блага та підстав його набуття. А в поєднанні з об'єктивним елементом воно набуває юридичного значення та підлягає охороні. Більше того, відповідно до ч. 3 ст. 397 ЦК України, фактичне володіння майном вважається правомірним, якщо інше не впливає із закону або не встановлено рішенням суду. Воно захищається нарівні з правом власності, у

тому числі і від власника майна (ст. 396 ЦК України). Як і будь-яке речове право володіння визнається абсолютним правом та юридично закріплює монополію.

Отже, право володіння, як і право власності, також здатне відображати стан відчуження (присвоєності), який містить у собі дві істотні ознаки: суб'єктивне (психологічне) ставлення особи до об'єкта цивільного права; визнання об'єктивним правом такого ставлення юридично значимим. Причому, воно не тільки визнається, а через конструкцію абсолютних прав закріплюється за учасником цивільних відносин та охороняється. Саме на це звертається увага у п. 12 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав» [192]. Тому для володільця річ, яку він фактично тримає, проявляє матеріальне, тілесне панування над нею, знаходиться у стані присвоєності, при умові, що таке володіння відбувається не в межах договору. Для всіх інших (не володільців) вона може бути чужою, тобто знаходиться у стані відчуження.

У якості ілюстрації володіння, як стану відчуження (присвоєності) об'єктів цивільного права, який не тільки визнається об'єктивним правом, а й охороняється, можна навести наступні випадки. Так, у п. 6 листа Вищого спеціалізованого суду України від 28.01.2013 за №24-150/0/4-13 «Про практику застосування судами законодавства під час розгляду цивільних справ про захист права власності та інших речових прав» зазначено, що за набувальною давністю може бути набуто право власності на нерухоме майно, за виключенням земельної ділянки, яке не має власника [186]. Подібне положення у подальшому знайшло своє відображення й у п. 11 постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав» [192]. Це дає можливість стверджувати, що між моментом добросовісного заволодіння та виникненням права власності, нерухоме майно, яке не має власника, перебуває лише у володінні суб'єкта,

який його фактично утримує. А це строк, відповідно до ч. 1 ст. 344 ЦК України, не менше 10-ти років. Очевидно, що у цей проміжок часу, особа, яка відкрито та безперервно володіє такою річчю, відноситься до неї як до своєї: продовжує її утримувати, підтримує у належному стані, ремонтує, покращує, експлуатує, охороняє тощо. І таке володіння, хоч і не засноване на юридичному титулі власності, не тільки визнається об'єктивним правом (ч. 3 ст. 397 ЦК України), а і підлягає захисту подібно до права власності (ст. 396 ЦК України).

Отже, отримуємо приклад володіння, яке породило стан відчуження (присвоєності). Для володільця така річ є своєю хоч і не належить йому на праві власності. Перешкоди щоб так вважати відсутні, адже, у даному випадку, мова йде про майно, яке не має власника, фактично знаходиться у володільця, який ставиться до нього, як до свого. При цьому, об'єктивне право розглядає таке володіння як правомірне. А якщо для володільця певна річ є своєю, то очевидно, що для всіх інших вона чужа.

Таким чином, отримуємо монополію над річчю, яка закріплена не правом власності, а іншим речовим правом. У такому випадку доречно вести мову про фактичне володіння речами, яке прирівняне до титульного володіння на що свого часу звертав увагу І. М. Трепіцин [263]. Це, так би мовити, квазітитул, по суті, рівний до правового (юридичного) титулу власності.

Вбачається, що подібна, до вищенаведеної, ситуація виникне і при добросовісному заволодінню нерухомістю власник якої невідомий. Їх поєднує режим безхазяйних речей. Але це очевидні приклади. Менш очевидним прикладом є заволодіння чужою річчю на підставі договору з її власником.

Відповідно до ч. 3 ст. 344 ЦК України, якщо особа заволоділа майном на підставі договору з його власником, який після закінчення строку договору не пред'явив вимоги про його повернення, то вона набуває право власності за набувальною давністю на нерухоме майно через п'ятнадцять, а

на рухоме майно – через п'ять років з часу спливу позовної давності. Причому, втрата не з своєї волі майна його фактичним володільцем не перериває набувальної давності у разі повернення майна протягом одного року або пред'явлення протягом цього строку позову про його витребування.

Для детального аналізу наведеної норми поділимо її зміст на простіші складові, що дозволить визначити їх сутність.

1. «... особа заволоділа майном...». Ця частина норми вказує на те, що суб'єкт про якого йдеться вже фактично володіє майном.

2. «... особа заволоділа майном на підставі договору з його власником...». Ця частина норми вказує на те, що під час дії договору для володільця майно є чужим, а отже відображає і відношення (ставлення) суб'єкта до об'єкта, як до чужого. І такий стан усвідомлюється особою, яка заволоділа чужим майном. При цьому володіння, в межах дії договору є правомірним.

3. «... після закінчення строку договору не пред'явив вимоги про його повернення...». Ця частина норми вказує на те, що строк договору, на підставі якого особа заволоділа чужим майном, закінчився, але володілець, у порушення своїх обов'язків, не повернув власнику його річ, а продовжує її утримувати, чим порушує право власності. Причому, очевидно, що відношення (ставлення) до речі у сторін договору, строк якого закінчився, не змінилося. Власник продовжує його вважати своїм, а не особи, яка його протиправно утримує. І таке ставлення до об'єкта базується на його правовому титулі. Правопорушник усвідомлює, що володіє чужою річчю, хоч уже і безпідставно.

4. «... з часу спливу позовної давності». Ця частина норми вказує на те, що власник не здійснив своє право на судовий захист в установленій для цього строк і тепер така можливість залежить, в межах набувальної давності, виключно від волі володільця. Адже відповідно до ч. 4 ст. 267 ЦК України, якщо особа, яка заволоділа майном на підставі договору з його власником, у суді заявить про застосування позовної давності, то сплив останньої є

підставою для відмови у позові, при умові, що пропуск мав місце не з поважних причин. І лише, якщо не заявить про застосування, то тільки тоді власник зможе повернути собі свою річ.

5. «... втрата не з своєї волі майна його володільцем...». Ця частина норми вказує на те, що втрата об'єкта цивільного права може відбутися як по волі його фактичного володільця (правопорушника), так і не з його волі. При цьому, акцентується увага саме на втраті майна не з волі особи, яка його утримувала. Такі випадки будуть мати місце, наприклад, якщо речі: були загублені, викрадені (наприклад, шляхом вчинення крадіжки, грабежу, розбою, шахрайства, привласнення тощо), передані на підставі правочину з пороком волі (наприклад, в результаті обману, помилки, насильства, погрози, зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною тощо), вибули з володіння внаслідок події (наприклад, річка, яка розлилася, понесла, змила повінь, сильний порив вітру виніс (відніс) тощо).

6. «... у разі повернення майна ... або пред'явлення ... позову про його витребування». Не зважаючи на те, що в абз. 2 ч. 3 ст. 344 ЦК України йдеться про випадки, коли набувальна давність переривається (не переривається), звертає на себе увагу виділена вище частина норми.

По-перше, вона передбачає повернення фактичному володільцю (правопорушнику умов договору) втраченого майна. Причому очевидно, що повернення може бути як добровільним, зі сторони тієї особи, до якої воно потрапило не з волі володільця, так і на вимогу останнього до цієї особи. У свою чергу, така вимога є способом самозахисту. А отже право володільця підлягає захисту.

По-друге, вона передбачає пред'явлення позову про витребування свого майна. Якщо ж особа може пред'явити позов, то це свідчить, що у неї є право на позов, як у процесуальному розумінні (право звернутися з вимогою до суду), так і у матеріальному розумінні (право отримати задоволення своїх вимог у суді). Оскільки позов – це, по суті, вимога про захист порушених прав, що реалізується у суді [59], то логічним є висновок, що об'єктивне

право не тільки визнає наявність у володільця права на річ, яку він утримує, а й надає йому право його захисту.

Таким чином, від моменту спливу позовної давності і до моменту виникнення права власності за набувальною давністю, маємо випадок, коли особа, яка заволоділа майном на підставі договору з його власником (пункти 1 та 2 аналізу ч. 3 ст. 344 ЦК України) продовжує утримувати майно не тільки після закінчення строку цього договору (пункт 3 аналізу ч. 3 ст. 344 ЦК України), а й після спливу позовної давності. Той факт, що володілець продовжує утримувати чужу річ свідчить про спрямованість його волі (суб'єктивну спрямованість) на володіння річчю для себе, як своєю. Ще більшим свідченням такої спрямованості може слугувати заява про застосування позовної давності, яка подана до суду. Адже вона вказує на явне небажання повертати утримувану річ (пункт 4 аналізу ч. 3 ст. 344 ЦК України).

У свою чергу, застосовуючи наслідки спливу позовної давності, про застосування якої заявила сторона у спорі, та, відмовляючи у позові, суд, по суті, надає захист не праву власності, а фактичному володінню, навіть не зважаючи на те, що таке володіння порушує право власності. І його рішення буде правомірним (законним). Саме до такого висновку дійшов Верховний Суд України на засіданні Судової палати у цивільних справах 8 червня 2016 року по справі № 6-3029цс15 зазначивши, що позовна давність – це законне право правопорушника уникнути переслідування або притягнення до суду за межами певного періоду після скоєння правопорушення. Адже її встановлення має на меті, в т. ч. відгородити потенційного відповідача від запізнілих позовів та запобігти несправедливості, яка могла б мати місце, за межами позовної давності [172]. І такий висновок повністю узгоджується з правовими позиціями Європейського Суду з прав людини, виказаними у справах Стаббінгс та інші проти Сполученого Королівства [143] і ВАТ «Нафтова компанія «Юкос» проти Росії [154].

Отже, отримуємо приклад фактичного володіння, яке містить у собі дві істотні ознаки: суб'єктивне (психологічне) ставлення особи до об'єкта цивільного права; визнання об'єктивним правом такого ставлення юридично значимим. Причому, воно не тільки визнається, а через конструкцію абсолютних прав закріплюється за учасником цивільних відносин та охороняється. Більше того, відповідно до ст. 396 ЦК України особа, яка має речове право на чуже майно (у нашому прикладі – це володіння), наділяється правом на захист такого речового права, у тому числі і від власника майна. І якщо володільець втратить річ не з своєї волі (пункт 5 аналізу ч. 3 ст. 344 ЦК України), то має право вимагати її повернення (пункт 6 аналізу ч. 3 ст. 344 ЦК України).

Це дає можливість схилитися до думки, що для володільця утримувана річ є своєю, а для всіх інших – чужою. Фактично чужою вона є і для власника. Адже він не володіє благом, не може ним користуватися, знищити, переробити, ремонтувати тощо та втратив реальну можливість здійснити своє право на судовий захист. Можна визнати, що у власника залишається лише сумнівна можливість на відчуження такого майна. Сумнівною ця можливість є тому, що навряд чи хтось захоче набути титул права власності без реального наповнення його правомочностями та можливості віндикації самого об'єкта у фактичного володільця. Власник у такому стані може лише відмовитися від свого права власності на річ або здійснити відчуження останньої на користь володільця. Причому очевидно, що в останньому випадку відчуження якщо і відбудеться, то виключно на умовах набувача. Така обмежена можливість розпорядження практично зводить нанівець значення самої правомочності розпорядження. Отже, маємо власника, який фактично втратив владу (монополію) над об'єктом. Відомо, що ще з часів Стародавнього Риму право власності, яке не мало фактичного змісту називалося «голим правом», а його носій – «голим» власником.

Легко помітити, що й у цьому випадку, як і у попередніх, фактичне володіння речами, подібне до правового (юридичного) титулу. Більше того, в

реальній ситуації саме воно встановлює монополію. Юридичний же титул власника перетворюється у фікцію, яка не має змісту. Але наявність «голого» власника робить наведений приклад володіння, яке відображає стан відчуження (присвоєності) речі, менш очевидним.

Ще менш очевидним є випадок володіння викраденим об'єктом цивільного права. Це пов'язано з тим, що крім «голого» власника ситуація ускладнюється протиправним (злочинним) заволодінням чужим майном. Але, як і у попередньому прикладі, за межами позовної давності виникає «законне право правопорушника уникнути переслідування або притягнення до суду». Володілець фактично утримує чуже майно, може ним користуватися та у певних межах розпоряджатися (наприклад, знищити, спожити, переробити, надати у користування та відчужувати, якщо це не потребує спеціального оформлення правочину, тощо). Не повернення викраденого матеріального блага власнику, а в разі необхідності, подання до суду заяви про застосування позовної давності вказують на наявність у викрадача волі, спрямованої на володіння річчю для себе, як своєю. Фактичне володіння чужим майном визнається речовим правом, а тому підлягає захисту (охороні). У власника залишається «голий» титул. І відмінність наведеного володіння від попереднього полягає лише у тому, що воно, незалежно від строку давнісного володіння не породжує права власності, але також відображає стан відчуження (присвоєності) речі. Як і у попередньому випадку, власник, за межами позовної давності, фактично втрачає владу над об'єктом та стає «голим». Його юридичний титул перетворюється у фікцію. Реальна монополія виникає у фактичного володільця.

Таким чином, право власності не єдине речове право, яке здатне встановити на предмети матеріального світу (речі) монополію. Це можуть бути й інші речові права, наприклад, володіння. А отже стан відчуженості (присвоєності) речей правопорядок визнає через монополію, яка закріплюється за допомогою речових прав. Саме тому у юридичній

літературі справедливо зазначається, що чужим для особи є те майно, на яке вона не має ні права власності, ні права володіння [47; 105]. Відповідно, не чужими речами для суб'єкта є ті, що належать йому на праві власності чи засновані на іншому володіння.

Стосовно відчуження як правової підстави, то в теорії цивільного права часто зазначається, що воно являє собою коло юридичних фактів, з якими пов'язано припинення стану присвоєності та виникнення відчуженості об'єкта від суб'єкта. Їх ще інколи називають розпорядчими підставами [165; 264; 17]. При цьому, одні дослідники ототожнюють такі поняття як відчуження та розпорядження [131]. Інші, і це заслуговує на підтримку, розглядають відчуження як один із різновидів розпорядження [264; 17; 78]. Останнє значно ширше ніж перше. Воно охоплює і такі види розпорядження, як: передача власником свого майна із збереженням за собою права власності, наприклад, в оренду, позичку, управління майном, під заставу тощо.

Визначаючи місце відчуження у системі юридичних фактів (підстав), не можна не погодитись із твердженням, що це завжди дії [77]. Адже дефініції «присвоєння» та «відчуження», є віддієслівними іменниками і можуть вживатися не тільки для позначення певних результатів, а і дій, які породжують такі наслідки [17]. Разом з тим, у подальшому зазначається, що це завжди правомірні дії, тому, що вони вчиняються в рамках права [231]. І така точка зору потребує більш детального дослідження.

По-перше, така потреба виникає через те, що вираз «в рамках права» може використовуватись у значенні права об'єктивного та суб'єктивного. І якщо його використовувати лише у значенні права об'єктивного, то відомо, що норма права (об'єктивне право) регулює суспільні відносини через встановлення дозволеної, обов'язкової та забороненої поведінки. Тому, формально, під діями, передбаченими законом, необхідно розуміти не тільки правомірні, а й протиправні дії. В теорії права їх називають юридично значущими [308]. Відмінність таких дій полягає лише у юридичних

наслідках, виникнення яких норма права пов'язує з тією чи іншою поведінкою. В одному випадку такі наслідки позитивні (наприклад, виникнення права), в іншому – негативні (наприклад, позбавлення чи обмеження права, притягнення до відповідальності тощо). Більше того, дихотомічною парою виразу «в рамках права» є вираз «за рамками права». А якщо дії вчиняються за рамками об'єктивного права, то вони юридично байдужі. Тому, для визначення правомірності дій, не достатньо лише вказати на те, що вони вчиняються «в рамках права». Необхідно акцентувати увагу на тому, що вони здійснюються в межах дозволеної або належної поведінки, тобто, в межах суб'єктивного права чи суб'єктивного обов'язку. Іншими словами, це дії в межах можливої або необхідної поведінки яка визначена правом об'єктивним.

Таким чином, правомірними є ті дії, які вчиняються в межах наданого особі суб'єктивного права чи покладеного на неї суб'єктивного обов'язку.

По-друге, не викликає сумнівів, що правомірні дії можуть бути спрямовані на відчуження об'єкта. У такому разі, можна стверджувати, що відчуження, як підстава зміни стану присвоєності блага, здійснюється правомірними діями. Разом із тим, аналіз чинного цивільного законодавства України ставить під сумнів категоричність твердження стосовно того, що відчуження – це завжди правомірні дії.

На підтвердження наведеної думки звернемося до ст. 330 ЦК України. Вона передбачає набуття добросовісним набувачем права власності на майно, відчужене особою, яка не мала на це права. Зміст наведеної норми вказує на наступні обставини реальної дійсності: добросовісний набувач придбав майно в особи, яка не мала права його відчужувати.

Привертає на себе увагу та обставина, що у назві й у тексті статті слово «відчужене» використано у минулому часі. Тобто мова йде про вже відчужене майно, про факт який вже відбувся. В той же час, якщо особа не мала права відчужувати певне благо, але здійснила такі дії, то логічним є висновок, що вони неправомірні (протиправні). Відповідно, неправомірним є

і сам факт набуття речі. Зроблений висновок може бути аргументовано наступним чином.

1. Як вже зазначалося вище, відчуження – це різновид розпорядження. Право розпоряджання майном належить його власнику (ст. 317 ЦК України). Він здійснює його за своєю волею, незалежно від волі інших осіб (ч. 1 ст. 316 ЦК України), на власний розсуд (ч. 1 ст. 319, ч. 1 ст. 12 ЦК України). Отже, відповідно до чинного законодавства України, право відчужувати майно належить його власнику. Виключенням із цього правила є випадки прямо встановлені законом (наприклад, ст. 353 ЦК України) чи договором (наприклад, ч. 5 ст. 1033 ЦК України).

Якщо ж особа не управомочена законом чи договором на розпорядження чужою річчю, то її дії, що спрямовуються на відчуження останньої, суперечать приписам чинного законодавства. Вони вчиняються з порушенням, як мінімум, вимог, передбачених ст. ст. 12, 316, 317, 319 ЦК України. У свою чергу, у правовій літературі справедливо зазначається, що порушення чинних правових норм охоплюється поняттям протиправності (неправомірності) [80; 247; 128; 42; 35]. Подібну позицію висловив і Вищий спеціалізований суд України при узагальненні судової практики розгляду цивільних справ про захист права власності та інших речових прав. Розглядаючи питання, пов'язані з розмежуванням добросовісного та недобросовісного набувача, було зазначено, що набувач є добросовісним, якщо він не знав і не повинен був знати про незаконність свого володіння. І навпаки, набувач визнається недобросовісним, якщо він знав чи повинен був знати про неправомірність свого володіння. І далі робиться висновок, що набувач є недобросовісним, якщо річ була набута ним злочинним шляхом та пояснюється у яких випадках власник майна не може витребувати його з незаконного володіння іншої особи [269]. Як можна звернути увагу, Вищий спеціалізований суд України розглядає набуття від неуправомоченого відчужувача та подальше володіння річчю завжди як незаконні, а іноді навіть і злочинні дії.

З цієї точки зору, відчуження, передбачене ст. 330 ЦК України, по суті, є протиправною поведінкою особи, яка не мала на це права. Але, використання у нормі, яка розглядається, слова «відчужене» у минулому часі свідчить, що через вчинення неправомірних дій майно також може бути відчужене. Найбільш яскраво такий законодавчий підхід проявляється при застосуванні до змісту ст. 330 ЦК України методу логічного перетворення. Тоді норма набуватиме наступного вигляду: «Якщо особа, не маючи на це суб'єктивного права та у порушення норм об'єктивного права (протиправно) здійснила відчуження чужого майна, тобто факт відчуження вже відбувся, то добросовісний набувач...» (далі за змістом).

Таким чином, відчуження може відбуватися і на основі дій, які прямо порушують норми права («протизаконних») дій.

2. Одним із видів протиправних дій є правопорушення. Зважаючи на те, що саме поняття «правопорушення» походить від словосполучення «порушення права», у юридичній літературі нерідко виникає дискусія щодо самого права, яке має порушуватися (не порушуватися). Одні дослідники стверджують, що мова повинна йти лише про об'єктивне право, інші вважають, що це права суб'єктивні.

Не вдаючись у полеміку щодо істинності тієї чи іншої позиції, зазначимо, що найбільшого схвалення заслуговує точка зору, висловлена ще Г. Ф. Шершенєвичем. Учений стверджував, що у загальнотеоретичному розумінні, порушення суб'єктивного права вже передбачає порушення об'єктивного права. У той же час, порушення об'єктивного права не завжди супроводжується порушенням права суб'єктивного [304]. Тому, беручи за основу більшу абстракцію, вчений приходить до висновку, що правопорушення завжди представляє собою порушення норм об'єктивного права, і лише іноді суб'єктивних прав. Наприклад, коли людина викрадає чужу річ, вона діє одночасно у супереч суб'єктивного права власника й приписам об'єктивного права. Якщо ж водій транспортного засобу на абсолютно порожній дорозі перетинає подвійну суцільну лінію або, не

створюючи аварійної ситуації, проїжджає на заборонене світло світлофора, то має місце порушення об'єктивного права, яке не супроводжується порушенням права суб'єктивного.

Сприймаючи наведений загальнотеоретичний підхід Г. Ф. Шершенєвича як базовий, необхідно уточнити, що під правопорушенням у цивільному праві зазвичай розглядається одночасне порушення об'єктивного і суб'єктивного права [317]. Це пов'язано у першу чергу з відновлювальним (компенсаторним) характером цивільно-правової відповідальності. Вона, за загальним правилом, виникає перед потерпілим та поєднує у собі одночасно і захист порушеного права [317]. Тому, якщо немає потреби у цивільно-правовому захисті порушеного права, відсутня потерпіла особа, нічого відновлювати (компенсувати), то навіть об'єктивно протиправні дії ще не є цивільним правопорушенням, при умові, що інше, звичайно, не передбачено законом.

Отже, за загальним правилом, цивільне правопорушення – це не тільки порушення об'єктивного права, а й суб'єктивного. У свою чергу, не потребує пояснення той факт, що відчуження майна особою, яка не мала на це права, порушує і суб'єктивні права власника. Причому, як зазначається у юридичній літературі, право власності порушується не тільки діями неуправомоченого відчужувача, а й набувача, який добросовісно чи недобросовісно, але незаконно (на основі недійсної підстави) заволодів чужим майном [60]. Разом з тим, відповідно до ст. 330 ЦК України, такі дії також здатні приводити до відчуження об'єктів цивільного права. Більше того, для цього абсолютно не важливо були речі загублені власником або особою, якій він передав їх у володіння, викрадені у них чи вибули з володіння не з їхньої волі іншим шляхом. Відчуження таких об'єктів впливає лише на можливість власника витребувати це майно від набувача (ст. 388 ЦК України). А відчуження особою, яка не мала на це права, грошей, а також цінних паперів на пред'явника, що існують у документарній формі, навіть якщо вони були загублені, викрадені чи вибули з володіння їх правомірних володільців не з

їхньої волі іншим шляхом, позбавляють власника і цієї можливості (ст. 389 ЦК України).

Наведене ще раз підтверджує те, що відчуження може здійснюватися не тільки на підставі правомірних дій. В його основі може бути покладено і протиправні дії. Разом з тим, зроблений висновок абсолютно не свідчить, що в основі відчуження можуть бути покладені будь-які неправомірні дії, спрямовані на заволодіння чужим майном. Наприклад, не можна погодитись із твердженнями, що: привласнення чужого майна, як злочинне діяння, це, хоч і протизаконне, але звернення у свою власність завідомо чужого майна [271]; викрадення є незаконним переходом права власності на майно від однієї особи (власника) до іншої (безпосереднього злочинця або іншої особи) [177]. Адже право власності злочинним шляхом не набувається, тому викрадання не тягне за собою втрати потерпілим права власності на своє майно. Навпаки, з моменту вчинення правопорушення виникає право на його захист. Тому справедливим є твердження, що за загальним правилом при розкраданні право власності на викрадені речі не переходить, як би довго винна особа ними не володіла [1]. Правопорушення скоріше є виключенням і породжує (припинення) виникнення права власності лише у випадках, при умовах та у порядку передбаченими нормами права (чинним законодавством).

Таким чином, відчуження як підстава зміни стану присвоєності блага здійснюється правомірними діями, а у випадках прямо передбачених законом, і неправомірними.

Стосовно вольової спрямованості дій, що покликані змінити стан присвоєності речі інколи зустрічаються твердження, що відчуження є вольовим актом і без останнього взагалі неможливо вести мову про відчуження [159]. В той же час, більшість дослідників цивільного обороту розглядають цю підставу зміни стану присвоєності як родову категорію до якої входять і відчуження по волі особи, якій належить об'єкт, і поза нею [140; 145; 275]. При цьому, не потребує пояснення той факт, що в останньому

випадку воно може здійснюватися і в супереч волі особи, якій належить об'єкт, або, як іноді вказують, – при небажанні «розлучатися» з набутим об'єктом [145].

Відчуження по волі суб'єкта, для якого стан присвоєності припиняється, іменується добровільним. І це не викликає заперечень. В основі добровільного відчуження лежать правочини: односторонні (відмова від права власності) та двосторонні чи багатосторонні (договори). Для них добра воля учасників (вольова спрямованість) є обов'язковою умовою дійсності. У свою чергу, відчуження поза волею особи, якій належить об'єкт, нерідко іменують примусовим, ототожнюючи ці два поняття. Але з таким підходом можна погодитися лише частково.

Відомо, що примусове відчуження може здійснюватися у вигляді: конфіскації, реквізиції, викупу пам'яток культурної спадщини, примусового відчуження земельних ділянок приватної власності, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності відповідно до закону, звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника, вилучення тощо. І в таких випадках «відчуження поза волею особи, якій належить об'єкт» та «примусове відчуження» є поняттями тотожними. Разом з тим, наприклад, відчуження майна особою, яка не мала на це права, на користь добросовісного набувача також відбувається не з волі власника (ст. 330 ЦК України). Але його не можна віднести до примусових, адже правовий примус, як зазначається у юридичній літературі, – це вплив однієї особи на іншу з метою спонукати (змусити) її діяти (або не діяти) у супереч власній волі. Його суб'єктом, зазвичай, є держава, її органи, в т. ч. і суди, та посадові особи, які наділені владними повноваженнями [100; 51] або інші суб'єкти, уповноважені державою [313]. Волевиявлення цих суб'єктів втілюються в адміністративних актах (наказах, рішеннях, постановах, ухвалах, розпорядженнях тощо) та є обов'язковими для виконання тими, кому вони адресовані. Відчуженню майна особою, яка не мала на це права, на користь добросовісного набувача не властиві всі ці ознаки. Воно не виходить

від органу публічної влади чи місцевого самоврядування, не змушує до якоїсь діяльності, не представляє собою адміністративного акту та, на відміну від примусу, є неправомірною дією, про що вже зазначалося вище. Тому «відчуження поза волею особи, якій належить об'єкт» та «примусове відчуження» не завжди є тотожними поняттями. Перше ширше за змістом ніж друге. Для зручності використання, в межах подальшого дослідження, надамо поняттю «відчуження поза волею особи, якій належить об'єкт» назву «недобровільне відчуження».

Співставляючи точки зору відповідно до однієї з яких відчуження – це завжди вольовий акт, а до іншої – це родова категорія до якої входять і відчуження по волі особи, якій належить об'єкт, і поза нею, логічно схилитися до думки, що та з них, де відчуження – це завжди вольовий акт і без нього воно неможливе [159], є неповною. Адже вона не охоплює випадки недобровільного відчуження. Разом з тим, такий висновок потребує певних пояснен.

Ті дослідники, які вважають, що, поряд із добровільним існує і недобровільне відчуження, майже одностайно відносять до такого: конфіскацію, реквізицію, викуп пам'яток культурної спадщини, примусове відчуження земельних ділянок..., інших об'єктів нерухомого майна, з мотивів суспільної необхідності..., звернення стягнення за зобов'язаннями власника, вилучення, оплатне відчуження майна особою, яка не мала на це право, на користь добросовісного набувача тощо. Разом із тим, це не зовсім так. Відчуження поза волею особи, якій належить річ, за певних обставин, також може розглядатися як вольовий акт.

Для аргументації останнього твердження використаємо класифікацію суб'єктів, яка хоч і була запропонована для примусового відчуження земельних ділянок, але, вбачається, що вона певною мірою застосовна і для характеристики недобровільного відчуження, як вольового акту. Зокрема, у юридичній літературі пропонується усіх учасників примусового відчуження поділяти на суб'єктів: які ініціюють відчуження; які здійснюють відчуження;

на користь яких здійснюється відчуження; які його зазнають [146]. І тепер, порівнюючи добровільне та недобровільне відчуження, можна стверджувати, що спільним для них є воля відчужувача, як юридично значимий (необхідний) елемент. Відмінність же полягає у тому, хто є відчужувачем. При добровільному – це особа, якій належить річ (власник, володілець). Тобто, відповідно до наведеної класифікації при добровільному відчуженні особа, яка ініціює відчуження, особа, яка зазнає відчуження та особа, яка здійснює відчуження співпадають між собою. Це один суб'єкт. При недобровільному відчуженні відчужувачем є особа, якій річ не належить. Тобто, особа, яка здійснює відчуження та особа, яка зазнає відчуження це різні суб'єкти. Але й у першому, й у другому випадках воля відчужувача завжди має місце, а тому наведені вище точки зору не суперечать одна одній, як може здатися на перший погляд. В залежності від волі відчужувача, у наведених випадках, відчуження дійсно завжди є вольовим актом. Але, у залежності від волі особи, яка зазнає відчуження майна, у якій воно відчужується, його можна поділяти на добровільне та недобровільне.

Разом із тим, вважати будь-яке правомірне відчуження, як підставу, вольовим також було б помилковим. Воно може відбуватися і на підставі юридичних вчинків, у яких, як відомо, вольові дії відсутні. Наприклад, у разі виявлення скарбу, власник якого невідомий (ч. 1 ст. 343 ЦК України). Тобто він є, але не відомий. У даному випадку, має місце юридичний вчинок, а відчуження відбувається не з волі власника. Подібна ситуація буде і при знайденні загубленої речі або затриманні бездоглядної домашньої тварини, при умові, що у визначений законом строк, після повідомлення про це, їх власника не буде встановлено або він не витребує своє майно.

Отже, визначаючи відчуження у системі юридичних фактів можна зазначити, що це можуть бути як правомірні, так і неправомірні дії. Серед правомірних дій це: вольові дії (юридичні акти), які можуть існувати у вигляді адміністративних актів та правочинів або не вольові (юридичні вчинки). Всі вони, як юридичні факти, тягнуть за собою зміну стану

присвоєності, перетворюють річ, яка була своєю для особи на чужу. З огляду ж на те, що чужим для суб'єкта, який зазнає відчуження, є те майно, на яке вона не має ні права власності, ні права володіння [47; 105], логічним стає висновок, що поняття «відчуження-підстава» охоплює собою як випадки адресної зміни стану присвоєності речей, так і безадресної. До перших відносяться, наприклад, купівля-продаж, конфіскація, звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника, відчуження добросовісному набувачу речей особою, яка не мала на це права, при умові що такі речі, відповідно до ст. 388 ЦК України, не можуть бути витребувані суб'єктом, який зазнав відчуження тощо. До другої відносяться, наприклад, відмова від права власності, реквізиція тощо. Як можна помітити й у першому, й у другому випадках об'єкти стають чужими для особи, яка зазнає відчуження.

У ході дослідження стану присвоєності об'єктів, було також зроблено висновок, що право власності не єдине речове право, яке здатне встановлювати на предмети матеріального світу (речі) монополію. Це можуть бути й інші речові права, наприклад, володіння. Але якщо в теорії права такі наслідки відчуження, як припинення монополії власника на об'єкт відчуження, є належним чином дослідженими та не потребують додаткових пояснень, то щодо монополії, заснованої на іншому речовому праві, не отримали серед науковців достатньої уваги. Тому є необхідність підсилити позицію щодо відчуження, як підстави зміни присвоєності благ у володільця, додатково декількома умовиводами та загальним для них висновком.

1. Якщо володіння, як речове право, подібно до права власності, здатне закріплювати монополію суб'єкта над об'єктом, а припинення такої монополії для власника розглядається як відчуження, то припинення монополії володільця також має розглядатися як відчуження. Адже й у першому, й у другому випадках річ стає чужою для особи, якій вона належала.

2. Якщо припинення монополії (перетворення зі свого на чуже) для власника та володільця є відчуженням, а для власника підставами такого

припинення (перетворення) розглядаються як правомірні, так і неправомірні дії, де серед правомірних – це завжди юридичні акти, то підставами припинення монополії для володільця мають розглядатися такі ж юридичні факти. Адже останні також повинні породжувати режим чужої речі для володільця.

3. Якщо відчуження майна у власника може носити, як адресний, так і безадресний характер, бути, як добровільним, так і недобровільним, то логічно припустити, що подібне може мати місце і при відчуження його у володільця.

Отже, речі, які знаходяться у без титульному володінні, також можуть відчужуватися. І таке відчуження може бути, як адресним, так і безадресним, як добровільним, так і недобровільним. Воно вчиняється правомірними вольовими або неправомірними діями. Наприклад, добровільна передача однією особою іншій нерухомого майна, яке не має власника, але знаходиться у давнісному володінні, є по суті, адресним відчуженням. А відмова давнісного володільця від нерухомості представлятиме безадресне відчуження. Обидва наведені приклади ілюструють правомірні та добровільні дії відчужувача. Витребування у добросовісного набувача речей, які йому було відчужено неуправомоченою на це особою, є зворотнім недобровільним відчуженням, заснованим на адміністративному акті. А присвоєння майна втраченого володільцем не з своєї волі, при умові, що воно не повернене та не витребуване у продовж певного часу, вказує на недобровільне та неправомірне відчуження.

Зважаючи на те, що відчуження, як підстава, може бути адресною та безадресною, знову ж таки погодитися з думкою, що воно є антонімом присвоєння [17] можна лише частково. Таке твердження відповідає дійсності тільки якщо відчуження адресне. В іншому випадку – це два самостійні та незалежні явища. Наприклад, при відмові від права власності має місце відчуження, але не відбувається присвоєння об'єкта. При заволодінні благом, яке не має власника, маємо присвоєння при відсутності відчуження.

В результаті з'ясування сутності відчуження, як юридичного факту та, як стану присвоєності, можна стверджувати, що це не різні прояви одного явища, а різні явища. Вони поєднуються однією назвою, але різні за змістом [229]. Їх взаємообумовленість полягає у тому, що відчуження як підстава, породжує зміну стану присвоєності, а стан присвоєності об'єкта є передумовою для подальшого відчуження, як юридичного факту. Очевидно, що без попереднього стану присвоєності не можливо здійснити відчуження блага адже воно не зможе стати чужим. У свою чергу, без відчуження як юридичного факту, стан присвоєності речі не може змінитися. Змінений стан присвоєності є кінцевим результатом акту відчуження. Разом з тим, кожне із наведених значень здатне існувати автономно. Наприклад, присвоєне майно ніким у подальшому не відчужується або відчуження викраденого майна не тягне за собою, у продовж позовної давності, зміну стану присвоєності.

Розуміння відчуження-підстави має значення для характеристики його як юридичного факту. Воно повинно мати загальні ознаки останнього та відображати особливості того роду підстав до якого входять. Наприклад, представляти собою дії з якими норми права пов'язують зміну стану присвоєності (здатність породжувати стан відчуження), вчинятися належним суб'єктом в межах своєї компетенції чи правоздатності та дієздатності, мати (не мати) вольову спрямованість на досягнення певного результату, встановлювати чіткі межі щодо своєї завершеності тощо. У свою чергу, відчуження-стан має значення для характеристики об'єкта як свого чи чужого. Воно повинно мати загальні ознаки стану присвоєності та відображати особливості того роду до якого входять. Наприклад, якщо майно своє (присвоєне), то це повинно відображатися не тільки у суб'єктивному (психологічному) ставленні особи до нього як до свого, а і визнаватися об'єктивним правом як юридично значиме. Якщо ж об'єкт чужий, то повинно мати місце відповідне суб'єктивне ставлення суб'єкта до нього як не до свого, що також визнається об'єктивним правом як юридично значиме.

Як зазначалося раніше, сутність відчуження, як правового явища, може полягати не тільки як у підставі та зміненому стані присвоєності об'єктів, але й у процесі такої зміни, що має закінчуватися результатом. Базуючись на загальному уявленні процесу [196], відчуження, розкривається, як сукупність послідовних дій, спрямованих на виникнення стану відчуженості, тобто – це зміна початкового стану на результат [233]. Він може бути одномоментним, або займати більш тривалий період часу. Процес відчуження може складатися з однієї дії, як наприклад, при відмові власника від права власності на рухому річ, або з сукупності ряду послідовних дій, як наприклад, при відчуженні земельних ділянок для суспільних потреб.

Очевидно, що той чи інший процес відчуження має свій, характерний лише для нього набір певних дій, способів, строків і порядку їх здійснення, коло учасників тощо. Саме на це неодноразово зверталася увага у юридичній літературі. Так, розглядаючи відчуження державного майна, І. А. Селіванова наголошувала, що порядок (процес)² відчуження Фондом державного майна України значно відрізняється від порядку, коли таке відчуження здійснюється господарюючими суб'єктами, яким майно передано власником на різних правових «режимах» [214]. Більше того, він може бути різним і для припинення монополії над об'єктом з одних і тих же мотивів. Наприклад, у п. 6 ч. 1 ст. 350 ЦК України примусове відчуження земельних ділянок приватної власності, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності передбачено як підставу припинення права власності. Аналіз змісту вказаної норми та Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені,

Не зважаючи на те, що у юридичній літературі висловлені різні підходи щодо співвідношення понять «процес», «процедура» [Солдатова О. Е. К вопросу о соотношении понятий «юридический процесс» и «юридическая процедура» [Электронный ресурс] / О. Е. Солдатова // Молодой ученый. – 2014. – №15. – С. 332–335. – URL <https://moluch.ru/archive/74/12639/> (дата обращения: 12.04.2018)] та «порядок» [Понятие правовой процедуры и юридического процесса, их соотношение [Электронный ресурс] // Теории происхождения государства и права. Основные причины и общие закономерности. – Режим доступа : <https://lektsii.org/15-78348.html>] у даному випадку була зайнята позиція тих дослідників, які їх ототожнюють [Лучин В.О. Процессуальные нормы в советском государственном праве. М., 1976. – С. 25. – 167 с.; Ефременко Д.О. Юрисдикционный процесс: понятие, природа // Вестник экономической безопасности. 2016. № 3. – С. 247. – С. 246–250].

які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» [178] дозволив Д. В. Дуднику виділити дві процедури такого відчуження [67]. І з цим не можна не погодитися. В одній із них, яку, на думку автора є всі підстави назвати «добровільна процедура», виділено такий алгоритм дій: погодження місця розташування об'єкта; ініціювання відчуження земельної ділянки для суспільних потреб; прийняття рішення про викуп земельної ділянки; повідомлення власника земельної ділянки про прийняття рішення про її викуп для суспільних потреб; отримання згоди власника земельної ділянки на проведення переговорів щодо викупу; проведення переговорів із власником (власниками) земельної ділянки; укладання договору щодо переходу права власності на земельну ділянку та державна реєстрація права власності [67]. В іншій, яку дослідник називає «примусова процедура» виділено наступний алгоритм дій: звернення із позовом до суду; розгляд справи судом; прийняття судового рішення про примусове відчуження; компенсація власнику понесених збитків; державна реєстрація права власності на земельну ділянку [67]. Як можна звернути увагу у першому і другому випадках процес відчуження зазначеного майна, з мотивів суспільної необхідності, різний.

З урахуванням вищенаведеного не можна не погодитися, що завершення процесу відчуження вказує на появу відчуження-підстави, що тягне за собою зміну стану присвоєності, робить об'єкт чужим для особи, якій він належав [233]. Це може бути як комплекс різнорідних, так і однорідних дій (обставин), кожне з яких необхідне, а у своїй сукупності вони достатні для виникнення певних наслідків. Однорідні вчиняються у межах однієї галузі права, різнорідні (комплексні) вчиняються у межах різних галузей права [83]. Але таке розуміння процесу дуже наближає його до значення самої підстави. Наприклад, процес укладення консенсуального договору купівлі-продажу рухомої речі, в усній формі, за яким право власності до набувача переходить в момент його укладення є одночасно і підставою її відчуження. Та навіть у цьому прикладі можна виділити набір

певних дій, строків, порядок їх здійснення, коло учасників тощо. Зокрема, оферта має відповідати певним умовам, виражена у належній формі, звернена до того чи іншого кола осіб, передувати акцепту та ін. У свою чергу, акцепт також має відповідати певним умовам, бути наданим у належній формі, у відповідні строки та місці тощо. Разом з тим, ситуація дещо зміниться, якщо укласти консенсуальний договір купівлі-продажу рухомої речі, за яким право власності до набувача переходить не в момент його укладення, а через день. Отримуємо ілюстрацію того, що правочин, як юридичний факт (підстава), укладено, але процес відчуження ще не завершився. У продовж доби об'єкт іще буде належати продавцю. Це дає можливість дещо уточнити вищенаведену тезу, стосовно того, що завершення процесу відчуження вказує на появу підстави. Остання може породити перший.

Процес відчуження зміниться й у випадку укладення консенсуального договору купівлі-продажу без зазначення моменту переходу права власності на продану річ. Тоді, відповідно до ч. 1 ст. 334 ЦК України, для продавця річ стане чужою з моменту її передання. Отже, крім правочину отримуємо ще одну дію. Більше того, навіть в останньому випадку процес може відрізнитися, адже переданням майна вважається вручення його набувачеві або перевізникові, організації зв'язку тощо для відправлення, пересилання набувачеві; до передання майна прирівнюється вручення коносаменту або іншого товарно-розпорядчого документа тощо (ч. 2, 3 ст. 334 ЦК України). Якщо ж договір, спрямований на відчуження речі повинен бути нотаріально посвідченим (ч. 3 ст. 334 ЦК України), або право на майно підлягає державній реєстрації (ч. 3 ст. 334 ЦК України), то зрозуміло, що відповідно змінюватиметься і процес відчуження.

Всі вищенаведені приклади свідчать на користь того, що відчуження, як підстава та, як процес (комплекс процедур), не співпадають між собою за змістом, на що вже зверталася увага науковців [146]. Зауважимо, що навіть при одній і тій же підставі (наприклад, договір купівлі-продажу), спрямованій на єдино можливий результат (зміна стану присвоєності блага

шляхом зміни власника), процес відчуження може бути абсолютно різним за набором дій, їх послідовністю та строками вчинення, суб'єктним складом. Відмінність може полягати й у їх значенні. Наприклад, завершення процесу вказує на появу підстави чи перший виникає з останньої.

Наведене може бути проілюстровано на прикладі примусового відчуження земельних ділянок, з мотивів суспільної необхідності. Не зважаючи на складну процедуру, про яку вже згадувалося вище, право власності на відчужене таким чином майно, відповідно до ст. 18 Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» [187], переходить до держави чи територіальної громади після укладення договору, наприклад, купівлі-продажу та державної реєстрації такого права. У свою чергу, державна реєстрація права може здійснитися лише після перерахування попередньому власнику викупної ціни у повному обсязі. Отже процес примусового відчуження може розпочатися (прийняття рішення відповідним органом; визначення викупної ціни; звернення із позовом до суду; розгляд справи судом; прийняття судового рішення про примусове відчуження), але без перерахування попередньому власнику викупної ціни у повному обсязі він не може бути завершеним. Навіть після перерахування викупної ціни, але не у повному обсязі, або в повному обсязі, але без подальшої державної реєстрації права власності на земельну ділянку, процес відчуження буде не завершеним.

Таким чином, маємо процес відчуження, який не перетворився у підставу, яка б, у свою чергу, привела до зміни стану відчуженості. На особливості процесу проведення прилюдних торгів, його значенні для правового результату та співвідношенні правил (процедури) проведення прилюдних торгів із юридичними фактами, звернула увагу і Судова палата у цивільних та господарських справах Верховного Суду України по справі № 6-3174цс15 [174]. У її постанові зазначається, що не всяке порушення

(вади) процедури (правил) відчуження вказує на вади відчуження, як юридичного факту, тому останній здатен породжувати правові наслідки – стан відчуженості. В той же час, коли порушення правил може вплинути на результат прилюдних торгів або порушити права і законні інтереси осіб, то це є підставою для визнання таких прилюдних торгів, як юридичних фактів, недійсними.

Отже, у всій масі використання вказаної дефініції, необхідно розрізняти три різні сутності. При цьому не можна не акцентувати увагу, що мова йде не про різні прояви чи функції одного явища, а про різні явища. Вони об'єднані однією дефініцією – «відчуження», але відрізняються за змістом. Їх взаємозалежність та взаємообумовленість не викликає сумнівів. Адже відчуження, як підстава, породжує процес відчуження, а нормальний розвиток та завершення останнього неминуче приводить до такого результату, як зміна стану відчуження (відчуженості) речі, стосовно певного суб'єкта. Такий взаємозв'язок (взаємообумовленість) можна, за аналогією, порівняти з пострілом із гвинтівки у ціль. Де постріл – це і запалення капсулем порохового заряду, при згоранні якого велика кількість нагрітих газів створює сильний тиск у каналі ствола. Це і політ кулі, як процес переміщення її у просторі, викликаний сильним тиском нагрітих газів на дно кулі, що виникли в результаті згорання порохового заряду у каналі ствола гвинтівки. Пострілом називається і попадання кулі у ціль, наприклад, влучний постріл, як очікуваний результат. Очевидно, що постріл, як підстава (сильний тиск нагрітих газів, що виник в результаті згорання порохового заряду у каналі ствола), породжує постріл, як процес (політ кулі), завершення якого приводить до певного результату – влучного пострілу (попадання кулі в ціль). Разом з тим, кожне з наведених явищ має свій зміст, ознаки, умови виникнення та існування. Причому, для кожного з наступних явищ, попереднє є необхідною передумовою. Але, у свою чергу, кожне з наступних явищ не завжди є обов'язковим наслідком попереднього. Воно може і не виникнути. Більше того, якість кожного попереднього явища може впливати

на ефективність наступних. Наприклад, холостий постріл із відомих причин не створює польоту кулі, тому і відсутній такий елемент, як потрапляння в ціль. А слабкий або не якісний пороховий заряд впливає на дальність та траєкторію польоту. Тому, перші два елементи у наявності будуть, а третій – влучний постріл – відсутній. На ефективність польоту впливають свої, відмінні від інших явищ умови (початкова швидкість, форма, вага кулі, гравітація, сила тяжіння та опору тощо).

На підставі всього вище наведеного можна стверджувати, що об'єктом відчуження у цивільному обороті повинні розглядатися лише об'єкти цивільного права. Поняття «відчуження» завжди вказує на те, що певне благо не належить (перестає належати) особі, «не їй», «чуже їй». Воно охоплює, як випадки, коли об'єкт цивільного права перестає належати одній особі з одночасним присвоєнням його іншою особою, так і випадки, коли він перестає належати кому б то не було, тобто стає чужим, не є своїм абсолютно для всіх.

Встановлено, що термін «відчуження» може вживатися у цивільному праві у декількох значеннях: як підстава, що спрямована на виникнення певних правових наслідків, як процес, що породжується такою підставою, і, накінець, сам результат процесу, на досягнення якого була спрямована підстава. Це не різні прояви одного явища, а різні явища. Вони поєднуються однією назвою, але різні за змістом. Їх взаємообумовленість полягає у тому, що відчуження як підстава, може бути передумовою або завершенням процесу відчуження, які, у свою чергу, породжують зміну стану присвоєності, а стан присвоєності об'єкта є передумовою для подальшого відчуження, як юридичного факту. Очевидно, що без попереднього стану присвоєності не можливо здійснити відчуження блага адже воно не зможе стати чужим. Разом із тим очевидно, що сама передумова не є оборотом. Останній може і не виникнути. З іншої сторони, змінений стан присвоєності вказує, що цивільний оборот вже завершився. Стан відчуження

(відчуженості, присвоєності) є тими крайніми точками (межами) між якими існує цивільний оборот.

У свою чергу, без відчуження як підстави, стан присвоєності речі не може змінитися. Він є «поштовхом» (причиною), який «запускає» процес відчуження. Останній є наслідком (результатом) причини. А як відомо, у логіці та філософії, хоч і вказується на залежність наслідку від причини, але їх ототожнення вважається неприпустимим. Тому логічним та вірним із точки зору філософії, буде висновок, що відчуження як підстава не входить до процесу відчуження.

Стан відчуженості (присвоєності) речей правопорядок визнає через монополію, яка закріплюється за допомогою речових прав. Це не тільки право власності, а й інші речові права. Саме тому у юридичній літературі справедливо зазначається, що чужим для особи є те майно, на яке вона не має ні права власності, ні права володіння. Відповідно, не чужими речами для суб'єкта є ті, що належать йому на праві власності чи на іншому речовому праві. Зроблений висновок дозволив виділити і такий стан відчуження коли майно нікому не належить (безхазяйне, нічийне).

Відчуження як підстава зміни стану присвоєності блага здійснюється правомірними діями, а у випадках прямо передбачених законом, і неправомірними. Визначаючи відчуження у системі юридичних фактів було зазначено, що це можуть бути як правомірні, так і неправомірні дії. Серед правомірних дій це вольові дії (юридичні акти), які можуть існувати у вигляді адміністративних актів та правочинів. Але зміна стану відчуження може мати місце і на підставі юридичних вчинків. Всі вони, як юридичні факти, тягнуть за собою зміну стану присвоєності, перетворюють об'єкт, який був своїм для особи на чужий. Поняття «відчуження-підстава» охоплює собою як випадки адресної зміни стану присвоєності речей, так і безадресної.

Відчуження, як підстава та, як процес (комплекс процедур), не співпадають між собою за змістом. Навіть при одній і тій же підставі (наприклад, договір купівлі-продажу), спрямованій на єдино можливий

результат (зміна стану присвоєності блага шляхом зміни власника), процес відчуження може бути абсолютно різним за набором дій, їх послідовністю та строками вчинення, суб'єктним складом. Відмінність може полягати й у їх значенні. Наприклад, завершення процесу вказує на появу підстави чи перший виникає з останньої.

Власне, відчуження, як процес, і є однією зі складових структури цивільного обороту.

2.2 Перехід від однієї особи до іншої як спосіб цивільного обороту речей

Перехід об'єктів від однієї особи до іншої, як уже зазначалося у попередніх підрозділах, є самостійним елементом структури цивільного обороту. Тому, безумовно, що його розуміння дозволить встановити не тільки функціональне призначення цього способу цивільного обороту, а й, разом з відчуженням, скласти повне уявлення про динаміку речей. Разом з тим, на відміну від відчуження, у юридичній літературі такий спосіб цивільного обороту, як перехід об'єктів від однієї особи до іншої, не отримав належної уваги. Як зазначалося у попередньому підрозділі, його або ототожнюють із відчуженням, або розглядають наслідком останнього, або ототожнюють із передачею чи навіть врученням об'єктів. Слово «перехід» не рідко використовується для позначення динамічних процесів і об'єктів, і прав на них, а інколи і обов'язків. Зокрема, про перехід прав зазначається у ч. 2, 3 ст. 419 ЦК України (співвідношення права інтелектуальної власності та права власності), ст. 514 ЦК України (обсяг прав, що переходять до нового кредитора у зобов'язанні), абз. 2 ч. 2 ст. 735 ЦК України (перехід обов'язку платника ренти) тощо.

У юридичній літературі також нерідко виказується думка, причому у категоричній формі, що поняття переходу повинно стосуватися не самих об'єктів цивільних правовідносин, а лише суб'єктивних прав на них [109],

адже, на їх думку, результатом цивільного обороту «є не перехід матеріальних благ самих по собі від однієї особи до іншої, а перехід тих майнових прав об'єктом яких ці блага є» [106]. Разом із тим, досліджуючи визначення об'єкта переходу, як способу цивільного обороту, необхідно зазначити, що подібно до відчуження, таким має розглядатися лише об'єкт цивільного права. По-перше, на це чітко вказує ст. 178 ЦК України. По-друге, якщо, як елемент структури цивільного обороту, як спосіб останнього, термін «відчуження» вказує лише на динаміку благ, то і перехід повинен вказувати на таку динаміку. Адже вони є рівнопорядковими категоріями. При цьому, якщо мова і може йти про перехід прав (обов'язків) у цивільному обороті, то лише як об'єктів цивільного права. Вбачається, що саме у такому значенні воно вживається у ч. 2 ст. 1243 ЦК України. У наведеній нормі зазначається, що у разі складення спільного заповіту частка у праві спільної сумісної власності після смерті одного з подружжя переходить до другого з подружжя, який його пережив. Очевидно, що до другого з подружжя переходить частка у праві. Подібне використання має місце й у ч. 3 ст. 1277 ЦК України де вказано, що спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини, а нерухоме майно – за його місцезнаходженням. Адже відповідно до ст. 1218 ЦК України, до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті. І якщо вони переходять у чийсь власність, то є всі підстави вважати їх об'єктом цивільного права. Подібна позиція була висловлена й у юридичній літературі та заслуговує на підтримку [72; 82].

Що стосується розмежування таких понять, як відчуження та перехід об'єктів цивільного права, то раніше вже зазначалося, що вони являють собою дихотомічну пару. Іншими словами, відчуження – це не перехід, а перехід – це не відчуження. Одне виключає інше. Принаймні, стосовно способів цивільного обороту – це абсолютно самостійні категорії. У той самий час, може скластися враження, що ЦК України нерідко використовує

слово «перехід» при позначенні процесу відчуження благ. Наприклад, у ст. 667 ЦК України зазначено, «якщо право власності переходить до покупця раніше від передання товару, продавець зобов'язаний до передання зберігати товар, не допускаючи його погіршення». Відповідно до ст. 705 ЦК України за договором найму-продажу до переходу до покупця права власності на переданий йому продавцем товар покупець є наймачем (орендарем) цього товару. У ст. 715 ЦК України передбачено, що право власності на обмінювані товари переходить до сторін одночасно після виконання зобов'язань щодо передання майна обома сторонами, якщо інше не встановлено договором або законом. Як можна помітити у всіх наведених прикладах мова йде про перехід права власності на товар, що по суті означає його відчуження. Разом із тим, хотілося б звернути увагу на те, що законодавець, у наведених прикладах, використовує слово «перехід» не до позначення динаміки об'єкта цивільного права, а щодо права власності на нього. Таким чином, у даному випадку вказується на оформлення способу, а не на сам спосіб. У такому значенні перехід права, як явище, охоплюється поняттям правонаступництво. Воно може співпадати з переходом відчуження об'єкта, а може і не співпадати. Наприклад, якщо за договором купівлі-продажу товар відчужується раніше ніж передається покупцю, то ці поняття не співпадають (ст. 667 ЦК України). Якщо ж право власності на річ виникає з моменту її передання, то співпадають (ч. 1 ст. 334 ЦК України). Саме тому, вказуючи на перехід права законодавець використовує щодо об'єкта інший термін – «передання» і таким чином відмежовує динамічні процеси з матеріальними благами від динамічних процесів у праві. Таку юридичну техніку можна спостерігати у ч. 1 ст. 334, ст. 667, ст. 705, ч. 4 ст. 715 ЦК України тощо.

Разом із тим, хотілося б зазначити, що у наведених нормах доцільніше було б застосувати термінологію, характерну для цивільного обороту, адже саме на регламентацію обороту спрямована їх дія. Тоді, наприклад, зміст ст. 667 ЦК України мав би виглядати таким чином: «Якщо відчуження на користь покупця відбудеться раніше ніж передача товару, то продавець

зобов'язаний зберігати товар, не допускаючи його погіршення». Відповідно до ст. 705 ЦК України за договором найму-продажу до відчуження покупцю переданого йому товару він є наймачем (орендарем) цього товару. У ст. 715 ЦК України – обмінюваний товар відчужується одночасно після виконання зобов'язання щодо передання його обома сторонами і т. д.

Вбачається, що термін «перехід», як спосіб цивільного обороту повинен, застосовуватися лише до об'єктів цивільного права. Адже він вказує на певний спосіб їх динаміки. Перехід об'єктів та відчуження це поняття антагоністично співпідпорядковані, їх кількість дорівнює двом, а разом вони повністю вичерпують обсяг відповідного родового поняття. Тому не можна погодитися із виказаною інколи думкою, що результат процесу переходу співпадає з результатом відчуження [109].

У тих випадках, коли у законодавстві чи юридичній літературі слово «перехід» використовується стосовно якогось права, наприклад, перехід права власності, то воно, зазвичай, охоплюється поняттям правонаступництва. Перехід права вказує на оформлення способу цивільного обороту, а не на сам спосіб і форма, у даному випадку, не підміняє і не заміняє спосіб.

Зважаючи на те, що перехід об'єктів від однієї особи до іншої та відчуження є антагоністичними поняттями визначимо зміст першого через його протипоставлення з останнім. При цьому, у попередньому підрозділі було зроблено висновок, що відчуження, яке походить від слова «чужий», вказує на те, що певне благо не належить (перестає належати) особі, «не їй», «чуже їй». Тому, відповідно до основ дихотомічного поділу, така ознака повинна бути відсутньою в іншій частині поділюваного поняття. Це дає можливість сформулювати твердження, що при переході об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої, як способу цивільного обороту, вони не стають чужими для тієї особи, від якої вони перейшли. В межах даного підрозділу, для зручності, назовемо останню – адресант. При цьому, як і в попередньому підрозділі, вважаємо, що чужим для особи стає те майно, на

яке у неї припиняється або право власності, або володіння, як речове право [47; 105].

Сприймаючи наведене твердження, як одне з висхідних, для визначення меж його подальшого застосування необхідно зробити ряд певних уточнень. Справа у тому, що припинення права власності та володіння може мати місце з різних підстав. Так, наприклад, не потребує пояснення той факт, що знищення речі припиняє право власності на неї. Такі ж наслідки виникають і при володінні благом. При цьому, у юридичній літературі виказана думка, що будь-які юридично значимі дії, а знищення матеріального блага приводить, наприклад, до припинення права власності, якщо вони засновані на нормах цивільного права та вчинені стосовно майна, відбуваються у межах цивільного обороту [110]. Разом з тим, очевидно, що об'єкт, який знищено не може вважатися чужим кому б то не було. Він є втраченим (правомірно або не правомірно) для обороту, для цивільних правовідносин, та не стає чужим для уповноваженої особи. Зникає не тільки необхідність, а й можливість: встановлення юридичної прив'язки між об'єктом та суб'єктом [114, с. 156]; існування суб'єктивного ставлення учасника цивільних правовідносин до певного блага, як до свого чи чужого [254, с. 7–8]. Зважаючи ж на те, що метою цивільного обороту є зміна стану присвоєнності, то при відсутності останнього не можна вести мову і про сам оборот.

Отже, перше уточнення, припинення права власності чи володіння річчю в результаті її знищення не є способом цивільного обороту (переходом об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої, рівно, як і відчуженням), а тому знаходиться за межами даного дослідження.

Також загальновідомим є те, що суб'єктивні права та обов'язки, в т.ч. право власності та володіння, як речові права, можуть належати особам в межах їх правоздатності. Власне, правоздатність і є тією маскою, яка дозволяє їй носію мати певні права та обов'язки. Її припинення свідчить про припинення суб'єкта. У людини ці межі визначені її життям (з моменту

народження до моменту смерті), у юридичної особи – моментом її державної реєстрації, та, відповідно, внесенням до єдиного державного реєстру запису про припинення даної особи. Тому фізичну особу, яка померла або юридичну особу, яка припинилася шляхом реорганізації, не можна продовжувати вважати, наприклад, власником. Її правоздатність припинилася. Подібна ситуація виникає й у результаті припинення юридичної особи. У зв'язку з цим, річ перестає належати управомоченій особі не тому, що стає для неї чужою, а тому що припиняється сама особа. Відповідно між останньою та благом, яке їй належало, переривається юридична прив'язка [114, с. 156]. Очевидно, що зі зникненням суб'єкта зникає і її ставлення до об'єкта, як до свого чи чужого. Таким чином, річ, яка за життя управомоченої особи була для неї своєю, не може розглядатися після її смерті для неї ні як чужа, ні як своя.

Це дозволяє зробити друге уточнення. При переході об'єктів цивільного права від особи, яка припинилася (померла), до іншої особи вони також не стають чужими для адресанта переходу, а тому такий перехід охоплюється межами даного підрозділу.

Раніше, досліджуючи стан відчуженості та присвоєності благ, було встановлено, що існують випадки, коли фактичне володіння речами, є подібним до правового (юридичного) титулу. Сам титул власника перетворюється у фікцію, який втрачає зміст, а як наслідок і сенс. Це дало можливість дійти висновку, що у таких випадках для володільця утримувана річ стає своєю. Адже саме у нього виникає (існує) реальна монополія на об'єкт цивільного права. Вона хоч і не заснована на правовому титулі, але подібна до нього. Для всіх інших річ, утримувана володільцем, є чужою. Фактично чужою вона є і для власника. Тому виникнення стану, коли фактичне володіння стає подібним до правового титулу власника, по суті також повинно розглядатися як відчуження або, як квазівідчуження. З цього моменту між власником та володільцем виникають правовідносини, які у сучасній вітчизняній юриспруденції нерідко іменуються натуральними [125;

126; 124]. Адже, на відміну від загальних «позовних» правовідносин, які забезпечені судовим захистом, задоволення вимог, що впливають із натуральних правовідносин залежать лише від добровільного виконання зобов'язаної особи [126].

Це дозволяє зробити третє уточнення, що перехід об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої, як спосіб цивільного обороту, має розглядатися лише до моменту виникнення між володільцем та власником натуральних правовідносин. Не зважаючи на те, що після виникнення натуральних правовідносин у власника може зберігатися титул, і начебто зберігається влада над втраченим майном, реальну монополію над об'єктом набуває володілець. Саме для останнього благо фактично стає своїм, знаходиться у стані присвоєності. Цей стан захищається подібно до права власності, навіть від протиправних посягань власника. І лише натуральні правовідносини та збереження титулу власника не дають можливості, якщо інше не передбачене законом, юридично визнати, що річ стала для нього чужою.

Таким чином, перехід об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої не перетворює їх на чужі для адресанта переходу. Тому цей спосіб цивільного обороту охоплює динаміку об'єктів, як пов'язану зі збереженням монополії (юридичної або фактичної) адресанта, так і без її збереження, якщо така монополія припиняється у зв'язку зі смертю або припиненням її носія. За межами переходу, як способу залишаються випадки припинення права власності чи володіння річчю в результаті її знищення.

На відміну від відчуження, яке може носити, як адресний, так і безадресний характер, перехід завжди носить адресний характер. Такий висновок базується на буквальному тлумаченні змісту ст. 178 ЦК України де чітко зазначено, що «об'єкти цивільних прав можуть ... переходити від однієї особи до іншої...». Тому для даного способу цивільного обороту фігура особи, до якої переходить річ є обов'язковою. Для зручності, в межах даної роботи, назовемо останню – адресат.

Більше того, в основі відчуження покладено стан присвоєності особи, у якої майно відчужується. Це власне і дало змогу виділяти її адресний та безадресний характер. На відміну від відчуження, в основі переходу майна від адресанта до адресата покладено стан присвоєності останнього. Це, у свою чергу, дозволяє охопити даним способом не тільки випадки, коли одна особа передає річ іншій, а й її перехід у зв'язку з припиненням (смертю) адресанта.

Визначившись із межами застосування поняття перехід об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої розглянемо його сутність, як правового явища. Подібно до відчуження розпочнемо вирішення поставленого завдання з того результату, на який спрямовується даний спосіб цивільного обороту. З'ясуємо, в чому він проявляється. Адже саме від очікуваного результату залежить набір тих підстав, що у подальшому повинні породити відповідні процеси, спрямовані на його досягнення.

Як уже зазначалося раніше, результат – це досягнута мета, а мета, у свою чергу, є планованим результатом. У свою чергу, мета будь-якого способу цивільного обороту співвідноситься з метою самого цивільного обороту, як окреме та загальне. Тому, на загальному рівні її можна визначити, як зміну стану присвоєності об'єктів цивільного права. І якщо мета досягнута, при її належному оформленні, то результатом є змінений стан присвоєності певного блага.

Базуючись на тому, що стан присвоєності (відчуженості) проявляється у тому, що для одних щось стає своїм, а для інших – чужим [254, с. 7], то зміна такого стану повинна вказувати, що своє стало не своїм, а чуже – не чужим. І таке твердження повністю узгоджується із загальною метою цивільного обороту. Разом з тим, зроблене припущення є недостатнім. Адже воно вказує лише на приналежність до спільного роду, але не вказує на відмінність результату переходу об'єктів цивільних прав від однієї особи до іншої у порівнянні з результатом відчуження. Для цього необхідно виявити видові риси (ознаки) наслідків кожного із способів цивільного обороту.

Як уже зазначалося вище, в основі переходу майна від адресанта до адресата покладено стан присвоєності останнього, а тому з'ясуємо спочатку у чому проявляється результат даного способу для адресата. Для цього визначимо той стан речі, у якому вона знаходилась до введення її у цивільний оборот, а в подальшому – можливі варіанти його зміни.

Логічно припустити, що до переходу об'єкт цивільного права був чужим для адресата. Тоді зміна такого стану повинна вказувати на те, що чуже перестало бути для нього чужим. Причому, така зміна має базуватися не тільки на суб'єктивному (психологічному) ставленні особи до чогось, а і на зміні у праві на об'єкт [119]. Адже право також має враховувати стан належності об'єкта та визначати міру певної поведінки як для тих учасників цивільних правовідносин, для яких об'єкт перестав бути чужим, так і для всіх інших.

Найбільш очевидним доказом зробленого припущення є виникнення у адресата права власності на річ, яка перейшла до нього від іншої особи. Наприклад, в результаті спадкування, реорганізації юридичної особи (окрім виділення). До переходу річ для набувача була чужою, а після переходу перестала бути чужою. Не потребує пояснення і та обставина, що відбулися відповідні зміни не тільки у суб'єктивному ставленні адресата до набутого блага, а й у праві. Право закріпило абсолютну монополію адресата на річ.

Подібну ситуацію можна змодельовати й із правом володіння, яке особа набула, наприклад, в порядку спадкування чи реорганізації. Така особа, відповідно до ч. 2 ст. 344 ЦК України, може приєднати до часу свого володіння увесь час, протягом якого цим майном володіла інша особа, чийм спадкоємцем (правонаступником) вона є. Отже, як й у попередньому випадку, об'єкт, що був чужим для адресата, після переходу перестає бути для нього таким. Змінюється не тільки суб'єктивне ставлення до набутого блага, а й об'єктивне право визнає такий стан та надає йому відповідний захист, причому ще до моменту виникнення права власності (спливу набувальної давності), що вказує на відповідну монополію. І як можна

помітити, виникнення такої монополії абсолютно не пов'язано з відчуженням об'єкта цивільного права.

Разом із тим, право власності та володіння – це не єдині інститути речового права, які здатні закріпити та відобразити змінений стан присвоєності речі, як результат переходу останніх від однієї особи до іншої.

Права господарського відання та оперативного управління також закріплюють змінений стан присвоєності майна. І, не зважаючи на те, що у сучасній цивілістиці склалося досить критичне ставлення щодо цих правових інститутів, їх не можна оминати увагою. Це пов'язано з тим, що ЦК України не містить у собі закритий перелік речових прав. Зокрема, ч. 2 ст. 395 ЦК України передбачено: «Законом можуть бути встановлені інші речові права на чуже майно». У свою чергу, Господарський кодекс України (далі за текстом – ГК України), який до поки що є чинним нормативним актом, розглядає право господарського відання та оперативного управління, як речові права. Причому, вони не тільки визнаються об'єктивним правом, але й існують у сфері реалізації та здійснення права. На сьогодні існує ще чимала кількість суб'єктів, яким майно належить на праві господарського відання чи оперативного управління. Суди ж не тільки визнають, а й надають захист, у разі порушення цих прав, їх носіям. Та навіть, якщо припустити, що ГК України втратить чинність вже у 2018 році, то процес трансформації цих прав в інші та їх переоформлення не стане одномоментним. Більше того, якщо зважити на дію законів у часі, то суди ще довго будуть змушені застосовувати норми щодо прав господарського відання та оперативного управління. Саме цим і була продиктована необхідність звернутися до подібного закріплення стану присвоєності об'єктів цивільного права.

Відповідно до ст. 136 ГК України, право господарського відання є речовим правом суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених цим Кодексом та

іншими законами. У свою чергу, у ст. 137 ГК України, право оперативного управління визначено, як речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності, у межах, встановлених цим Кодексом та іншими законами, а також власником майна (уповноваженим ним органом).

Аналіз змісту наведених норм дозволяє стверджувати, що при виникненні права повного господарського відання та оперативного управління також має місце перехід об'єктів від однієї особи до іншої, як спосіб цивільного обороту. Адже з моменту переходу («закріплення») майна власника (наприклад, державного майна) до суб'єкта «господарювання» також відбуваються зміни не тільки у суб'єктивному ставленні адресата до набутих благ, а й у праві. Таке майно не є чужим для суб'єкта «господарювання». Об'єктивне право не тільки визнає такий стан та надає йому відповідний захист, а навіть максимально наближає, за змістом, ці права до права власності. До такого стану застосовуються правила про право власності, якщо інше не встановлене законодавчими актами України [52]. Саме тому заслуговує на увагу твердження, яке інколи можна зустріти у юридичній літературі, що ці речові права виникли у зв'язку з необхідністю виокремити у ролі власного майна – майно, що належить на праві власності іншій особі [161, с. 37, 50; 280]. У адресата виникає монополія, причому, її виникнення абсолютно не пов'язано з відчуженням зі сторони власника свого об'єкта цивільного права. Отже у носіїв права господарського відання та оперативного управління об'єкти цих прав знаходяться також у стані присвоєності, хоча така присвоєність, на відміну від права власності, і не абсолютна, оскільки у власника залишається право власності. Саме таку правову позицію було виказано в Інформаційному листі Вищого арбітражного суду України від 31.01.2001 № 01-8/98.

Змінений стан присвоєності, подібно до попередніх, закріплюють і такі речові права, як право забудови земельної ділянки (суперфіцій) та право

користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис). При їх встановленні до землекористувача переходить така річ, як земельна ділянка. Ці права, за виключенням прав на земельні ділянки, що знаходяться у державній або комунальній власності, можуть відчужуватися і передаватися у порядку спадкування (ст. 407, 413 ЦК України). Тобто право користування чужою земельною ділянкою, відповідно до закону, може бути продане, подароване, обміняне, успадковане тощо. Очевидно, що разом із правом переходить у володіння [96, с. 85] та користування і сама річ. При цьому, як справедливо зазначається у юридичній літературі, слід мати на увазі, що відчужується, у даному випадку, лише речове право користування земельною ділянкою, а не сама земельна ділянка, щодо якої воно встановлено [228]. Сама ж річ переходить без відчуження. Подібна позиція щодо емфітевзису та суперфіцію була висвітлена й у п. 22-3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 7 «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ» [187].

Отже, як і в попередніх випадках, до переходу земельної ділянки (до встановлення суперфіція або емфітевзиса) для набувача вона була чужою. Після переходу відбуваються зміни не тільки у суб'єктивному ставленні землекористувача до набутого блага, а й у праві. Через конструкцію абсолютних прав у землекористувача [111; 228] виникає монополія на отриману річ. І хоч сама монополія не є абсолютною, оскільки у власника залишається право власності, тим не менше, отримана земельна ділянка для адресата перестає бути чужою, тобто, знаходиться у стані відносної присвоєності. Відповідно ж до ст. 396 ЦК України, такий стан підлягає захисту подібно до того, що встановлюється правом власності, у тому числі і від самого власника майна. Причому, судову практику з цих питань, на сьогодні можна вважати сталою [191].

Таким чином, право власності, володіння, права господарського відання та оперативного управління, суперфіцій, емфітевзис здатні фіксувати

(оформляти) змінення стану присвоєності речі, який виникає в результаті такого способу цивільного обороту, як перехід об'єкта від однієї особи до іншої. І якщо продовжити логічний ряд, то можна припустити, що й інші речові права здатні його фіксувати (оформляти). Принаймні на це вказує судовою практика щодо особистих сервітутів. Так, в узагальненнях практики розгляду Малиновським районним судом м. Одеси цивільних справ про визнання особи такою, що втратила право на користування жилим приміщенням зазначається, особа, яка поселилась на спірну жилу площу як член сім'ї власника житла, має право користуватися цим житлом на підставі ч. 1 ст. 405 ЦК України, навіть у разі припинення сімейних стосунків із власником житла. А як відомо, користування без володіння неможливе, тому особистий сервітут передбачає перехід житла у володіння та користування до сервітуаріїв. При цьому припинення особистого сервітуту можливо лише у випадках, передбачених ст. 406 ЦК України. І якщо сервітуарій протиправно буде позбавлений житла, то може вимагати у судовому порядку вселення в нього [270].

Розглянемо в чому може проявлятися результат переходу об'єкта цивільного права від однієї особи до іншої на інших правових підставах, наприклад, за договором про передачу майна у користування. У цьому випадку, до моменту передачі об'єкт також є чужим для користувача. У подальшому, після переходу, адресат правомірно володіє та користується ним. Об'єктивне право не тільки визнає такий стан, а й надає йому відповідний захист. Показовою у цьому плані є ст. 152 Земельного кодексу України, яка надає можливість землекористувачам застосовувати такі ж способи захисту своїх прав, як і власнику. Це підтверджується і практикою вищих судових органів України [175]. І якщо знову взяти, для оцінки ситуації, за основу вказану у юридичній літературі точку зору, що чужим є те майно, на яке особа не має ні права власності, ні права володіння [47; 105], то логічно зробити висновок, що для адресата, який правомірно володіє річчю вона не є чужою. Більше того, в межах дії договору благо належить

користувачу. Всі інші, не учасники договору, повинні ставитися до речі, яка перейшла до адресата, як до чужої. У свою чергу, отримавши у користування певне благо, де користування розуміється, як вплив на річ з метою отримання з неї корисного ефекту, для задоволення власних потреб, очевидно, що адресат не тільки ставиться, а й має ставитися до речі, як наче до своєї. За такою особою визнається право мирного володіння своїм майном, принаймні, таким його визнав Європейський суд з прав людини у справі «Стретч проти Сполученого Королівства» [246].

Стан присвоєності виникає і в управителя за договором управління майном. При цьому, зразу ж необхідно зазначити, що мова не йде про виникнення у нього абсолютної монополії на річ. Разом з тим, відповідно до ст. 1029 ЦК України, за цим договором установник управління передає на певний строк майно в управління управителеві, який зобов'язується за плату здійснювати від свого імені управління ним в інтересах установника управління або вказаної ним особи (вигодонабувача). У свою чергу, як зазначається у юридичній літературі, управляти майном – значить здійснювати правомочності з володіння, користування та розпоряджання у межах, визначених договором, спрямовуючи їх на збереження, примноження переданого в управління. Особа повинна вчиняти дії, спрямовані на зменшення або попередження збитків від такого майна [31]. Цей інститут, як зазначає І. В. Венедіктова дуже схожий на право власності, довірчу власність, оперативне управління майном [34]. А значить, він також відображає стан присвоєності об'єкта, переданого в управління. На це вказує і чинне законодавство України. Зокрема, здійснення управління від свого імені, вказує на те, що для всіх третіх осіб майно є таким, що належить управителю, хоча останній і зобов'язаний повідомляти треті особи, що діє як управитель. Отже, треті особи сприймають об'єкти, що знаходяться в управлінні, як такі що належать управителю. Відповідно до ст. 1040 ЦК України, звернення стягнення на майно, передане в управління, за вимогою кредитора установника управління не допускається, крім випадку визнання установника

управління банкрутом або звернення стягнення за вимогою заставодержателя на майно, що є предметом договору застави. Отже, можна стверджувати, ті об'єкти, які знаходяться в управителя є досить відокремленими від майна установника управління, хоч і заходяться у його власності. Більше того, управитель має право вимагати усунення будь-яких порушень його прав на майно, передане в управління, у тому числі і від власника майна (ч. 2 ст. 1037 ЦК України).

Таким чином, знову ж отримуємо ситуацію, коли, до переходу об'єкт, який для набувача був чужим, після переходу перестає бути таким. Тобто, відбувається зміна стану присвоєності. При цьому, майно переходить, але не відчужується. Управитель вчиняє дії (володіє, користується та розпоряджається) з таким об'єктом від свого імені. І хоч користь, яку отримує управитель від експлуатації чужого блага, належить вигодонабувачу або власнику речі, такий стан підлягає захисту нарівні з правовим положенням власника, в т. ч. і від протиправних посягань самого власника майна. Для адресата об'єкт, який перейшов в управління перестає бути чужим, тобто, знаходиться у стані відносної присвоєності.

Вбачається, що подібне, до вищенаведених, положення виникає й із договору комісії. Адже, зазвичай всі треті особи вважають, що майно, придбане комісіонером для комітента або, яке необхідно реалізувати, належить комісіонеру. Правочини з третіми особами останній укладає від свого імені. І хоч право власності рухається від комітента до третьої особи і навпаки, саме комісіонер укладає правочини щодо розпорядження річчю, володіє нею, передає її третій особі або отримує її від неї та зберігає до передачі, вправі притримувати за певних умов. Очевидно, що після отримання комісіонером майна, останнє перестає бути чужим для нього. Він ставиться до отриманої речі, як наче до своєї, хоча і розуміє, що вона юридично належить комітенту. У нього також виникає стан відносної присвоєності блага, а об'єктивне право визнає такий стан.

Зважаючи на те, що не є чужим для особи те майно, яке належить їй на праві власності, або знаходиться у правомірному її володінні [47; 105], то, окрім передачі майна у користування, управління, комісію, зміна стану присвоєності може відбуватися для адресата і на інших правових підставах. Наприклад, за договорами зберігання, застави тощо.

Отже, можна констатувати, що правове положення адресата, яке виникає у межах договірних зобов'язань також фіксує змінення стану присвоєності речі. І такий стан виникає в результаті переходу об'єкта від однієї особи до іншої, як способу цивільного обороту. Очевидно, що до передачі об'єкт є чужим для користувача. У подальшому, після того як адресат отримав річ, вона правомірно знаходиться у нього, а значить перестає бути для нього абсолютно чужою, а значить знаходиться у стані присвоєності. В той же час, нема потреби пояснювати, що адресат, за зобов'язальними договорами, не отримує абсолютної монополії над об'єктом. Така монополія, як і стан присвоєності є відносними. При цьому, об'єктивне право не тільки визнає такий стан, а й надає йому відповідний захист.

Наведений підхід до розуміння присвоєності повністю узгоджується із правовими позиціями Європейського суду з прав людини у яких зазначено, що поняття «майно» «не вичерпується правом власності на матеріальні об'єкти» [327]. Воно охоплює: а) права на речі (права *in rem*) і б) права вимоги (права *in personam*). Причому до складу майна входять також і ті права на речі, які походять із договорів [88]. Очевидно, що стан особи, яка правомірно володіє навіть річчю власника, а право на цю річ має економічну цінність та є цивільним за природою, захищатися від будь-яких правопорушень, відповідно до ст. 1 Протоколу № 1 до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. В ній зазначено, що «кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном». І таким «своїм» розглядається не тільки майно, яке правомірно належить особі, а й саме право.

Таким чином, перехід речі від однієї особи до іншої також змінює стан її присвоєності. Він проявляється у тому, що об'єкт перестає бути чужим для тієї особи до якої переходить. Але, на відміну від відчуження, при переході в адресата може виникати не тільки стан абсолютної присвоєності, а й відносної. Абсолютний стан пов'язаний із виникненням в учасника цивільних правовідносин, до якого перейшла річ, права власності, а в деяких випадках – володіння, як речового права. Відносний стан присвоєності пов'язаний із володінням адресатом чужою річчю. Він може бути зафіксованим, як за допомогою речових прав на чужу річ (володіння, господарського відання та оперативного управління, суперфіція, емфітевзиса, сервітута), так і зобов'язальних прав, прав, що виникають на підставі договорів (про передачу майна у користування, управління майном, комісії, зберігання, застави тощо).

Відносний стан присвоєності не породжує абсолютної монополії у особи, до якої переходить об'єкт цивільного права. Разом із тим, річ перестає бути чужою для адресата, а стан визнається мирним володінням своїм майном. В залежності від об'єму влади, яку отримує суб'єкт у стані відносної присвоєності, її умовно можна поділити на стан неповної та часткової присвоєності. Часткова присвоєність вказує на те, що з переходом речі адресат отримує дуже обмежену свободу дій щодо неї. Наприклад, володіння за договором зберігання або комісії, утримання знахідки, застави, майна у якості притримання, обмежене платне або безоплатне користування чужим майном на підставі земельного сервітуту тощо. В межах неповної присвоєності об'єкт переходить до уповноваженої особи у володіння та користування, а іноді створює можливість і розпорядження ним. Наприклад, право господарського відання, оперативного управління, оренда, управління майном тощо.

Суть абсолютної присвоєності полягає у повному юридичному пануванні, монополії над належним власнику (володільцю) благом, доступ до якого будь-кому іншому заборонено. Відносний стан присвоєності долає таку

заборону. По суті, адресат отримує правомірний доступ до об'єкта власника (володільця). Такий зв'язок із суб'єктом, як й у випадку з абсолютною монополією, є нормативно гарантованим правовим закріпленням певних благ за учасниками цивільних правовідносин [114, с. 156]. Отже, через конструкцію не тільки абсолютної, а й відносної присвоєності установлюється певна юридична влада особи над тим чи іншим об'єктом [28, с. 263]. І таким чином правопорядок вирішує завдання впорядкування стану його присвоєності окремими суб'єктами та захисту володаря «одночасно з усуненням від благ всіх інших господарюючих осіб» [207, с. 81].

Стосовно переходу об'єкта цивільного права від однієї особи до іншої, як правової підстави, то останню складає коло юридичних фактів, або юридичних складів, з якими пов'язується зміна стану присвоєності об'єкта для адресата. І на перший погляд їх коло можна було б звести до розпорядчих підстав [165; 264; 17]. Разом із тим, це не так. До розпорядчих підстав можна віднести лише частину з них. Це ті, які пов'язані із передачею власником свого майна зі збереженням за собою права власності, наприклад, в оренду, позичку, управління майном, під заставу тощо. У свою чергу, існують підстави, які не пов'язані з розпорядженням об'єктами. Наприклад, спадкування за законом, знахідка і т. і.

Беручи за основу класифікацію юридичних фактів, запропоновану О. О. Красавчиковим, можна зазначити, що підставою для переходу об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої можуть розглядатися як події, так і дії. Наприклад, смерть фізичної особи [252], як і не досягнення повноліття [43] є подіями. Тому перехід, у порядку спадкування за законом, рухомого майна до спадкоємця, який не досяг повноліття, відбувається на підставі події. Перехід майна, який відбувся в результаті пориву вітру чи повинні також має бути віднесеним до подій. Наприклад, сильним вітром або течією річки річ була віднесена у володіння іншої особи. Але, у більшості своїй підставою для даного способу цивільного обороту слугують дії. Це можуть бути як неправомірні, так і правомірні дії.

Як уже зазначалося у попередньому підрозділі, порушення чинних правових норм у теорії [80; 247; 128; 42; 35] та судовій практиці [269] охоплюється поняттям протиправності (неправомірності). І не потребує пояснення та обставина, що перехід об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої у результаті їх викрадення або присвоєння базується на неправомірних діях. Але, як уже зазначалося, навіть добросовісне заволодіння чужим майном є незаконним [269]. І якщо набувач добросовісно заволодів чужою річчю, то сам її перехід від однієї особи до іншої (до добросовісного набувача) є протиправним, не зважаючи на те, що набувач не знав, що порушує чийсь права. При цьому, як відомо, неправомірними можуть бути не тільки активні, а і пасивні дії (бездіяльність, не виконання належних дій) суб'єкта. Так, якщо особа заволоділа майном на підставі договору з його власником, наприклад, оренди, позички, зберігання, управління майном, емфітевзиса, особистого сервітута тощо, а після закінчення строку договору отримане майно не повернула, то така бездіяльність (невиконання обов'язків належним чином) є неправомірною.

Разом із тим, відповідно до ч. 3 ст. 397 ЦК України, будь-яке фактичне володіння майном вважається правомірним, якщо інше не випливає із закону або не встановлено рішенням суду. І якщо протиправність переходу майна до адресата не є очевидною, наприклад, як у випадку із заволодінням бойовою вогнепальною зброєю (об'єкти, вилучені із цивільного обороту), то діє презумпція правомірного його отримання. Але, як справедливо зазначає М. К. Сулейменов, не сама презумпція є підставою [252], як іноді стверджується у юридичній літературі [80]. Вона не заміняє собою юридичний факт, а тим більше, не є таким. Презумпція (від лат. слова «presumptio») – це лише припущення про наявність чи відсутність певних фактів, засноване на зв'язку між передбачуваними фактами і фактами наявними, підтверджене попереднім досвідом. В основі презумпції лежить соціальний досвід, багаторазово перевірене практикою знання про те, що презюмоване – це типовий, ймовірний при даних умовах факт [195, с. 361].

Вона дозволяє однаково і обґрунтовано вирішити типову ситуацію невизначеності, зобов'язуючи суб'єкта у певних умовах визнати певні обставини реальної дійсності [292]. Разом із тим, якщо юридичний факт буде встановлено, то презумпція може бути спростована.

Отже, будь-яке фактичне заволодіння майном, якщо інше не впливає із закону, вважається (презюмується) правомірним до поки у суді не буде встановлено зворотне. А тому, добросовісне та недобросовісне заволодіння чужим майном вважається правомірним до того моменту поки у суді не буде спростована така презумпція. Це зовсім не вказує на те, що перехід об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої, як спосіб цивільного обороту, може вбирати у себе і явно злочинні дії. Презумпція правомірності заволодіння майном – це лише припущення про наявність чи відсутність певних фактів. У даному випадку, припущення про наявність правомірної підстави та відсутність протиправних дій. Презумпція про те, що перехід об'єкта цивільного права від однієї особи до іншої відбувся у межах цивільного обороту. Тому, коли інше не впливає із закону або не встановлено рішенням суду, то навіть викрадена або присвоєна річ буде вважатися такою, що перейшла до адресата у межах цивільного обороту на підставі правомірних дій.

Не зважаючи на те, що у теорії права висловлені різні думки щодо видового поділу правомірних дій, як юридичних фактів [252], використовуємо класифікацію, яка поділяє останні на юридичні вчинки та юридичні акти. Вона є достатньо універсальною для досягнення мети даного дослідження.

Відомо, що юридичні вчинки – це такі правомірні дії учасників цивільних правовідносин, з якими норми права пов'язують виникнення певних юридичних наслідків незалежно від того, чи була спрямована воля осіб, що вчинили ці дії, на появу таких правових наслідків. Тому є всі підстави вважати, що юридичний вчинок може бути підставою для такого способу цивільного обороту, як перехід речей від однієї особи до іншої. На це вказує й аналіз норм цивільного законодавства України.

У цивілістиці не ставиться під сумнів, що знахідка є юридичним вчинком. Вона характеризується як фактичне заволодіння загубленою річчю та є одностороннім набувальним актом з яким норми права пов'язують виникнення певних юридичних наслідків [44]. І мова йде не тільки про виникнення права власності. Якщо особа, яка має право вимагати повернення загубленої речі, або місце її перебування невідомі, то та особа, яка знайшла загублену річ та заявила про це (ч. 2 ст. 337 ЦК України), має право зберігати її у себе (абз. 1 ч. 3 ст. 337 ЦК України). А отже, з моменту заволодіння знахідкою та подання заяви про це до Національній поліції або органу місцевого самоврядування, виникає фактичне володіння річчю. У свою чергу, як уже зазначалося вище, володіння навіть чужою річчю вказує на її змінений стан присвоєності. Воно є правомірним та, відповідно до ст. 396 ЦК України підлягає захисту нарівні з правом власності. Таким чином, у особи, яка знайшла загублену річ та заявила про це, виникає стан відносної присвоєності. Він може існувати у продовж шести місяців, якщо у цей строк: не буде встановлено власника або іншу особу, яка має право вимагати повернення загубленої речі; власник або інша особа, яка має право вимагати повернення загубленої речі, не заявить про своє право на річ особі, яка її знайшла, Національній поліції або органів місцевого самоврядування. І лише через шість місяців стан відносної присвоєності може перетворитися в абсолютний.

Подібна ситуація виникає й у випадку затримання бездоглядної домашньої тварини (ст. 340 ЦК України). Причому, особа, яка затримала бездоглядну домашню тварину та протягом трьох днів заявила про це органів місцевого самоврядування, на час розшуку власника може залишити її у своєму володінні (на утриманні) та в користуванні. Таким чином, у продовж шести місяців з моменту заявлення про затримання бездоглядної робочої або великої рогатої худоби і двох місяців – щодо інших домашніх тварин, при умові, що раніше не буде виявлено їхнього власника або він не

заявить про своє право на них, у особи, у якій вони були на утриманні та в користуванні виникає стан відносної присвоєності.

До переходу майна від однієї особи до іншої у ході якого виникає стан абсолютної присвоєності (право власності) відноситься і виявлення скарбу (ст. 343 ЦК України). При цьому, немає потреби додатково пояснювати, що виявлення скарбу є юридичним вчинком.

Адміністративні акти, як правомірні дії також здатні породжувати перехід об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої. Зокрема, розпорядження органу, який наділений повноваженнями управляти державним або комунальним майном, про передачу останнього у господарське відання чи оперативне управління юридичній особі є адміністративним актом. Дозвіл органу опіки та піклування наданий на управління майном підопічного або передачу його за договором в управління іншій особі також є адміністративним актом (ч. 4 ст. 72 ЦК України). Формально, під поняття адміністративного акта підпадають і судові рішення.

Але найбільш поширеною підставою переходу об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої є правочини. Вони можуть бути як речовими (про встановлення сервітутів, суперфіція, емфітевзиса тощо), так і зобов'язальними (про передачу речей у користування, на зберігання, в управління, у заставу тощо).

Всі групи вище перелічених юридичних фактів змінюють стан присвоєності речей. Разом із тим, нерідко зміна стану відбувається не з одного юридичного факту, а з декількох. Сукупність взаємопов'язаних фактів іменується у теорії цивільного права юридичним складом. Наприклад, для переходу нерухомого майна від заповідача до спадкоємця необхідно: складення заповіту, його нотаріальне посвідчення, смерть спадкодавця, прийняття спадщини, реєстрація успадкованої нерухомості. Інший приклад. Для виникнення права власності на знахідку необхідно, щоб власник загубив свою річ. Інша особа її знайшла, заволоділа нею та заявила про знахідку. І тільки сплив шестимісячного строку, у продовж якого не буде встановлено

власника або іншу особу, яка має право вимагати повернення загубленої речі чи вони не заявлять про своє право на річ, при певних умовах здатні породити право власності.

Таким чином, в основі (як підстава) такого способу цивільного обороту, як перехід об'єкта від однієї особи до іншої, можуть знаходитися як дії, так і події.

Зважаючи на те, що відчуження, як правове явище, має значення стану присвоєності, підстави та процесу, то логічним є висновок, що перехід об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої може мати подібне значення. Перехід, як стан присвоєності та підстава, що були розглянуті вище, є опосередкованим підтвердженням зробленому висновку. Тому, базуючись на загальнотеоретичному розумінні процесу, як сукупності послідовних дій, що змінюють початковий стан на певний результат [196; 115], розглянемо під таким кутом зору і досліджуваний спосіб цивільного обороту.

Напевно, не потребує пояснення та обставина, що процес переходу об'єкта від однієї особи до іншої, подібно до відчуження, може бути одномоментним, або займати більш тривалий період часу. Наприклад, виявлення скарбу (ст. 343 ЦК України) є одномоментним процесом. Адже сам факт його правомірного виявлення змінює стан присвоєності закопаних у землі чи прихованих іншим способом грошей, валютних цінностей, інших цінних речей, власник яких невідомий або за законом втратив на них право власності. І навіть не важливо хто у даному випадку є адресатом (особа, яка знайшла скарб; особа, у майні якої скарб було приховано; особа, яка виявила, та власник майна, у якому скарб було приховано; держава, якщо скарб становить культурну цінність відповідно до закону тощо). Зміна стану присвоєності, у даному випадку, відбувається одномоментно, причому, складається з однієї дії.

У якості прикладу, коли процес присвоєння є більш тривалим, можна навести випадок виявлення знахідки у приміщенні або транспортному засобі.

Відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 337 ЦК України, така річ має бути передана особі, яка представляє володільця цього приміщення чи транспортного засобу. А останній, якщо особа, яка має право вимагати повернення загубленої речі, або місце її перебування невідомі, зобов'язаний заявити про знахідку Національній поліції або органів місцевого самоврядування. І лише з моменту подання заяви, у представника володільця приміщення чи транспортного засобу де була виявлена знахідка, виникає змінений стан присвоєності. Причому наголосимо, що мова йде не про момент відчуження (виникнення у володільця права власності) знайденої речі, а про момент заволодіння, який породжує стан відносної присвоєності. Разом із тим, якщо протягом шести місяців з моменту заявлення про знахідку:

1) не буде встановлено власника або іншу особу, яка має право вимагати повернення загубленої речі;

2) власник або інша особа, яка має право вимагати повернення загубленої речі, не заявить про своє право на річ особі, яка її знайшла, Національній поліції або органам місцевого самоврядування;

3) особа, яка фактично володіє знахідкою не подасть органам місцевого самоврядування письмову заяву про відмову від набуття права власності на неї, то у володільця приміщення чи транспортного засобу виникає вже стан абсолютної присвоєності, заснований на праві власності. Виникнення у даному випадку абсолютного стану присвоєності свідчить про відчуження знайденої речі, хоч і не з волі власника. Таким чином, навіть процес зміни стану відносної присвоєності не є, у наведеному прикладі, одномоментним. А виникнення абсолютної присвоєності ще більше розтягнуте у часі. Причому, як можна помітити, він (процес) складається не з одного, а з ряду послідовних юридичних фактів, які хоча і взаємопов'язані, але породжують різні правові наслідки.

Очевидно, що той чи інший процес переходу об'єктів від однієї особи до іншої має свій, характерний лише для нього набір певних дій, способів, строків і порядку їх здійснення, коло учасників тощо. Так, особа, яка

затримала бездоглядну домашню тварину, після того як заявила про це органів місцевого самоврядування, може на час розшуку власника залишити її у себе на утриманні та в користуванні або передати іншій особі, якщо остання може забезпечити утримання та догляд за твариною з додержанням ветеринарних правил, або передати її органів місцевого самоврядування (ч. 2 ст. 340 ЦК України). Таким чином, вже на даному етапі (етапі заволодіння) спостерігаємо три різні процедури переходу об'єктів. І відрізняються вони за суб'єктом складом та набором дій. Перша – залишити на час розшуку власника бездоглядну домашню тварину у себе. Друга – передати особі, яка може забезпечити утримання та догляд за твариною з додержанням ветеринарних правил. Третя – передати її органів місцевого самоврядування.

Але відмінність процесу переходу бездоглядної домашньої тварини виникає не тільки у зв'язку з різним колом учасників. Якщо затримана бездоглядна робоча або велика рогата худоба, то у особи, у якої тварини були на утриманні та у користуванні, право власності виникає лише через шість місяців, при умові, що протягом цього строку не буде виявлено їхнього власника або він не заявить про своє право на них. Якщо ж затримані інші домашні тварини (не робоча або не велика рогата худоба), то право власності на них, за тих же умов, виникне вже через два місяці (ч. 1 ст. 341 ЦК України). І на сам кінець, у разі відмови особи, у якої бездоглядна домашня тварина була на утриманні та в користуванні, від набуття права власності на неї ця тварина переходить у власність територіальної громади, на території якої її було виявлено (ч. 2 ст. 341 ЦК України). Таким чином, отримуємо ще один процес переходу об'єкта (тварини) від однієї особи до іншої.

Подібну ситуацію можна спостерігати при виявленні скарбу. Наприклад, правомірне виявлення скарбу породжує один процес. Він є одномоментним та складається з однієї дії. У разі виявлення скарбу особою, яка здійснювала розкопки чи пошук цінностей без згоди на це власника майна, в якому він був прихований, виникає інший процес переходу.

Власником скарбу у такому разі стає не особа, яка його виявила, а власник того майна у якому його знайдено. Якщо знайдені гроші, валютні цінності, інші цінні речі становлять культурну цінність відповідно до закону, то воно переходить до держави. А у випадку виявлення скарбу під час розкопок, пошуків, що проводилися відповідно до трудових або договірних обов'язків, передбачено свій, відмінний від попередніх, порядок (процес) переходу.

Як можна звернути увагу, навіть одна і та підстава, що породжує один і той же результат, може передбачати різний процес переходу майна від однієї особи до іншої. Він здатен представляти собою як комплекс різнорідних, так і однорідних дій (обставин), кожне з яких необхідне, а у своїй сукупності вони достатні для виникнення певних наслідків [83]. Так, відповідно до Положення про порядок передачі об'єктів права державної власності, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 вересня 1998 р. № 1482 [185] передбачено наступну процедуру: виявлення відповідними суб'єктами ініціативи щодо передачі об'єктів права державної власності в управління; прийняття рішення про передачу об'єктів права державної власності та його погодження з Фондом державного майна, якщо цього вимагає чинне законодавство; узгодження пропозицій та при необхідності додаткових умов; передача майна, яка має здійснитися у місячний термін з дня прийняття рішення про передачу; оформлення акта приймання-передачі за встановленою формою; відображення передачі у бухгалтерському обліку; повідомлення у двотижневий строк про таку передачу органам державної статистики, державної податкової служби, фінансовим органам, Фонду державного майна для внесення відомостей до Єдиного реєстру об'єктів державної власності, відповідним органам охорони культурної спадщини (стосовно об'єктів культурної спадщини, що є пам'ятками) та Мінекономрозвитку (стосовно об'єктів, передача яких здійснюється за рішенням Кабінету Міністрів України); внесення відповідних змін до установчих документів підприємства та їх державна реєстрація тощо. Очевидно, що наведений процес переходу об'єкта від однієї особи до іншої є

складним та містить у собі комплекс різнорідних дій, притаманних як публічному, так і приватному праву. В той же час, передача учасниками цивільних відносин в управління рухомих речей передбачає лише укладення договору управління майном (ст. 1029 ЦК України). Сам же перехід об'єкта відбувається у момент укладення такого реального правочину. Отже, отримуємо комплекс однорідних дій, притаманних приватному праву (оферта, акцепт, передача речі).

Вищенаведений аналіз розуміння переходу об'єктів цивільного права, як процесу, дозволяє розглядати його у якості самостійного правового явища, відмінного від підстави та результату. Так, наприклад, лише укладення консенсуального договору оренди (найму) вказує на те, що підстава для переходу орендованого майна вже з'явилася (ч. 1 ст. 759 ЦК України), але самого переходу ще не відбулося, як не відбулося і зміни стану присвоєності речі. Тобто, процес розпочався, але не завершився. Тільки виконання наймодавцем обов'язку передати наймачеві майно у користування (ст. 765 ЦК України), свідчить про завершення переходу та вказує на змінений стан присвоєності. Разом із тим, якщо після укладення договору наймодавець в односторонньому порядку та безпідставно, у порушення свого обов'язку, відмовиться передати річ, то процес переходу, за рахунок судового порядку, значно ускладниться [255]. Він доповниться такими обставинами, як: складення та подача позовної заяви, розгляд справи, задоволення позовних вимог та набрання рішенням законної сили, добровільне або примусове його виконання тощо. Очевидно, що лише виконання судового рішення свідчитиме про завершення процесу переходу та зміну стану присвоєності.

Таким чином, у всій масі використання дефініції «перехід об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої», як і у випадку з дефініцією «відчуження», необхідно розрізняти три різні сутності. При цьому, мова йде не про різні прояви чи функції одного явища, а про різні явища. Вони об'єднані однією назвою, але відрізняються за змістом. Їх взаємозалежність

та взаємообумовленість не викликає сумнівів. Адже перехід об'єктів від однієї особи (адресанта) до іншої (адресата), як підстава, породжує процес переходу, а нормальний розвиток та завершення останнього неминуче приводить до такого результату, як зміна стану присвоєності об'єкта стосовно певного суб'єкта. Сам же термін «перехід», як спосіб цивільного обороту, застосовується лише до об'єктів цивільного права. Він вказує на їх динаміку.

У тих випадках, коли у законодавстві чи юридичній літературі слово «перехід» використовується стосовно якогось права, наприклад, перехід права власності, то воно, зазвичай, охоплюється поняттям правонаступництва. Перехід права вказує на оформлення способу цивільного обороту, а не на сам спосіб. І форма, у даному випадку, не підміняє і не заміняє спосіб. Термін «перехід права» при обороті речей не повинен використовуватися.

Перехід об'єктів завжди носить адресний характер та вказує на їх рух від адресанта до адресата. Тому для даного способу цивільного обороту фігура особи, до якою переходить річ є обов'язковою.

Перехід майна від однієї особи до іншої, як і відчуження, також змінює стан присвоєності, тобто спрямований на досягнення загальної мети цивільного обороту. Він проявляється у тому, що об'єкт перестає бути чужим для тієї особи до якої переходить. Але, на відміну від відчуження, при переході в адресата може виникати не тільки стан абсолютної присвоєності, а й відносної. Абсолютний стан пов'язаний із виникненням в учасника цивільних правовідносин, до якого перейшла річ, права власності, а в деяких випадках – володіння, як речового права. Відносний стан присвоєності пов'язаний із володінням адресатом чужою річчю. Він може бути зафіксованим, як за допомогою речових прав на чужу річ (володіння, господарського відання та оперативного управління, суперфіція, емфітевзиса, сервітута), так і зобов'язальних прав, прав, що виникають на підставі

договорів (про передачу майна у користування, управління майном, комісії, зберігання, застави тощо).

Відносний стан присвоєності не породжує абсолютної монополії у особи, до якої переходить об'єкт цивільного права. Разом із тим, річ перестає бути чужою для адресата, а стан визнається мирним володінням своїм майном. В залежності від об'єму влади, яку отримує суб'єкт у стані відносної присвоєності, її умовно можна поділити на стан неповної та часткової присвоєності. Часткова присвоєність вказує на те, що з переходом речі адресат отримує дуже обмежену свободу дій щодо неї. Наприклад, володіння за договором зберігання або комісії, утримання знахідки, застави, майна у якості притримання, обмежене платне або безоплатне користування чужим майном на підставі земельного сервітуту тощо. В межах неповної присвоєності об'єкт переходить до уповноваженої особи у володіння та користування, а іноді створює можливість і розпорядження ним. Наприклад, право господарського відання, оперативного управління, оренда, управління майном тощо.

Суть абсолютної присвоєності полягає у повному юридичному пануванні, монополії над належним власнику (володільцю) благом, доступ до якого будь-кому іншому заборонено. Відносний стан присвоєності долає таку заборону. По суті, адресат отримує правомірний доступ до об'єкта власника (володільця). Але, в результаті застосування даного способу цивільного обороту речі не перетворюються на чужі для адресанта. І це є істотною відмінністю його від відчуження [226, с. 365–368].

Стосовно переходу об'єкта цивільного права від однієї особи до іншої, як правової підстави, то останню складає коло юридичних фактів, або юридичних складів, з якими пов'язується зміна стану присвоєності об'єкта для адресата. Серед них можуть знаходитися як події, так і дії; як правомірні дії, так і не правомірні; як юридичні вчинки, так і юридичні акти. Вони здатні породжувати стан абсолютної або відносної присвоєності. У деяких випадках юридичний склад породжує для адресата зміну стану відносної присвоєності

на абсолютну, як це відбувається, наприклад, на підставі набувальної давності, знахідки тощо.

Але сама підстава не є частиною цивільного обороту, хоч і слугує його причиною. Вона не може бути віднесеною на до динаміки (руху) об'єктів, ні до динаміки (руху) прав, хоч і спричиняє їх.

Перехід об'єктів цивільного права від адресанта до адресата, як процес, представляє собою сукупність послідовних дій, що змінюють початковий стан на певний результат – стан абсолютної чи відносної присвоєності певних благ для особи, до якої вони переходять. Він може бути одномоментним, наприклад, у випадку виявлення скарбу, або займати більш тривалий період часу, наприклад, у разі відмови особи, у якої бездоглядна домашня тварина була на утриманні та в користуванні, від набуття права власності на неї. Причому, навіть одна і та підстава, що породжує один і той же результат, може передбачати різний процес переходу майна від однієї особи до іншої. Такий процес може представляти собою як комплекс різнорідних (наприклад, при передачі майна в оперативне управління) так і однорідних дій (наприклад, при переході рухомих речей за договором управління майном), кожне з яких необхідне, а у своїй сукупності вони достатні для виникнення певних наслідків. Лише належне завершення процесу переходу може свідчити про змінення стану присвоєності.

Власне, перехід як процес, і є однієї зі складових цивільного обороту.

Висновки до Розділу 2

1. Встановлено, що термін «відчуження» може вживатися у цивільному праві у декількох значеннях: як підстава, що спрямована на виникнення певних правових наслідків, як процес, що породжується такою підставою, і, в кінці кінців, сам результат процесу, на досягнення якого була спрямована підстава. Це не різні прояви одного явища, а різні явища. Вони поєднуються однією назвою, але різні за змістом. Їх взаємообумовленість полягає у тому, що відчуження як підстава, може бути передумовою або завершенням (метою) процесу відчуження, які, у свою чергу, породжують зміну стану присвоєності, а стан присвоєності об'єкта є передумовою для подальшого відчуження, як юридичного факту. Разом з тим, кожне з наведених явищ має свій зміст, ознаки, умови виникнення та існування.

2. Для кожного з наступних явищ, що позначаються дефініцією «відчуження», попереднє є необхідною передумовою. Але, у свою чергу, кожне з наступних явищ не завжди є обов'язковим наслідком попереднього. Воно може і не виникнути. Більше того, якість кожного попереднього явища може впливати на ефективність наступних.

3. Відчуження, як стан, завжди вказує на те, що певне благо не належить (перестає належати) особі, «не її», «чуже їй». Воно охоплює, як випадки, коли об'єкт цивільного права перестає належати одній особі з одночасним присвоєнням його іншою особою, так і випадки, коли він перестає належати кому б то не було, тобто стає чужим, не є своїм абсолютно для всіх (безхазяйним, нічийм).

4. Стан відчуженості (присвоєності) речей правопорядок визнає через монополію, яка закріплюється за допомогою речових прав. Це не тільки право власності, а й інші речові права. Саме тому у юридичній літературі справедливо зазначається, що чужим для особи є те майно, на яке вона не має ні права власності, ні права володіння. Відповідно, не чужими об'єктами для

суб'єкта є ті, що належать йому на праві власності чи на іншому речовому праві.

5. Відчуженню підлягають не тільки речі, які знаходяться у титульному, а і без титульному володінні. В останньому випадку воно може бути також, як адресним, так і безадресним, як добровільним, так і недобровільним. Може вчинятися правомірними вольовими або неправомірними діями.

6. Відчуження як підстава зміни стану присвоєності блага здійснюється правомірними діями, а у випадках прямо передбачених законом, і неправомірними, тому, визначаючи відчуження у системі юридичних фактів було зазначено, що це можуть бути як правомірні, так і неправомірні дії. Серед правомірних дій це здебільшого вольові дії (юридичні акти), які можуть існувати у вигляді адміністративних актів та правочинів. Але можуть бути і вчинки або юридичний склад. Всі вони, як юридичні факти (юридичний склад), тягнуть за собою зміну стану присвоєності, перетворюють об'єкт, який був своїм для особи на чужий.

7. Відчуження як процес – це комплекс процедур, сукупність певних взаємопов'язаних обставин. Навіть при одній і тій же підставі (наприклад, договір купівлі-продажу), спрямованій на єдино можливий результат (зміна стану присвоєності блага шляхом зміни власника), процес відчуження може бути абсолютно різним за набором дій, їх послідовністю та строками вчинення, суб'єктним складом. Відмінність може полягати й у їх значенні. Наприклад, завершення процесу вказує на появу підстави чи перший виникає з останньої.

8. Зважаючи на те, що цивільний оборот представляє собою певних процес, динаміку, було встановлено, що саме відчуження-процес є складовою структури цивільного обороту, адже тільки в ньому проявляються динамічні характеристики. Стан відчуження (відчуженість, присвоєність) є тими крайніми точками між якими відбувається динаміка об'єкта, а власне, зміна

одного стану на інший. Відчуження як підстава може розглядатися лише як причина виникнення процесу.

9. Перехід об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої, як і у випадку з дефініцією «відчуження», має три різні сутності. Останні об'єднані однією назвою, але відрізняються за змістом. Вони взаємозалежні та взаємообумовлені. Адже перехід об'єктів від однієї особи (адресанта) до іншої (адресата), як підстава, породжує процес переходу, а нормальний розвиток та завершення останнього неминуче приводить до такого результату, як зміна стану присвоєності об'єкта стосовно певного суб'єкта.

10. Перехід об'єктів завжди має адресний характер та вказує на їх рух від адресанта до адресата. Тому для даного способу цивільного обороту особа, до якою переходить річ є обов'язковою. Він не перетворює об'єкт переходу на чужий.

11. Перехід майна від однієї особи до іншої, як і відчуження, також змінює стан присвоєності. Він проявляється у тому, що об'єкт перестає бути чужим для тієї особи до якої переходить. Але, на відміну від відчуження, при переході в адресата може виникати не тільки стан абсолютної присвоєності, а й відносної.

12. Абсолютний стан пов'язаний із виникненням в учасника цивільних правовідносин, до якого перейшла річ, права власності, а в деяких випадках – володіння, як речового права. Відносний стан присвоєності пов'язаний із володінням адресатом чужою річчю. Він може бути зафіксованим, як за допомогою речових прав на чужу річ (володіння, господарського відання та оперативного управління, суперфіція, емфітевзиса, сервітута), так і зобов'язальних прав, прав, що виникають на підставі договорів (про передачу майна у користування, управління майном, комісії, зберігання, застави тощо).

Відносний стан присвоєності не породжує абсолютної монополії у особи, до якої переходить об'єкт цивільного права. Разом із тим, річ перестає бути чужою для адресата, а стан визнається мирним володінням своїм майном. В залежності від об'єму влади, яку отримує суб'єкт у стані відносної

присвоєності, її умовно можна поділити на стан неповної та часткової присвоєності. Часткова присвоєність вказує на те, що з переходом речі адресат отримує дуже обмежену свободу дій щодо неї. Наприклад, володіння за договором зберігання або комісії, утримання знахідки, застави, майна у якості притримання, обмежене платне або безоплатне користування чужим майном на підставі земельного сервітуту тощо. В межах неповної присвоєності об'єкт переходить до уповноваженої особи у володіння та користування, а іноді створює можливість і розпорядження ним. Наприклад, право господарського відання, оперативного управління, оренда, управління майном тощо.

13. Суть абсолютної присвоєності полягає у повному юридичному пануванні, монополії над належним власнику (володільцю) благом, доступ до якого будь-кому іншому заборонено. Відносний стан присвоєності долає таку заборону. По суті, адресат отримує правомірний доступ до об'єкта власника (володільця). Але, в результаті застосування даного способу цивільного обороту речі не перетворюються на чужі для адресанта. І це є істотною відмінністю його від відчуження.

14. Стосовно переходу об'єкта цивільного права від однієї особи до іншої, як правової підстави, то останню складає коло юридичних фактів, або юридичних складів, з якими пов'язується зміна стану присвоєності об'єкта для адресата. Серед них можуть знаходитися як події, так і дії; як правомірні дії, так і не правомірні; як юридичні вчинки, так і юридичні акти. Вони здатні породжувати стан абсолютної або відносної присвоєності. У деяких випадках юридичний склад породжує для адресата зміну стану відносної присвоєності на абсолютну, як це відбувається, наприклад, на підставі набувальної давності, знахідки тощо.

15. Перехід об'єктів цивільного права від адресанта до адресата, як процес, представляє собою сукупність послідовних дій, що змінюють початковий стан на певний результат – стан абсолютної чи відносної присвоєності певних благ для особи, до якої вони переходять. Він може бути

одномоментним, наприклад, у випадку виявлення скарбу, або займати більш тривалий період часу, наприклад, у разі відмови особи, у якої бездоглядна домашня тварина була на утриманні та в користуванні, від набуття права власності на неї. Причому, навіть одна і та підстава, що породжує один і той же результат, може передбачати різний процес переходу майна від однієї особи до іншої. Такий процес може представляти собою як комплекс різнорідних (наприклад, при передачі майна в оперативне управління) так і однорідних дій (наприклад, при переході рухомих речей за договором управління майном), кожне з яких необхідне, а у своїй сукупності вони достатні для виникнення певних наслідків. Лише належне завершення процесу переходу може свідчити про змінення стану присвоєності.

Власне, перехід як процес, і є однією зі складових тієї частини структури цивільного обороту, в межах якої відбувається динаміка об'єкта.

Результати дослідження, які викладені у Розділі II, відображено у наступних публікаціях автора: [219, с. 100–104]; [221, с. 59–63]; [226, с. 365–368].

РОЗДІЛ 3.

ФОРМИ ЦИВІЛЬНОГО ОБОРОТУ РЕЧЕЙ

3.1 правонаступництво як форма цивільного обороту речей

Питанням правонаступництва у теорії права давно приділяється заслужена увага. Разом із тим, існуюча кількість наукових досліджень не тільки не зменшує актуальність цієї тематики для юриспруденції, а подекуди навіть збільшує її. З появою нових поглядів, теорій, точок зору вони якщо і не вступають у протиріччя, то мало узгоджуються між собою. Тому, перш ніж розпочати дослідження правонаступництва, як форми цивільного обороту, необхідно визначитися з його поняттям, межами застосування та місцем у системі цивільного права.

Всі існуючі підходи до правонаступництва умовно можна поділити на три групи. До однієї з них, традиційно відноситься точка зору, яка була вперше запропонована на території радянського простору Б. Б. Черепакінім. Вчений виходив із того, що правонаступництвом є перенесення суб'єктивного права (обов'язку) від правопередника до правонаступника, шляхом похідного правонабуття [299]. По суті вчений розглядав процес похідного правонабуття, як процес зміни правовідносин, трансмісію прав та обов'язків. Такий підхід інколи називають теорією перенесення [18] або транзитивною теорією [296].

Інша група вчених виходить із того, що правонаступництвом є зміна суб'єктів в існуючому правовідношенні [198]. Як стверджується у юридичній літературі така позиція отримала свої витoki із стародавнього римського права. Саме там, спадкування розглядалося наступництвом особистості спадкодавця, яким міг бути лише домовладика сім'ї. По суті, правонаступництво представляло собою процес зміни домовладик. До спадкоємців переходила вся влада голови сімейства. Вони ставали не тільки правонаступниками, а й продовжувачами всього громадянського буття

померлої особи [69]. Така точка зору отримала назву «теорія переміни осіб» [18] та була перенесена у сучасну цивілістику [238; 26].

Іще одна група вчених розробляла свою теорію на тому, що правонаступництво – це не перенесення прав та обов’язків від однієї особи до іншої, не переміна осіб в існуючих правовідносинах, а припинення прав та обов’язків у одного суб’єкта та виникнення точно таких же прав (обов’язків) за змістом та обсягом у нових суб’єктів [58]. Іншими словами, представниками даної теорії стверджується, що динаміка цивільних правовідносин відбувається тільки через їх виникнення та припинення. Зміни (у суб’єкті, об’єкті та правах і обов’язках), як такої, не може бути.

Наведена точка зору отримала у цивілістиці назву «теорія заміни права» [18] або «дискретна теорія» [296; 316]. Її прихильники заперечують можливість перенесення прав та обов’язків на тій підставі, що право (борг), є субстанцією ідеологічною (ідеальною, неречовою). Вони стверджують, що зміст правовідносин нероздільно пов’язаний зі своїми носіями і представляють собою лише сукупність правомочностей та правоналежностей. Будь-які права (обов’язки), у т.ч. і майнові, не є об’єктами цивільних правовідносин та необороздатні [18], тому не можуть передаватися і взагалі переходити від одного носія до іншого, подібно до речей. Отже, необхідно вести мову не про перенесення прав та обов’язків, а про їх повне припинення в одних осіб і виникнення (становлення, заснування) у правонаступників змістовно ідентичних прав та обов’язків (правовідносин) [58; 18], нових, але подібних до тих, що припинилися [143].

Не зважаючи на те, що між прихильниками існуючих підходів існує начебто непримиримий спір і представники кожного ревно відстоюють свою позицію, аналіз наведених точок зору дозволяє приєднатися до виказаної у юридичній літературі думки, що між ними (підходами) спостерігається скоріше схожість ніж відмінність [244]. Так, порівнюючи між собою теорію перенесення прав (обов’язків) та теорію переміни осіб доречно іще раз звернутися до визначення правонаступництва, запропонованого

Б. Б. Черепакінім. Воно розкривається, як перенесення суб'єктивного права (обов'язку) від однієї особи до іншої. Далі вчений уточнює, що при правонаступництві відбувається заміна одного суб'єкта (носія суб'єктивного права чи обов'язку) на іншого [299]. Отже, у наведеному понятті органічно поєднується не тільки перенесення прав та обов'язків, а й заміна суб'єктів існуючого правовідношення. Причому, як можна помітити, заміна одного носія права (обов'язку) на іншого, тягне за собою перенесення і самого права (обов'язку) до його набувача. У свою чергу, заміна суб'єктів правовідношення відбувається шляхом перенесення прав та обов'язків від правопередника до правонаступника. Подібним чином розкривається поняття правонаступництва й іншими вченими [57; 130; 69].

Якщо ж порівняти між собою теорії перенесення та заміни прав (обов'язків), то також можна дійти висновку про їх несуперечливість. Зокрема, ще Д. І. Мейєр зазначав, що припинення прав (обов'язків) представляє собою різні сторони одного й того явища. Право припиняється для однієї особи – для тієї, якій належало, і виникає у тієї до якої перейшло [133]. Таким чином, надаючи характеристику правонаступництва вчений розкриває її через такі поняття, як «припинення», «виникнення», «перехід». Подібну позицію займав і Г. Ф. Шершеневич [305]. Та на наш погляд, найбільш вдалим є висловлювання О. О. Красавчикова. Вчений стверджував, що в результаті правонаступництва (цесії) правовідносини припиняються для цедента, виникають для цесіонарія, а змінюються для боржника [107]. Очевидно, що такий підхід є характерним не тільки для зобов'язальних, а і для інших видів цивільних правовідносин. О. О. Ягельницький, розглядаючи спір між прибічниками теорій перенесення (зміни) та заміни прав (обов'язків), справедливо зазначає, що з подібним успіхом можна було б диспутувати про біологічний розвиток метелика. Суть спору полягала б у з'ясуванні питання: метелик з'являється в результаті зміни гусениці чи насправді має місце її припинення та виникнення метелика [316].

Якщо ж порівняти теорію переміни осіб з теоріями перенесення та переміни прав та обов'язків, то також можна зазначити, що незалежно від того змінюється правовідношення чи припиняється та вникає знову, суб'єктний склад попереднього та нового, або як ще називають останнє – дочірнього, змінюється. В дочірньому правовідношенні з'являється новий носій права (обов'язку). Але дочірнє право таке ж (подібне) до попереднього (материнського).

Таким чином, наведені точки зору не представляють собою центробіжні сили. Навпаки, кожна з них відображає правонаступництво, як явище, з тієї чи іншої сторони та зводиться, здебільшого, до суб'єктивної оцінки його проявів не тільки зі сторони дослідників, а й учасників самого правонаступництва [69; 144]. Разом із тим, дослідження було б не закінченим без розгляду аргументів, завдяки яким існуючі теорії протиставлялись одна одній. Це дасть можливість уточнити поняття правонаступництва, яке у подальшому дослідженні буде сприйнято та використано як висхідне.

Так, у юридичній літературі найбільш поширеною є точка зору, що правонаступництво – це один із випадків зміни правовідносин [316]. Разом із тим, як уже зазначалося, прихильники дискретної теорії заперечують саму можливість їх зміни. Зокрема, В. А. Белов зазначає, що суб'єктивне право, як і обов'язок, які виникли у певної особи, ні при яких обставинах не можуть змінювати свого носія. Вони можуть лише припинитися, а при певних умовах, зразу ж виникнути знову в ідентичному вигляді, але в іншій особі [18]. Тому, робить висновок вчений, така категорія як «зміна правовідносин» є штучною, а сам термін «правонаступництво» – умовним.

Вбачається, що така категоричність заслуговує критичного ставлення. Адже тоді необхідно було б дійти висновку про відсутність і правозмінюючих юридичних фактів у механізмі правового регулювання цивільних відносин [330], і можливості зміни прав та обов'язків (змісту) у договірних зобов'язаннях тощо [230]. Але це не єдиний аргумент щодо

категоричності твердження про штучність «зміни правовідносин», як правового явища.

Ще римські юристи визнавали можливість перенесення прав на речі від однієї особи на іншу. Перенесення ж прав та обов'язків у зобов'язальних правовідносинах було неможливим. Вони вважалися невіддільними від особи-носія і саме тому називалися особистими правами та обов'язками [150]. Разом із тим, вже у класичний період розвитку римського приватного права юристи дійшли висновку про можливість заміни осіб й у зобов'язальних правовідносинах, за рідким виключенням[166]. Відступ від принципу суворого особистого зв'язку у таких правовідносинах був викликаний значним розвитком майнового обороту у стародавньому Римі, що власне і вплинуло на зміну ставлення до зобов'язальних правовідносин, їх оцінки як особистих [150]. Такий підхід було сприйнято юристами й інших (пізніших) поколінь [209; 299; 123; 320; 321; 144] та сучасним вітчизняним законодавством (див. наприклад, п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 512, ч. 1 ст. 758, ч. 1 ст. 770, ст. 814, 995, ч. 2 ст. 1027 ЦК України та ін.).

Повертаючись іще раз до позиції прихильників дискретної теорії нагадаємо, що В. А. Белов[18] та інші її прибічники[7; 259] виходять із того, що суб'єктивні права та обов'язки, які виникли у однієї особи, припиняються з метою виникнення ідентичних прав та обов'язків у нового суб'єкта правовідносин. Однією з причин такого припинення є існування певного періоду у часі, коли, наприклад, у спадкодавця права (обов'язки) припинилися, а у спадкоємців іще не виникли. А як відомо, права без суб'єкта існувати не можуть. Разом із тим, повністю з подібним твердженням важко погодитися. Дійсно, безсуб'єктних прав (обов'язків) існувати не може. Але, по-перше, сумнівним виглядатиме твердження, що при спадкуванні права та обов'язки спадкодавця припиняються лише з тією метою, щоб виникнути знову. Їх перенесення до спадкоємців як раз і відбувається, для того щоб правовий зв'язок, учасником якого була померла особа, не переривався. По-друге, якщо навіть уявити, що у момент смерті спадкодавця

його права та обов'язки не переносяться до правонаступників, а припиняються, то, відповідно, припиняються і правовідносини у цілому. У такому разі, необхідно визнати, що майно, яке складає спадкову масу, стає безхазяйним. А як відомо, перший, хто заволодів безхазяйним майном, стає його власником. І таким першим не обов'язково може бути спадкоємець. Очевидно, що подібна ситуація знищуватиме саму ідею спадкового права. По-третє, відомо, що договірні зобов'язання можуть виникати лише на підставі договору. При цьому, сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог ЦК України, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості (ст. 627 ЦК України). Якщо ж пристати на позицію прихильників дискретної теорії, то виходить, що договірні зобов'язання можуть виникати і не із договору або з порушенням принципу свободи договору. Так, наприклад, у результаті смерті орендодавця його права та обов'язки припиняються, відповідно, припиняються права та обов'язки орендаря. Через певний час точно такі ж права та обов'язки виникають у спадкоємця орендодавця по відношенню до того ж самого орендаря. Якщо це так, то необхідно дійти висновку, що між орендарем та новим орендодавцем виникає договірне зобов'язання, але не із договору. Очевидно, що такий висновок суперечить законам логіки та заслуговував би критичної оцінки. Більше того, при виникненні нового зобов'язання сторони вже не є вільними у питаннях укладення чи не укладення договору, у виборі контрагента та визначенні умов договору тощо. А це суперечило б не тільки вимогам ст. 627 ЦК України, а й загальним засадам цивільного законодавства (п. 3 ст. 3 ЦК України) у цілому. Причому, такі суперечності будуть мати місце не тільки в результаті спадкування. Так, наприклад, ч. 1 ст. 516 ЦК України передбачає, що заміна кредитора у зобов'язанні здійснюється без згоди боржника, якщо інше не встановлено договором або законом. Таким чином, відповідно до дискретної теорії, при заміні кредитора зобов'язання між первісним кредитором та боржником припиняється та виникає нове –

між новим кредитором та тим же боржником. При цьому, нове зобов'язання виникає на підставі правочину (договору), який укладають між собою первісний та новий кредитор. Боржник в укладенні договору про заміну кредитора участі не приймає, його згода (волевиявлення) не враховується, якщо інше не було встановлено договором або законом. Разом із тим, саме він стає стороною нових правовідносин. І ці нові правовідносини виникають для нього із договору. Отже, знову можна спостерігати вади свободи укладення договору та визначення його умов, вибору контрагента, вільного волевиявлення, принаймні, для боржника.

Більше того, якщо повернутися до попереднього прикладу (успадкування прав та обов'язків орендодавця), то припинення зобов'язань оренди, у зв'язку зі смертю спадкодавця, припиняло б обов'язки орендаря сплачувати орендну плату, здійснювати поточний ремонт, використовувати майно за цільовим призначенням тощо. Адже майно, хоч і на деякий час, переставало б бути орендованим. Моментом виникнення наведених обов'язків вважався б момент виникнення вже нових правовідносин, але не раніше. І якщо, наприклад, між моментом відкриття спадщини та її прийняттям пройшло п'ять місяців, то можна припустити, що колишній (майбутній) орендар у цей період не зобов'язаний сплачувати орендну плату, використовувати майно за цільовим призначенням та здійснювати поточний ремонт.

Вбачається, що уникнути наведені вище протиріччя дозволяє та точка зору, прихильники якої розглядають динаміку цивільних правовідносин не тільки через їх виникнення та припинення, а і через зміну [314; 170, с. 18–19]. Зокрема, досліджуючи саму можливість зміни правовідносин, Я. М. Магазінер справедливо стверджував, що «правовідношення може змінюватися, залишаючись тим же правовідношенням, тобто не перетворюючись на нове» [123, с. 226]. Разом із тим, приєднуючись до вищенаведеної позиції, вважаємо за потрібне зробити певне уточнення стосовно того, що собою представляє зміна правовідносин та яке місце в

ньому займає правонаступництво. Адже, як уже зазначалося вище, останнє є лише одним із випадків зміни правовідносин [316].

Необхідно зазначити, що навіть серед вчених, які вважають зміну правовідносин однією зі стадій динаміки останніх, немає єдності у поглядах на те, що ж вона собою представляє, як правове явище. Одні дослідники стверджують, що це може бути зміна будь-якої частини (елемента) правовідносин [316, с. 226; 314; 170, с. 18–19]. Інші виходили з того, що динаміка може відбуватися лише щодо їх змісту і суб'єктів, як окремо, так і одночасно [107, с. 77; 93, с. 172; 299, с. 310; 152]. Також у юридичній літературі обґрунтовується точка зору, що зміна двох елементів правовідношення (суб'єкта та змісту, об'єкта та змісту, суб'єкта та об'єкта) є настільки істотною для нього, що тягне за собою його припинення та виникнення нового. І лише зміна об'єкта або лише змісту, змінює саме правовідношення [83]. Висловлена й думка, що зміна правовідносин – це лише зміна його змісту [13, с. 167].

Оцінка наведених точок зору дозволяє зробити висновок, що найбільш обґрунтованою та послідовною є позиція тих вчених, які вважають що зміна правовідношення може відбуватися шляхом зміни будь-якого його елемента.

Так, у юридичній літературі справедливо зазначається, що навіть не потребує доведення та додаткового пояснення твердження, що зміна змісту правовідносин, тобто суб'єктивних прав та обов'язків, тягне за собою зміну правовідносин у цілому. «Саме зміна змісту вказує на внутрішній розвиток (зміну) правовідносин» [230]. Наприклад, такий розвиток відбувається у результаті розширення чи звуження обов'язків, обмеження чи обтяження суб'єктивних прав тощо.

Стосовно об'єктів цивільного права, то немає підстав заперечувати, що їх зміна (заміна) здатна тягнути за собою припинення існуючого та виникнення нового правовідношення [123; 201; 152; 230]. Разом із тим, це зовсім не виключає і зміну останніх. Наприклад, при заставі товарів в обороті чи переробці, перероблені (продані) товари перестають бути об'єктом

застави, змінюючись на перероблені (придбані). Але акцесорне зобов'язання, не зважаючи на заміну об'єкта, залишається тим самим, тобто не перетворюється на нове. Виказується також думка, що пошкодження або навіть знищення чужого майна також змінює регулятивне правовідношення на охоронне [170, с. 19–20]. Не можна залишити без належної уваги і слушну думку, що зміна у самому об'єкті (збільшення, зменшення, органічний розвиток чи перетворення) також не тягне припинення правовідносин [123; 201]. Зокрема, це стосується тих благ, які знаходяться у постійному розвитку (органічному, механічному, цивільному тощо). Такі об'єкти у науковій літературі називаються куматоїдами [267; 245; 114] (від грецького *kuma* – хвиля). Це може бути саджанець дерева, дитинча тварини, інші живі організми, хвилі на воді чи звукові хвилі тощо. Їх особливість полягає у тому, що при збереженні індивідуальної визначеності об'єкта його форма, зміст, положення у просторі постійно змінюються [114, с. 146], змінюючи при цьому і самі правовідносини [230]. Сутність таких речей може бути виражена відомим фразеологізмом: «в одну річку двічі не ввійдеш». Річка наче одна і та ж, але вода в ній постійно змінюється течією, змінюється звивитість русла, зимою вона замерзає, весною розливається (виходить із берегів), літом міліє тощо. І цей процес настільки безперервний, що можна навіть сказати, що входиш в одну річку, а виходиш вже з іншої. Подібним чином змінюються і куматоїди. За аналогією, подібно до річки змінюються і правовідносини щодо таких благ. Очевидно, що саджанець та те плодове родюче дерево у яке він перетвориться це вже різні об'єкти і за властивостями, і об'ємом, і за формою, і за цінністю (ціною) тощо, хоч і зберігають індивідуальну визначеність одного і того ж блага. І якщо спочатку існувало право власності на саджанець, то потім воно перетворилося у право власності на плодове родюче дерево. Таким чином, спостерігаємо, коли зміна у самому об'єкті здатна тягнути зміну, а не припинення правовідносин.

Заслуговує на увагу і твердження, що зміни у суб'єктному складі не є припиненням одного та виникненням іншого правовідношення. Не зважаючи

на те, що права та обов'язки припиняються для однієї особи та виникають в іншій, мова повинна йти саме про зміну існуючого правовідношення. Адже у ньому зберігається характеристика об'єкта та прав і обов'язків, які переносяться. Їх основні характеристики залишаються незмінними [299, с. 311]. Причому, як зазначається у юридичній літературі, така зміна є не чим іншим, як правонаступництвом [299, с. 311; 170, с. 18–19; 230, с. 278–279; 241, с. 125].

Таким чином, динаміка будь-якого елемента правовідносин здатна привести до зміни останніх. У свою чергу, перенесення прав та обов'язків від одного суб'єкта до іншого і є правонаступництвом. Більше того, як слушно стверджується у юридичній літературі: «питання правонаступництва невіддільне від питання про зміну суб'єктного складу правовідносин» [130].

Визначаючи місце правонаступництва у системі цивільного права його часто порівнюють із правонабуттям [316] і то є справедливим. Адже у процесі правонаступництва відбувається перенесення прав та обов'язків від правопередника до правонаступника. Як результат, останній набуває ці права й обов'язки. Визначимо і своє ставлення стосовно співвідношення вказаних понять. При цьому, окреслюючи межі подальшого дослідження, зазначимо, що правонабуття буде розглянуто лише як процес виникнення прав (обов'язків) та його наслідки, але не як юридичний факт (підстави виникнення, зміни, припинення права чи обов'язку). Останні будуть зачіпатися лише в обсязі, необхідному для повноти дослідження (порівняння).

Традиційно вважається, що правонабуття може носити первинний та похідний характер [316]. При цьому, якщо використати для їх характеристики визначення підстав, які поділяються за одноіменною класифікацією, то первинним є набуття особою права, яке не залежить від права попередника, не опирається на попереднє право. Похідне правонабуття має місце у тих випадках, коли виникнення нового права залежить (опирається) від попереднього права (від права попередника) [298, с. 54; 81,

125–126; 319; 49, с. 177; 241, с. 125]. До первинного відносяться випадки: виникнення права на новостворений об'єкт, тобто пов'язане з виникненням самого блага, наприклад, речі; виникнення права на нічийний (безхазяйний) об'єкт; виникнення «нового» права незалежно, а інколи й у супереч попередньому праву на той же об'єкт. Відповідно, похідне правонабуття – це і є випадки правонаступництва [298; 316].

Таким чином, можна зробити висновок, що правонаступництво та похідне правонабуття є поняттями тотожними. Разом із тим, у юридичній літературі висловлена й інша думка. Так, похідне правонабуття, в залежності від обсягу тих прав та обов'язків, які переносяться до правонаступника, поділяють на транслятивне та конститутивне. Відмінність між ними зводять до тотожності права правопередника та правонаступника, або, якщо бути більш точним, до обсягу правомочностей (правоналежності), які виникають в останнього [299; 49]. При транслятивному правонабутті переноситься право (обов'язок) у повному обсязі, при конститутивному – лише частково [49]. Іншими словами, у першому випадку правонабувач отримує всі правомочності (правоналежності) правопередника. У другому, – обсяг змісту права (обов'язку), яке виникає у правонаступника не є тотожним обсягу змісту права (обов'язку) правопередника. Саме право (обов'язок), як титул, залишається при цьому у правопередника. Іще одна відмінність полягає у тому, що при транслятивному правонаступництві правопередник вибуває з правовідносин, а на його місце стає правонаступник. При конститутивному правонабутті правонадавач, на підставі свого права та зберігаючи його за собою, створює нові, інші за змістом, правовідносини [299]. На основі наведених відмінностей, одні дослідники стверджують, що правонаступництвом є лише транслятивне правонабуття. Адже тільки тут, особи змінюються, але самі правовідносини, як системне утворення, залишається незмінним. У результаті ж конститутивного правонабуття має місце не правонаступництво, а виникнення хоча і похідного, але нового права (обов'язку) з іншим змістом [329; 323; 322]. Тому, конститутивне

правонабуття не є правонаступництвом у точному розумінні цього поняття [299; 153; 90; 27], хоч інколи у теорії права і використовується для нього назва «конститутивне правонаступництво». Інші навпаки, вважають, що «ніякого транслятивного правонаступництва не існує взагалі» [217]. До такого висновку приходять і С. В. Строк у ході дослідження питань, пов'язаних із спадкуванням. Дослідниця заперечує наявність транслятивного правонаступництва та стверджує, що воно носить лише конститутивний характер[248].

Базуючись на тому, що правонаступництво – це перенесення прав (обов'язків) від однієї особи до іншої, в результаті чого відбувається заміна суб'єкта правовідносин, необхідно визнати, що одним із його видів є транслятивне правонаступництво. Саме таку точку зору розділяє більшість як вітчизняних, так і зарубіжних цивілістів. Стосовно конститутивного правонабуття, то заслуговує на увагу позиція тих дослідників, які розглядають його також одним із видів правонаступництва. Вони справедливо зазначають, що спільним для конститутивного та транслятивного правонабуття є похідний характер права, яке набувається, від права правопередника. «Дочірнє» право може виникнути лише при існуванні «материнського» та лише у тих межах правових можливостей, які мав (має) право попередник [248; 108; 316; 49; 27]. У такому правонаступництві панування над об'єктом переноситься на конститутивного правонаступника [241]. Подібний підхід характерний для більшості країн англосаксонської системи права [324], європейських країн пандектної системи права [325, с. 71, 246, 363, 530] та інституційної [326, с. 74, 225, 405-406, 656].

Підтримуючи наведену точку зору необхідно зазначити, що теза, відповідно до якої, при правонаступництві має переноситися право (обов'язок) тільки у повному обсязі, у рівній мірі може використовуватися для спростування існування, як конститутивного, так і транслятивного правонаступництва. Адже відсутність тотожності обсягу прав (обов'язків)

правопопередника та правонаступника допускають й у транслятивному правонаступництві навіть ті, хто вважає його, як єдино можливе. Зокрема, Д. М. Генкін зазначає, що правонаступництво (маючи на увазі транслятивне) виникає лише у праві як такому, але не у змісті тих правомочностей, які мав праводавець та отримав правонабувач[50]. Отже, автор допускає неспівпадання за обсягом змісту прав (обов'язків) у правопопередника та правонаступника за транслятивним правонаступництвом. І таке неспівпадання дійсно має місце у багатьох випадках. Так, при спадкуванні, як типовому прикладі транслятивного правонаступництва, земельної ділянки сільськогосподарського призначення іноземцем або особою без громадянства, у останніх виникає право власності на успадкований об'єкт. Разом із тим, якщо це право у спадкодавця не було обмежене у часі, то у спадкоємця – обмежене. Адже, відповідно до ч. 4 ст. 81 Земельного кодексу України, землі сільськогосподарського призначення, прийняті у спадщину іноземцями, а також особами без громадянства, протягом року підлягають відчуженню. У разі невиконання цієї вимоги, відповідно до п. «д» ст. 143 Земельного кодексу України, право власності на таку земельну ділянку може бути примусово припинене за рішенням суду. У свою чергу, якщо, відповідно до п. 15 Перехідних положень Земельного кодексу України, для спадкодавця, як громадянина України, була встановлена заборона на відчуження такої нерухомості, то на спадкоємців, які є іноземцями або особами без громадянства, така заборона не розповсюджується. Саму таку позицію висловив Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ в інформаційному листі «Про деякі питання застосування норм Земельного кодексу України» 16.01.2013 , №10-71/0/4-13 [180]. Тому, іноземці або особи без громадянства, які успадкували земельну ділянку сільськогосподарського призначення, можуть без будь-яких обмежень, на відміну від громадянина України (спадкодавця), у продовж одного року, вільно вчиняти будь-які правочини, спрямовані на її відчуження. Отже, знову спостерігається відсутність тотожності між обсягом

права правопопередника та правонаступника. Більше того, за договорами купівлі-продажу або дарування, які укладають спадкоємці (іноземці, особи без громадянства) у продовж року, також є типовими прикладами транслятивного правонаступництва, у набувача виникає право власності на земельну ділянку сільськогосподарського призначення. Але можливість її вільного відчуження, яку мав спадкоємець (іноземець або особа без громадянства), у набувача не виникає.

Для ілюстрації іншого прикладу оберемо договір позики, укладений на один рік. Очевидно, що відповідно до ст. 526 ЦК України, зобов'язання, яке виникло, має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог чинного цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться. У свою чергу, відповідно до ч. 1 ст. 530 ЦК України, якщо у зобов'язанні встановлений строк (термін) його виконання, то воно підлягає виконанню у цей строк (термін). Таким чином, через один рік, позичальник зобов'язаний повернути борг, а позикодавець має право його вимагати. Якщо позичальник не виконав свій обов'язок належним чином, то починається перебіг позовної давності (ст. 261 ЦК України), в межах якої кредитор може отримати задоволення своїх вимог у судовому порядку. Причому, навіть вплив позовної давності не припиняє існування боргу. Боржник продовжує залишатися зобов'язаним, а у кредитора зберігається право вимоги.

Смерть боржника також не припиняє наведене зобов'язання, адже, згідно зі ст. 1218 ЦК України, до складу спадщини входять як права, так і обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент його смерті. Разом із тим, якщо порівняти обсяг та зміст успадкованого боргу, то їх абсолютна тотожність викликає сумніви.

Так, відповідно до ст. 1282 ЦК України, спадкоємці зобов'язані задовольнити вимоги кредитора повністю, але якщо майна, одержаного у спадщину, не достатньо, то лише в межах вартості останнього. Таким чином,

обов'язок спадкоємців, а відповідно і права кредитора спадкодавця, можуть не співпадати за обсягом. При відсутності активів спадщини кредитор не отримає майнового задоволення, а зобов'язання припиняться. Очевидно, що до спадкового правонаступництва з правами та обов'язками позикодавця та позичальника такого не відбувається. Більше того, відповідно до ч. 2 ст. 1282 ЦК України, вимоги кредитора спадкоємці зобов'язані, незалежно від того, як це було передбачено у договорі позики, задовольнити шляхом одноразового платежу, якщо домовленістю між спадкоємцями та кредитором інше не встановлено. В самому ж договорі могло бути передбачено, наприклад, повернення боргу частинами. І це не єдині відмінності, які будуть мати місце. Наприклад, у кредитора спадкодавця, незалежно від настання строку вимоги, виникає право пред'явити свої вимоги до спадкоємців, які прийняли спадщину. Відповідно, спадкоємці, незалежно від настання строку вимоги за договором, зобов'язані її задовольнити. Такої правової вимоги до позичальника (спадкодавця) не існувало. Ця правова вимога обмежується шестимісячним строком, від дня, коли кредитор дізнався або міг дізнатися про відкриття спадщини або строком в один рік від моменту настання вимоги, якщо він не знав і не міг знати про відкриття спадщини (ч. ч. 2, 3 ЦК України). Причому, якщо кредитор спадкодавця не пред'явив у вказані строки свої вимоги до спадкоємців, що прийняли спадщину, то він позбавляється права такої вимоги, а відповідно, припиняється обов'язок спадкоємців боржника погашати борг. Таких обмежень до правонаступництва не існувало. Строки пред'явлення вимоги до спадкоємців боржника, на відміну від строків пред'явлення вимоги до самого боржника, носять правоприпиняючий (присічний, преклюзивний) характер. Саме така позиція була викладена й у п. 1.12.2 висновків Верховного Суду України, прийнятих за результатами розгляду справ із підстав, передбачених п. п. 1, 2, 4 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, за I півріччя 2017 р.[40]. Отже, і в даному прикладі спостерігається відсутність тотожності між обов'язками боржника та його правонаступників.

При правонаступництві не співпадають за обсягом змісту права та обов'язки і на результати інтелектуальної, творчої діяльності. Наприклад, майнові права на твори науки, літератури та мистецтва чинні у продовж усього життя автора. А після його смерті, тобто, коли носіями цих прав уже є правонаступники автора, їх чинність обмежена у часі. Вони існують лише у продовж сімдесяти років, що відліковуються з 1 січня року, наступного за роком смерті автора (ст. 446 ЦК України).

Наведені приклади відсутності тотожності прав та обов'язків правопередника та правонаступника, де вони не співпадають за обсягом змісту, дозволяють із такою ж впевненістю, як обґрунтовується існування тільки транслятивного правонаступництва, заперечувати існування останнього. Адже, якщо істотною ознакою правонаступництва є тотожність прав та обов'язків, перенесених від правонадавача до правонабувача, то її відсутність вказує на відсутність і правонаступництва як такого. А ті випадки, коли вона і має місце, то умови її існування носять випадковий характер. Наприклад, якщо: земельну ділянку сільськогосподарського призначення успадкував громадянин України; мисливську зброю успадкував мисливець; майна спадкодавця вистачає для погашення боргу, а кредитор встиг заявити спадкоємцям про свої вимоги; у спадкодавця взагалі не було боргу тощо. Очевидно, що в обґрунтування цілої цивільно-правової категорії, такої як правонаступництво, навряд чи може бути покладено випадкову умову. Адже тоді необхідно було б визнати, наприклад, що при спадкуванні земельної ділянки сільськогосподарського призначення громадянином України має місце правонаступництво. А при спадкуванні такої ж нерухомості іноземцями або особами без громадянства – правонаступництво відсутнє. Вбачається, що такі висновки виглядали б сумнівними.

Звертає на себе увагу ще один аргумент противників конститутивного правонаступництва. Узагальнено суть його може бути висловлено двома тезами. Теза перша: правонаступництво відбувається лише у праві як такому, але не у змісті тих правомочностей, які мав їх попередній носій і які має

новий учасник цивільних правовідносин [50]. Теза друга: перенесення лише правомочностей від однієї особи до іншої, але без втрати їх і відповідного права у цілому правопередником, не є правонаступництвом у точному розумінні цього слова [299]. Перша сформульована на основі позиції, висловленої ще Д. М. Генкіним, і цікава тим, що вона відображає правонаступництво, як перенесення права у цілому (юридичного титулу), але при цьому допускає, що до набувача можуть переходити не всі правомочності перенесеного права, а лише їх частина. Друга сформульована на основі позиції, висловленої Б. Б. Черепакіним, і представляє інтерес у тому, що в ній збереження юридичного титулу, при перенесенні від однієї особи до іншої лише правомочностей, правонаступництвом не визнається. Фактично дослідники ведуть мову про одне і те ж юридичне явище (наявність чи відсутність правонаступництва), але розглядають його під різними кутами зору. У свою чергу, якщо вчені допускають перенесення, в порядку правонаступництва, юридичного титулу, але при цьому не всіх правомочностей перенесеного права, то видається дивним їх твердження про відсутність правонаступництва у віддзеркаленій ситуації. А саме: коли, при збереженні юридичного титулу, від однієї особи до іншої переносяться лише правомочності. Адже сам по собі юридичний титул, наприклад, власника, не є самоціллю. І якщо правонаступництвом розглядати лише перенесення від однієї особи до іншої «права у цілому», то видається сумнівним існування інтересу особи, спрямованого на набуття чи збереження одного титулу права власності без реального наповнення його правомочностями. Логічним було б визнати правонаступництвом і перенесення до набувача повністю чи частини правомочностей разом із титулом або без нього. Тоді воно охоплювало б випадки передачі права у цілому, з усіма правомочностями. Але не виключало б можливості перенесення з правом як таким (з юридичним титулом) до набувача і частини правомочностей. Наприклад, відчуження за договором купівлі-продажу речі, яка продовжує правомірно знаходитися у продавця. У такому випадку набувач отримує титул власника, можливість

розпоряджатися власністю, але об'єкт продовжує знаходитися у володінні або навіть користуванні попереднього власника. Подібний приклад матиме місце й у випадку, коли спадкоємець успадкував речі, які спадкодавець передав в оренду і договір іще не припинив свою дію. У даній ситуації у спадкоємця, який прийняв спадщину, виникає титул власника. Він набуває можливість (правомочність) розпорядитися успадкованим майном. Але останнє знаходиться у володінні та користуванні орендаря, тому реалізувати правомочності володіння та користування, до поки діє договір оренди, спадкоємець не може (не правомочний). До правонаступництва відносилися б і випадки передачі частини правомочностей із збереженням титулу власника та деяких правомочностей. Наприклад, як це відбувається при укладенні договору оренди.

Разом із тим, серед сучасних дослідників сама можливість вилучення, позбавлення, виключення, передача «бодай однієї правомочності» із тих, що складають зміст певного суб'єктивного права, не допускається. Зокрема О. О. Кот стверджує, що наслідком такого вилучення буде істотна видозміна самого суб'єктивного права. І, наприклад, «якщо з права власності вилучити правомочність розпорядження, то воно трансформується в право наймача» [103]. Такий підхід спростовує не тільки існування конститутивного правонаступництва, а й левову частку транслятивного, залишаючи лише ті випадки, коли з титулом відбувається перенесення абсолютно всіх правомочностей. Інакше кажучи, залишаються тільки випадки, коли право попередника та наступника співпадають за обсягом змісту. Однак наведена думка потребує додаткового обґрунтування. Адже стає не зрозумілим механізм виникнення «права наймача», про яке автор далі веде мову. Якщо воно похідне, то його має передати наймодавець (власник). Але у власника (наймодавця) право наймача відсутнє. А як відомо: ніхто не може передати прав більше, ніж має сам, тим більше, ті права, які у самого праводателя відсутні. Якщо ж право наймача виникає вперше, то його виникнення не

може бути віднесене по похідного. Разом із тим, його похідний характер ніким не ставиться під сумнів.

Критичного ставлення заслуговує ще одне твердження науковця. Вчений зазначає, що «право наймача дає особі можливість фактичного володіння та користування річчю, а оскільки володіти об'єктом може тільки одна особа, то здійснення цього права наймача унеможливорює здійснення власником правомочностей володіння та користування цим майном» [103]. Аналіз наведеної тези, яка по суті є вірною, вказує на необхідність її додаткового обґрунтування, оскільки, на перший погляд, вона за формою викладення виглядає суперечливою. Адже, якщо правомочність – це правова можливість здійснювати певні дії особою, якій вона (можливість) належить, і за власником, який передав своє майно у найм, зберігаються всі його правомочності (володіння, користування та розпорядження), то він повинен мати можливість їх здійснювати. Але автор, як вбачається зі змісту тези, заперечує таку можливість. Тоді логічним був би інший умовивід. Якщо право «наймача унеможливорює здійснення власником правомочностей володіння та користування», то необхідно визнати, що такі юридичні можливості (правомочності) у власника відсутні. Але автор тези, про що зазначалося вище, відстоює позицію, відповідно до якої, заперечується можливість вилучення, передачі, виключення окремих правомочностей із суб'єктивного права [103]. Останнє, на думку вченого, у своїх правомочностях неподільне, а отже, за наймодавцем, як власником, зберігаються всі правомочності права власності. Подібну позицію розділяють серед сучасних науковців: В. П. Камишанський [86], Є. О. Мічурін [142] та О. В. Розгон [202]. Якщо ж сприйняти обидва твердження вищевказаних науковців як істинні та застосувати до них правило простого категоричного силогізму³, то неминуче отримаємо наступний умовивід. Якщо за власником завжди зберігаються всі правомочності права власності, але право наймача

□ Простий категоричний силогізм – це дедуктивний умовивід, який складається із двох засновків та висновку. Останній, у свою чергу, формулюється у вигляді категоричного судження [Тофтул М. Г. Логіка : підруч. : видання 2-ге, перероб. і доп. – К. : Видав. центр «Академія». – 2006. – С. 114].

унеможливиює здійснення деяких із них (володіння та користування), то власнику належать такі правомочності (володіння та користування), які, при укладеному договорі найму, він не в змозі здійснити, оскільки їх здійснення унеможливлене. Таким чином, необхідно було б визнати, що власник має правомочності, які він не може юридично здійснити. Очевидно, що зроблений висновок суперечив би сам собі. Адже, якщо на місце слова «правомочність» поставити його значення, то висновок виглядатиме наступним чином: власник має правову можливість здійснювати певні дії, яку він не може юридично здійснити. Іншими словами, якщо піднятися на іще більш абстрактний рівень, то унеможливлена правомочність – це можливість, яка є неможливістю.

Досить оригінальний вихід із наведених суперечностей запропонував свого часу Б. Б. Черепакін. Він пояснює свою позицію тим, що при конститутивному правонабутті, яке на його думку є похідним і в той же час не є правонаступництвом, відбувається «перехід» правомочностей від однієї особи до іншої, але без їх втрати та втрати відповідного права у цілому право попередником [299]. Таким чином, дослідник виходить із того, що одна і та ж правомочність може бути наданою правонабувачу і при цьому, одночасно, не бути втраченою правонадавачем, при збереженні за останнім «права у цілому» (юридичного титулу). Подібну позицію підтримали і деякі інші науковці[153].

На перший погляд такі міркування не повинні викликати сумнівів у їх послідовності та обґрунтованості. Адже, якщо для прикладу розглянути випадок передачі майна в оренду (найм), коли орендар отримує річ, яка належить орендодавцеві на праві власності, у володіння та користування, то немає підстав заперечувати, що при такій передачі «відбувається «перехід» правомочностей від однієї особи до іншої» [299]. Орендар набуває правомочності володіння та користування. При цьому за орендодавцем зберігається право власності («право у цілому»). А, як загальновідомо, зміст права власності складається з правомочностей володіння, користування та

розпорядження. Тому, робиться висновок, якщо за орендодавцем зберігається право власності, то зберігаються і правомочності його змісту. Отже, отримуємо конструкцію, на яку вказував Б. Б. Черепакін – «перехід» правомочностей від однієї особи до іншої, але без їх втрати та втрати відповідного права у цілому право попередником [299]. Причому, наведена конструкція характерна не тільки при укладенні договору оренди, а й інших договорів, наприклад, позички, управління майном, суперфіцію, емфітевзису, сервітуту тощо.

Разом із тим, і в підході Б. Б. Черепакіна виникає фігура власника у якого є правомочності, як правові можливості здійснювати певні дії, але самі можливості вчиняти такі дії відсутні.

Вбачається, що найбільш логічним та послідовним було б наступне пояснення того правового стану, який виникає, наприклад, при передачі майна в оренду (найм).

1. З моменту отримання майна в оренду орендар набуває юридично забезпечену можливість володіти та користуватися такою річчю. Очевидно, що вказані можливості є нічим іншим, як правомочностями.

2. Юридично забезпечену можливість володіти та користуватися орендованим майном орендарю надає орендодавець, як власник. По-перше, ці правомочності він мав сам (вони входять до змісту права власності). По-друге, це відповідає правилу, сформульованому ще у стародавньому Римі: передати можна лише те, що маєш сам. По-третє, така передача знаходиться у межах права, яке належить власнику. Адже розпоряджаючись своїм майном, та передаючи його у найм, власник тим самим визначає його правову долю.

3. Користування річчю – це вплив на об'єкт (експлуатація) з метою отримання з нього корисного ефекту для задоволення власних потреб. Особа, яка впливає на річ, експлуатує її, повинна володіти нею. Адже користування без володіння не можливе. Не можливо вплинути на те або експлуатувати те, чого не маєш. У свою чергу, оскільки річ, як предмет матеріального світу,

має просторові межі, то одночасне володіння таким об'єктом може здійснювати тільки одна особа або дуже обмежена їх кількість.

Базуючись на вищенаведених безперечних поняттях володіння та користування, їх взаємозв'язок, у юридичній літературі справедливо зазначається, що здійснення орендарем володіння та користування «унеможлиблює здійснення власником правомочностей володіння та користування» [103] щодо об'єкта, переданого у найм.

4. З переходом майна у орендаря виникає правова можливість володіти та користуватися ним, а для власника здійснення володіння та користування стає неможливим. Відсутність у власника юридично забезпеченої можливості володіти та користуватися майном, переданим в оренду, вказує на відсутність у нього таких правомочностей. В той же час, правомочності, які належали власнику не зникають безслідно, а у орендаря не виникають із нізвідки. Очевидно, що відбувається їх перенесення від однієї особи до іншої. Це пояснює похідний характер правонабуття орендарем.

5. На відміну від транслятивного при конститутивному правонабутті надання юридичних можливостей однією особою іншій носять тимчасовий характер. За певних умов вони мають повернутися до правонадавача. Наприклад, припинення договорів оренди, позички, управління майном, або суперфіцію, емфітевзису тягне за собою не тільки повернення речі, переданої у користування, а й відновлення таких правомочностей, як володіння та користування. Саме ця можливість і залишається у правонадавача з моменту переходу об'єкта до правонабувача у володіння та користування.

З огляду на вищенаведене неможна не висловити критичне ставлення до зазначеної у вітчизняній юридичній літературі іншої характеристики сутності конститутивного правонабуття. Зокрема, В. В. Валах стверджує, що при конститутивному правонабутті «має місце не передача права від правопопередника до наступника (хоч би воно й більш «слабке»), а надання здійснення права або окремих його правомочностей, тобто в такому випадку не має переходу правомочностей власника права» [27]. Аналіз наведеної

позиції дозволяє визнати її суперечливою з наступних підстав. По-перше, потребує додаткового пояснення те, як саме автор вбачає за можливе надати іншій особі здійснення права або окремих його правомочностей без надання самого права. Адже, як справедливо зазначає О. О. Кот, здійснення суб'єктивного права – це «фактичне вчинення тих дій, актів реальної поведінки особи, можливість вчинення яких надана цій особі через закріплення за нею (набуття) цього суб'єктивного цивільного права» [104; 103]. Отже, «наявність в особи суб'єктивного права є необхідною передумовою здійснення цього права, оскільки в іншому разі фактичні дії суб'єкта не можуть вважатись такими, що втілюють у життя надані законом або договором юридичні можливості» [104; 103]. По-друге, якщо ж на думку, В. В. Валах все ж таки «здійснення права або окремих його правомочностей» можливо надати іншій особі і без передачі права (правомочностей), яке здійснюється, то навряд чи таке здійснення є правомірним, адже саме право (правомочності) є мірою можливої поведінки. Його відсутність свідчить про відсутність не тільки правової міри можливостей, а навіть самих можливостей здійснювати певні дії.

Таким чином, на підставі вищенаведеного пояснення отримуємо наступну конструкцію конститутивного правонаступництва. Власник, якому належать правомочності володіння користування та розпорядження, реалізуючи останню надає правонабувачу правомочності з володіння та/або користування і тим самим визначає юридичну долю свого майна. Залишаючись власником він втрачає можливість володіння та/або користування річчю, переданою правонабувачу, але сам набуває можливість, за певних умов, повернути собі надані правомочності, відновити їх. Якщо провести аналогію, то надана правомочність у конститутивному правонаступництві, – це як поштовий голуб, якого забрали із голубника. Рано чи пізно він обов'язково повернеться до своєї домівки. А можливість за певних умов повернути собі надані правомочності можна порівняти з порожніми клітинками періодичної системи хімічних елементів

Д. І. Менделєєва. В ній елемент до поки відсутній, але те, що він існує та займе своє місце сумнівів ні в кого не виникає. Отже, по суті, при конститутивному правонабутті на місці переданих правомочностей у правонадавача виникає юридично забезпечена можливість повернути собі юридично забезпечену можливість володіння та користування річчю.

Запропонована конструкція не є авторською вигадкою, фантазією чи якимось «винаходом». Вона була запозичена з охоронних (захисних) правовідносин. Так, наприклад, у разі викрадення речі власник також втрачає можливість володіння та користування нею. Але в нього виникає можливість відновити втрачені можливості. В охоронних правовідносинах така можливість називається правом на захист, яка повною мірою може іменуватися правомочністю. Таким чином, як й у конститутивному правонабутті, на місці втрачених (наданих) правомочностей у власника, за певних умов, виникає юридично забезпечена можливість повернути собі можливість володіння та користування річчю. Причому, спрямованість захисту на відновлення, повернення можливості володіння та користування втраченою річчю свідчить, що до моменту здійснення права на захист ці правомочності у власника відсутні. В протилежному випадку нічого було б повертати та відновлювати. Зрозуміло, що функціональне призначення, підстави виникнення, наслідки конститутивного правонабуття та права на захист відрізняються між собою, але їх конструкції, як вбачається, є подібними.

Отже, при конститутивному правонабутті спостерігається перенесення від однієї особи до іншої певних правових можливостей. На їх місці у правонадавача виникає юридично забезпечена можливість повернути собі, за певних умов, надані ним можливості. Причому, розглядаючи перенесення правомочностей власника до іншої особи як обмеження його прав, а саме такий підхід обґрунтовується у юридичній літературі [136; 153], справедливо зазначається, що при таких обмеженнях «може мати місце не тільки повна неможливість здійснити право, а й часткове “утиснення”...»[103]. Це дає

змогу стверджувати, що при конститутивному правонабутті правонадавач може передати як усі свої правомочності, так і їх частину, тобто, частину свого права.

Зроблений висновок мав би спростовувати твердження про те, що конститутивне правонабуття відрізняє від «справжнього» правонаступництва відсутність «переходу» прав від праводателя до правонабувача [299]. Адже надання правомочностей і є по суті наданням права. Йому притаманні ознаки, які визначають для правонаступництва, як істотні: перенесення до правонаступника лише тих правових можливостей, що належали правопопереднику; одночасна втрата таких правових можливостей правопопередником; залежність правомочностей правонабувача від правомочностей правонадавача.

Разом із тим, противники конститутивного правонаступництва стверджують, що в результаті правонаступництва правопопередник має вибувати з правовідносин, а на його місце має ставати правонаступник. При конститутивному ж правонабутті, на їх думку, цього не відбувається, а виникають нові, інші за змістом, правовідносини [153; 90; 27]. Аналізуючи вказану точку зору хотілося б висловити з цього приводу своє бачення наслідків конститутивного правонабуття.

Як зазначається у юридичній літературі, норми цивільного права спрямовані на врегулювання двох типів цивільних відносин. Перший тип – це приналежність суб'єктам об'єктів цивільних прав. Другий тип – цивільний оборот об'єктів між суб'єктами, у випадках, коли це можливо. У першому випадку мета досягається через встановлення моделі поведінки в абсолютних правовідносинах [114, с. 103; 206, с. 64; 230, с. 315]. У другому випадку мета досягається здебільшого через встановлення моделі поведінки у правовідносинах відносних [141].

Немає підстав заперечувати, що при конститутивному правонабутті виникають нові правовідносини. Це можуть бути зобов'язальні правовідносини, наприклад, оренда (найм), позичка, управління майном,

застава, зберігання тощо, або речові, наприклад, суперфіцій, емфітевзис, сервітут тощо. Але, як слушно зауважує Є. О. Мічурін, такі відносини виникають між правонадавачем та правонабувачем. Оцінюючи ж правовий зв'язок, що виникає між правонабувачем та третіми особами, то вчений справедливо відносить їх до абсолютних [141]. І дійсно, такі правовідносини мають усі ознаки абсолютних [158, с. 194; 79, с. 605]. Наприклад, не викликає сумнівів, що орендарю, зберігачу, користувачу, управителю, суперфіціарію, емфітевті, сервітуарію протистоїть невизначене коло третіх осіб, вони зобов'язані утримуватись від протиправних посягань на об'єкт, який знаходиться у користуванні. Обов'язок пасивних суб'єктів носить форму заборони. Порухення права володіння та користування може мати місце з боку будь-якої особи, у т. ч. і з боку власника. Позов про захист свого правового стану може спрямовуватися проти кожної особи, що порушує право володіння та користування, у т. ч. і проти власника. Отже є всі підстави приєднатися до точки зору, яку виказав Є. О. Мічурін, та на її основі стверджувати, що набувач за конститутивним правонабуттям стає учасником не тільки відносних, а й абсолютних правовідносин.

Таким чином, якщо, наприклад, власник надає орендарю правомочності з володіння та користування своєю річчю, а сам втрачає такі можливості, як було вказано вище, і при цьому, по відношенню до третіх осіб набувач стає управомоченою особою в абсолютних правовідносинах, то є всі підстави вважати, що в останніх набувач займає місце правопопередника. Принаймні, такий висновок є справедливим стосовно можливості володіння та користування річчю, переданою в оренду. Подібна ситуація, заміни особи у правовідносинах, може виникнути й у зобов'язальних правовідносинах. Наприклад, при укладенні договору суборенди суборендар стає на місце орендаря в абсолютних правовідносинах та набуває юридично забезпечені можливості володіти та користуватися майном, яке перейшло до нього.

Вищенаведене дозволяє стверджувати, що при конститутивному правонабутті правонаступник також у відповідних правовідносинах стає на

місце правопередника. Різниця між їх правовими статусами може полягати лише в обсязі правомочностей, які набуваються. Виникнення нових правовідносин при цьому не є перешкодою. Адже при укладенні договорів, наприклад, купівлі продажу, довічного утримання також виникають нові правовідносини – зобов'язальні, але тим не менше ні у кого не виникає сумнівів, що вони породжують правонаступництво, тобто перенесення права власності від однієї особи до іншої.

Таким чином, незважаючи на протиставляння теорій переміни осіб, перенесення та переміни прав та обов'язків, вони не представляють собою центробіжні сили. Навпаки, кожна з них відображає правонаступництво, як явище, з тієї чи іншої сторони та зводиться, здебільшого, до суб'єктивної оцінки його проявів не тільки зі сторони дослідників, а й учасників самого правонаступництва. Адже, не зважаючи на припинення прав та обов'язків для однієї особи та виникнення їх в іншій, мова повинна йти саме про зміну існуючого правовідношення. І така зміна є ні чим іншим, як правонаступництвом в результаті якого відбувається перенесення прав та обов'язків від правопередника до правонаступника. Воно є похідним правонабуттям.

Похідне правонабуття, в залежності від обсягу тих прав та обов'язків, які переносяться до правонаступника, поділяють на транслятивне та конститутивне. Обидва види є правонаступництвом. Характерним для них є похідний характер права, яке набувається, від права правопередника. «Дочірнє» право може виникнути лише при існуванні «материнського» та лише у тих межах правових можливостей, які мав (має) правопередник. правонаступництво охоплює випадки як передачі права у цілому, з усіма правомочностями, так і частини правомочностей із збереженням юридичного титулу чи без збереження.

Особливість конститутивного правонаступництва полягає у тому, що з моменту отримання майна особа набуває юридично забезпечену можливість (правомочності) володіння, а інколи користування такою річчю. Юридично

забезпечену можливість володіти та користуватися річчю надає набувачу правопередник. З переходом такого майна до набувача для правонадавача здійснення володіння та користування стає неможливим. У той же час, правомочності, які належали правопереднику не зникають безслідно, а у правонаступника не виникають із нізвідки. Відбувається їх перенесення від однієї особи до іншої. Це пояснює похідний характер конститутивного правонабуття.

На відміну від транслятивного, при конститутивному правонабутті, надання юридичних можливостей однією особою іншій, у правонадавача виникає юридично забезпечена можливість повернути собі, за певних умов, надані ним можливості. При конститутивному правонабутті правонадавач може передати як усі свої правомочності, так і їх частину, тобто, частину свого права.

При конститутивному правонаступництві, як і при транслятивному, правонаступник у відповідних правовідносинах стає на місце правопередника. А виникнення нових правовідносин при цьому не є перешкодою. Адже при укладенні договорів, наприклад, купівлі продажу, довічного утримання також виникають нові правовідносини – зобов'язальні, але тим не менше, вони породжують правонаступництво, тобто перенесення права власності від однієї особи до іншої.

Поєднуючи способи цивільного обороту з такою їх юридичною формою як правонаступництво, у попередніх підрозділах було виділено два види цивільного обороту речей. Перший – це відчуження у порядку правонаступництва. Другий – перехід об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої у порядку правонаступництва. При цьому, як відчуження, так і перехід блага мають тягнути за собою похідне правонабуття, тобто носити адресний характер. Адже юридичним наслідком застосування вказаних способів цивільного обороту є перенесення прав та обов'язків до правонаступника, встановлення панування (абсолютного чи відносного) над об'єктом цивільного права за новим суб'єктом. І таке панування завжди

базується на юридичних можливостях (праві) правопопередника, залежить від нього. «Дочірнє» право може виникнути лише при існуванні «материнського» та лише у тих межах правових можливостей, які мав (має) правопопередник.

Показовим у цьому плані є справа розглянута у порядку касаційного провадження Вищим господарським судом України № 4/202-08 від 08 жовтня 2009 [171]. Судом було встановлено, що суть спору у суді першої інстанції полягала у наступному.

В результаті реорганізації (шляхом перетворення) організації орендарів Рокитнянського орендного рибгоспу до ЗАТ «Блакитна Нива» у порядку правонаступництва перейшло майно «Рокитнянський орендований рибгосп».

У подальшому, на виконання свого обов'язку погасити існуючу заборгованість, що виникла на підставі договору поставки, та сплати пені за прострочення грошового зобов'язання, відповідно до додаткової угоди, ЗАТ «Блакитна Нива» передала (у якості погашення боргу) у власність кредитора (Приватного підприємства «Фіш груп») майно «Рокитнянський орендований рибгосп» (за виключенням гідротехнічних споруд до ставків №2, №3). На підтвердження факту виникнення у кредитора за договором поставки права власності, останній надав до суду Свідectво про власність, видане відповідним регіональним відділенням Фонду державного майна України, договір купівлі-продажу, згідно якого організація орендарів Рокитнянського рибгоспу придбала вказане спірне майно у відповідного регіонального відділення Фонду державного майна України та статут ЗАТ «Блакитна нива», у якому зазначено, що останнє є правонаступником організації орендарів Рокитнянського орендного рибгоспу та, відповідно, власником Рокитнянського орендованого рибгоспу.

На підставі поданих доказів господарський суд Київської області, який розглядав справу, дійшов висновку, що ЗАТ «Блакитна Нива» мало право вільно відчужувати своє майно, що і було вчинено на користь кредитора

(Приватного підприємства «Фіш груп»), а тому останній є власником спірного майна.

Разом із тим, розглядаючи касаційні скарги на рішення господарського суду Київської області від 10.02.2009 у справі № 4/202-08, Вищий господарський суд України у своїй постанові від 08 жовтня 2009 р. (№ 4/202-08) зазначив, що висновки суду першої інстанції є передчасними, а тому саме рішення підлягає скасуванню та має бути передане на новий розгляд до господарського суду Київської області. При цьому, наведемо та проаналізуємо ряд положень, на які справедливо звернула увагу судова колегія.

1. У постанові вказується, що статут не є правовстановлюючим документом, тому зазначення в установчих документах про правонаступництво не є доказом права власності ЗАТ «Блакитна Нива», яке виникло у порядку правонаступництва. Для «підтвердження здійснення правонаступництва необхідно провести аналіз документів, що підтверджують правонаступництво» («передаточний баланс активів і пасивів підприємства, яке припинило свою діяльність у зв'язку з реорганізацією, та передаточний баланс правонаступника, протокол загальних зборів учасників ЗАТ, на яких вирішувалось питання про реорганізацію відповідача та його правонаступництво, з'ясувати чи затверджувався даний протокол у встановленому законом порядку»).

У цьому випадку необхідно зазначити, що судова колегія справедливо звернула увагу на те, що суду першої інстанції необхідно було встановити чи дійсно відбувся процес переходу майна від однієї особи до іншої, в результаті їх реорганізації (перетворення організації орендарів Рокитнянського орендного рибгоспу на ЗАТ «Блакитна нива»), а не лише на його юридичне оформлення. Адже, як уже зазначалося раніше у цьому дослідженні, оформлення обороту об'єктів (речей), без фактичного обороту останніх повинно розглядатися фіктивним. І перелік тих документів, які повинен був дослідити господарський суд Київської області (передаточний

баланс активів і пасивів підприємства, яке припинило свою діяльність у зв'язку з реорганізацією, та передаточний баланс правонаступника, протокол загальних зборів учасників ЗАТ, на яких вирішувалось питання про реорганізацію відповідача та його правонаступництво, з'ясувати чи затверджувався даний протокол у встановленому законом порядку) і мали підтвердити той факт, що процес переходу майна віднієї особи до іншої відбувся у порядку правонаступництва. У свою чергу, відсутність або порушення процесу переходу чи неналежне його оформлення мало би вказувати, що зміна стану присвоєності спірного майна не виникла.

2. Аналізуючи процес відчуження спірного майна ЗАТ «Блакитна нива» на користь Приватного підприємства «Фіш груп» судова колегія звернула увагу, що судом першої інстанції не було встановлено:

наявності відповідних повноважень у особи, яка підписувала додаткову угоду від імені ЗАТ «Блакитна Нива» на відчуження спірного майна, оскільки, для прийняття таких рішень необхідна згода певної кількості учасників товариства;

чи могла нерухома річ «Рокитнянський орендований рибгосп» відчужуватися за договором цесії та додаткової угоди, якими сторони фактично передбачили відчуження нерухомого майна без їх нотаріального посвідчення та державної реєстрації.

У цьому випадку судова колегія по суті звернула увагу на те, що відчуження у порядку правонаступництва може створювати зміну стану присвоєності лише у випадку, коли дотримано процес відчуження майна та мало місце його належне оформлення. Укладення договору (у наведеній справі – це договір поставки, додаткова угода) та наявність Свідоцтва про власність іще не свідчать, не є достатніми доказами того, що відчуження спірного майна відбулося.

Цікавим, з точки зору даного дослідження, наведений спір є ще і тому, що в межах однієї справи розглядалися питання, що стосуються переходу об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої у порядку

правонаступництва та відчуження у порядку правонаступництва. А це, у свою чергу, може слугувати підтвердженням правильності висновків про їх існування.

Що ж стосується меж застосування видів правонаступництва, то необхідно зазначити, що відчуженні речі оформляється за допомогою транслятивного правонаступництва. При ньому, зазвичай, переноситься право (обов'язок) у повному обсязі. У свою чергу, при переході об'єктів цивільного права може мати місце, як транслятивне, так і конститутивне правонаступництво.

3.2 Правовстановлення як форма цивільного обороту

Зважаючи на те, що у структурі цивільного обороту спадкування має поглинатися правонаступництвом, як однією із юридичних форм, яка є більш загальною категорією, то зміст ч. 1 ст. 178 ЦК України набуватиме наступного вигляду: «Об'єкти цивільних прав можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва або іншим чином, якщо...» – далі за текстом. Таким чином, із правових форм цивільного обороту поіменованою є лише правонаступництво. Інша форма (або інші форми) позначено словами – «іншим чином». І якщо правонаступництво та його різновиди, хоча і викликає теоретичні спори, але є досить дослідженою категорією у теорії права, в т. ч. і цивільного, то уявлення про те, що змістовно наповнює словосполучення «іншим чином» носить досить розпливчатий характер. Відкритим залишається питання і щодо кількості «інших чинів».

Очевидно, що законодавча техніка допускає подібне викладення змісту юридичної норми, разом із тим, абстрактність цієї частини ст. 178 ЦК України вимагає, в ході правореалізації та правозастосування, її конкретизації. Виникає постійна необхідність визначення того поняття, яке законодавець позначив словами «іншим чином», при викладенні змісту

вищевказаної статті. І якщо на рівні «писаного» (об'єктивного) права таке поняття не розкрито, а практика ще не виробила чіткого уявлення про нього, то це стає завданням перед юриспруденцією.

У свою чергу, оцінка стану дослідженості правових форм відчуження або переходу об'єктів цивільного обороту, відмінних від правонаступництва, дозволяє дійти висновку, що вони, практично, залишились за межами наукового інтересу науковців. Звичайно, така ситуація може бути викликана тим, що визначення слів «іншим чином», використаних у ст. 178 ЦК України, є загальновідомим, їх значення загальновизнане, не викликає сумнівів та не потребує якихось додаткових пояснень. Разом із тим, якщо звернутися до доступних науково-практичних, наукових коментарів, як вітчизняних так і закордонних цивільних кодексів, у яких міститься норма, подібна за змістом до ст. 178 ЦК України, то спостерігається абсолютна «тиша» щодо тлумачення словосполучення «іншим чином». І це при тому, що функцією таких коментарів є роз'яснення (словесне обґрунтування) значення норми у цілому та окремих її частин, зокрема [23; 290; 147]. Адже вони (роз'яснення) адресовані практикуючим юристам, фахівцям різних сфер діяльності, пов'язаних із цивільним оборотом речей, студентам і викладачам юридичних спеціальностей та, власне, всім зацікавленим особам. Але максимально, що можна спостерігати у коментарях до вказаної статті – це відтворення, переказ її змісту, у цій частині. В інших випадках вказане словосполучення навіть не згадують, як наче його взагалі не існує⁴. Не розкрито значення цього елемента цивільного обороту й у підручниках та посібниках із цивільного права, а вони мають розвивати зацікавленість до знань, виконувати інформаційну, дидактичну, освітню, трансформаційну, систематизуючу, інтегруючу, мотиваційну, розвивальну, самоосвітню функції.

Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар. За ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. — К. : Істина. 2004. 928 с. URL: <http://uristinfo.net/2010-12-27-04-58-59/76-komentar-tsivilnij-kodeks-ukrayini/1552-rozdil-iii-obekti-tsivilnih-prav-glava-12-zagalni-polozhennja-pro-obekti-tsivilnih-prav.html>; Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. — Т. 1 / за відповід. ред. О. В. Дзера (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецова, В. В. Луць. — К. : Юрінком Інтер, 2005. — С. 312–314. — 832 с.;

Таким чином, складається враження, що вираз «іншим чином» або настільки відомий, що його зміст не розкривається та не роз'яснюється навіть у посібниках та підручниках, або правонаступництво є єдиною правовою формою відчуження та переходу речей від однієї особи до іншої. Тоді, в останньому випадку, слова «іншим чином» мають бути виключені зі змісту ч. 1 ст. 178 ЦК України, як такі, що не несуть у собі смислового навантаження.

З'ясування смислового навантаження використаного у ч. 1 ст. 178 ЦК України звороту і є предметом дослідження даного підрозділу дисертації. А зважаючи на те, що застосування зворотів «іншим чином», «та інші» дозволяє розширяти перелік за аналогією зі вказаними до них у нормі явищами [279; 139; 302; 87; 157], з'ясуємо спочатку можливість розширення інтерпретованої норми схожими, подібними, однорідними до правонаступництва поняттями.

У першому розділі даного дослідження слова «іншим чином», які використано у ч. 1 ст. 178 ЦК України було поіменовано «правовстановленням» та визначені загальні характеристики цього елементу структури цивільного обороту.

Використовуючи логічний метод дослідження «висновок за аналогією» зазначалося, що оскільки, правовстановлення стоїть в одному логічному ряду з правонаступництвом, то воно повинно виконувати однотипні функції з останнім. А саме, юридично оформляти динаміку об'єктів цивільного права (відчуження або перехід їх від однієї особи до іншої) і тим самим забезпечувати правомірну зміну стану присвоєності речей (досягнення мети цивільного обороту благ). Разом із тим, зроблені висновки є настільки загальними, що не дозволяють не тільки скласти уявлення про дану юридичну форму, а і про її існування. Адже виявлені ознаки характерні і для правонаступництва. Лише у разі виявлення хоча б ще одного елемента структури цивільного обороту, в межах якого відбувається динаміка прав, вони можуть вважатися родовими. Але для цього, методологічно, необхідно

спочатку виявити ті, відмінні від правонаступництва, ознаки, яким має відповідати правовстановлення. Потім віднайти у цивільному праві юридичні явища, що можуть бути таким чином охарактеризовані і підвести виявлену юридичну форму, разом із правонаступництвом, під родову категорію.

Зважаючи на те, що елементи юридичної форми цивільного обороту розділені сполучником «або», у першому розділі дисертації було зроблено висновок, що вони є альтернативними категоріями, та мають представляти собою дихотомічну пару. Це дало змогу, використовуючи логічний метод «висновок від протилежного», встановити ті відмінні ознаки, яким має відповідати правовстановлення. Розглянемо їх більш детально.

Перший умовивід, заснований на методі «висновок від протилежного». Якщо правонаступництво – це завжди похідне, то правовстановлення має бути завжди не похідним, а первинним правонабуттям. Опосередковане підтвердження існування такої правової форми зустрічаємо у юридичній літературі. Зокрема, С. С. Каширський стверджує, що правонаступництво є тільки окремим випадком зміни правовідносин та представляє собою особливе правонабуття [90]. А раз існує окремий випадок зміни правовідносин, то очевидно, що існують й інші, раз існує особливе правонабуття, то існують й інші, наприклад, неособливі. Ще більш чітко висловився з цього приводу О. О. Ягелецький. Вчений зазначає, що цивільний оборот, окрім правонаступництва, включає деякі випадки первинного правонабуття на об'єкти, які раніше не існували (не присвоєні), а також випадки первинного набуття прав на існуючі і вже присвоєні блага. І далі дослідник робить висновок, що правонаступництво є окремим випадком зміни правовідносин і не може розглядатися ексклюзивною правовою формою економічного обороту благ [316].

Разом із тим, наведена точка зору потребує певних уточнень. Це пов'язано із тим, що у теорії цивільного права існують різні погляди на динаміку правовідносин та на розуміння первинного правонабуття. Тому

необхідно спочатку визначитися з цими науковими категоріями, для того, щоб у подальшому окреслити межі застосування терміну правовстановлення.

Так одні дослідники вважають, що рух правовідносин відбувається між «двома головними вузлами» [69], «полюсами» [90], проходить два етапу – це виникнення та припинення. Причому, В. А. Белов стверджує, що термін «зміна правовідносин» слугує лише вивіскою, яка приховує два послідовних процесу – виникнення та припинення правовідносин або навпаки – припинення та виникнення. Саме вони і є єдино можливими «інструментами» зміни правовідносин [18]. Інші розглядають зміну правовідносин самостійним, поряд із виникненням та припиненням, елементом динаміки.

У попередньому підрозділі цієї дисертації була висловлена та обґрунтована, думка, що заслуговує на схвалення позиція тих дослідників, які вважають зміни самостійною стадією (етапом, елементом, «інструментом») динаміки правовідносин. У той же час, немає підстав заперечувати істинність тверджень, заснованих на діалектичних постулатах, що «будь-яка зміна є заперечення старого і виникнення нового» [107], «нове не може затвердити себе як без заперечення, так і без збереження наступництва» [242], «зміна будь-якого поняття перетворює оригінальне поняття в інше, нове» [15]. Але при цьому необхідно зробити два уточнення, оскільки без них стає незрозумілим відмінність понять «зміна», «припинення», «виникнення» щодо правовідносин.

Перше. Як зазначається у юридичній літературі, «динаміка цивільних правовідносин проявляється зовнішня та внутрішня. Зовнішня динаміка уособлює процес розвитку правовідносин, як системного утворення, між полюсами їх виникнення та припинення. Внутрішня динаміка обумовлена змінами правовідносин у зв'язку з модифікацією окремих елементів їх системи без ліквідації правової форми відносин» [90]. І оскільки у теорії цивільного права при висвітленні зовнішньої та внутрішньої динаміки цивільних правовідносин нерідко вживається слово «зміна», як синонім

слова «динаміка», то для штучного розмежування термінології, щоб уникнути плутанини, підміни понять, зовнішню динаміку цивільних правовідносин, у межах даного підрозділу, будемо називати «динаміка правовідносин», а внутрішню – «зміна правовідносин».

Друге. Динаміка правовідносин може відбуватися або у два етапи (виникнення та припинення) – простий тип розвитку, або у три етапи (виникнення, зміна і припинення) – складний тип розвитку [83; 153]. При цьому, кожен із етапів відображає певний динамічний процес. Таким чином, зміна правовідносин представляє собою лише один із етапів динаміки правовідносин.

З урахуванням зроблених уточнень та попередніх висновків, необхідно зазначити, що зміни правовідносин можуть настати не тільки у результаті правонаступництва, а й у результаті зміни у самому об'єкті (збільшення, зменшення, органічний розвиток чи перетворення) або змісту (розширення чи звуження обов'язків, обмеження чи обтяження суб'єктивних прав тощо). Зміна правовідносин, у свою чергу, є одним із елементів їх динаміки. І оскільки правонаступництво – це єдині зміни, які здатні юридично оформляти відчуження або перехід об'єктів цивільного права, то вони повністю охоплюють собою такий елемент динаміки правовідносин, як зміни. Принаймні, такий висновок вбачається справедливим щодо цивільного обороту. А отже, місце правовстановлення необхідно шукати серед інших елементів динаміки (виникнення та припинення).

Другий умовивід. Стосовно первинного правонабуття відомо, що для нього зв'язок між набутим правом або обов'язком і первинними правовідносинами є нехарактерною ознакою. Тому до нього відносять виникнення прав: на створені блага (ті, яких раніше не існувало); на безхазяйні речі (ті, які хоча й існували, але нікому не належали); на об'єкти чужого права (ті, які належали іншій особі), але при цьому це право ніяк не впливає на виникнення нового права у іншої особи [316].

Разом із тим, не можна не згадати запропоноване у теорії права і дещо відмінне від вищенаведеного поняття первинного правонабуття. Так у юридичній літературі зазначається, що при первинному правонабутті право (обов'язок) виникає або на об'єкти, які до цього взагалі нікому не належали, або незалежно від права і волі попередника [236].

Порівнюючи два наведених поняття одного і того ж юридичного явища не складно помітити, що вони співпадають лише у частині того, що виникнення нового права чи обов'язку (нових правовідносин) не залежить від права (обов'язку) попередника (від попередніх правовідносин). Що стосується первинного правонабуття на об'єкти, які взагалі нікому не належали, то, вбачається, що ця частина носить скоріше інформаційний, уточнюючий характер. Адже таке виникнення права також не опирається на право попередника у зв'язку з його відсутністю, тому, для лаконічності визначення, допустимо його поглинання вказівкою на непов'язаність виникнення нового права з правом попередника.

Стосовно твердження, що первинне правонабуття відбувається незалежно від волі попередника, то з наявністю такої ознаки можна погодитися лише частково. По-перше, як уже зазначалося раніше, похідне правонабуття також може відбуватися незалежно від волі попередника. Наприклад, викуп земельної ділянки у зв'язку із суспільною необхідністю. По-друге, первинне правонабуття також може мати місце по волі попередника. Наприклад, привласнення загальнодоступних дарів природи (ст. 333 ЦК України). До моменту привласнення особою, яка зібрала ягоди, лікарські рослини, зловила рибу або здобула іншу річ у лісі, водоймі тощо, такі речі належать на праві власності державі. І остання, на рівні законодавства, виявила свою волю щодо відчуження таких своїх речей.

Отже, первинне правонабуття у цивільному обороті – це виникнення права незалежно від права попередника.

Зважаючи на те, що правовстановлення має юридично оформляти відчуження та перехід об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої, то

визначаючи його як вид первинного правонабуття, можна з упевненістю стверджувати, що виникнення права на створені речі (ті, яких раніше не існувало) не охоплюється поняттям правовстановлення. Це пояснюється тим, що у данному випадку хоч і має місце первинне правонабуття, та воно ніяким чином не пов'язане з відчуженням та переходом об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої. Таке виникнення права оформлює лише стан присвоєності блага, як передумови подальшого обороту, але не його зміну. А як уже зазначалося раніше, мета та сутність цивільного обороту – це зміна стану присвоєності об'єктів цивільного права.

Висновок про те, що виникнення права на створені речі (ті, яких раніше не існувало) не охоплюється поняттям правовстановлення, як юридичної форми цивільного обороту, може бути обґрунтовано й об'єктивними чинниками. Очевидно, що те чого не існує взагалі не може знаходитися в обороті. А до створення нового об'єкта, його не існує. Тому об'єктивно він не може не відчужуватися, не переходити. Що ж стосується матеріалу для виготовлення нового блага, то після його використання він зникає, а отже, також об'єктивно не може знаходитися в обороті (вже не може).

У зв'язку з цим, заслуговує критичного ставлення думка, що створення речі за договором підряду та виникнення права власності на неї може бути включене до цивільного обороту, оскільки має місце первинне правонабуття на новий об'єкт [316]. На підставі вищевказаного розуміння правовстановлення, така точка зору щодо віднесення виникнення права власності за договором підряду до цивільного обороту, має вважатися помилковою. Таке правонабуття не є юридичною формою цивільного обороту. А виникнення права власності у замовника, якому підрядник передав результат виконаної роботи, представлятиме собою похідне правонабуття (правонаступництво), пов'язане з відчуженням.

Таким чином, залишились дві складові первинного правонабуття, належність яких до правовстановлення, як елемента структури цивільного обороту, необхідно перевірити. Це виникнення права на речі, які хоча й

існували, але нікому не належали та речі, які належали іншій особі, але при цьому право останніх ніяк не впливає на виникнення нового права у іншій особі.

З урахуванням того, що у юридичній літературі окремі дослідники вже вказували думку про належність первинного правонабуття на вже присвоєні кимось блага до цивільного обороту, розпочнемо дослідження змісту правовстановлення саме з них.

Так у теорії цивільного права зазначається, що набувальна давність, набуття права власності від неуправомоченого відчужувача й обмеження ввідикації є одними із фундаментальних інститутів, на які опирається розвинений цивільний оборот [216; 14]. Подібної думки притримуються й інші дослідники доповнюючи наведений перелік знахідкою, затриманням бездоглядних домашніх тварин, виявленням скарбу тощо [210; 316].

Загальновідомо, що ст. 330 ЦК України передбачає набуття добросовісним набувачем права власності на майно, відчужене особою, яка не мала на це права. При цьому, не потребує пояснень і те, що таке правонабуття хоча і відбувається щодо існуючого та вже присвоєного блага, але є первинним та не залежить від права попередника. У останнього воно припиняється.

Таким чином, маємо окремий випадок динаміки правовідносин (припинення та виникнення) щодо одного і того ж об'єкта. І якщо виникнення правовідносин не є правонаступництвом, то застосовуючи закон виключеного третього можна стверджувати, що це правовстановлення. У свою чергу, аналіз змісту наведеної статті вказує на те, що така динаміка пов'язана із відчуженням чужої речі. Інакше кажучи, правовстановлення є правовою формою відчуження неуправомоченою особою на користь добросовісного набувача об'єктів у цивільному обороті. А як зазначається у юридичній літературі, захист добросовісного набувача – це питання безпечності та стабільності саме цивільного обороту [102].

Разом із тим, не всяке відчуження неуправомоченою особою тягне за собою правовстановлення, тобто представляє собою юридичну форму цивільного обороту. Зазначені наслідки виникають лише у тому випадку, коли, відповідно до ст. 388 ЦК України, придбане таким чином майно не може бути витребуване у добросовісного набувача. А витребуване воно може бути якщо: цього вимагає власник; набувач є недобросовісним; добросовісний набувач придбав річ не за договором (наприклад, в результаті реорганізації або спадкування) або за безвідплатним договором (наприклад, за договором дарування); відчужене майно було загублене власником або особою, якій він передав майно у володіння, або викрадене у них, або вибуло не з їхньої волі іншим шляхом. Виключень із цього правила є два. Перше, цінні папери на пред'явника, що існують у документарній формі, гроші, не можуть бути витребувані від добросовісного набувача (ст. 389 ЦК України). Причому, незалежно від того, яким чином вони вибули із володіння власника або особи, якій він передав їх у володіння та на якій підставі (договір чи не договір, оплатний чи безоплатний) перейшли до добросовісного набувача. Друге виключення, майно, яке добросовісному набувачу було продане у порядку, встановленому для виконання судових рішень також не підлягають витребуванню (ч. 2 ст. 388 ЦК України). Але наведені виключення вимагають деяких пояснень.

Аналіз змісту ст. 3 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [183] вказує на те, що гроші можуть існувати у готівковій або безготівковій формах. Речами, у цивільному праві традиційно визнаються готівкові гроші [282, с. 290], тоді як безготівкові, більшістю цивілістів розглядаються лише правовими вимогами. І очевидно, що коли мова йде про неможливість витребування та виникнення права власності на гроші, то під останніми необхідно розуміти лише готівкові гроші. Адже лише на останні, подібно до документарних цінних паперів, може виникати право власності.

Стосовно майна, яке не може бути витребувано від добросовісного набувача, якщо воно було продане у порядку, встановленому для виконання судових рішень, то норма, яка містить такий припис, здавалося б має єдине загальноприйняте застосування та тлумачення [287; 147; 288]. Разом із тим, аналіз вітчизняної судової практики вказує на протилежне.

Так, у п. 30 постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав» (від 07.02.2014 № 5) [191] роз'яснено, що позов про витребування майна в особи, яка придбала його в результаті публічних торгів, проведених у порядку, встановленому для виконання судових рішень, підлягає задоволенню у тому разі, якщо торги були визнані недійсними. У такому випадку Суд вважав, що має застосовуватися частина перша, а не друга ст. 388 ЦК України, оскільки, зазначено у листі Верховного Суду України від 01.07.2013[5], особа, яка придбала таке майно не може вважатися добросовісним набувачем. Разом із тим, наведена позиція вищих судових інстанцій тривалий час викликала у більшості правознавців (практиків та науковців) нерозуміння причин такого підходу і, як наслідок, спори. Адже, вбачається, у такому випадку порушувалася стабільність цивільного обороту, яка забезпечувалася чинним законодавством, зокрема, нормами, що розглядаються. І лише у кінці 2017 року, посилаючись на правову позицію, висловлену Верховним Судом України у постанові від 03 жовтня 2011 року у справі № 3-98гс11, яка має враховуватися усіма судами, Колегія суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ виправила ситуацію, зазначивши, що майно, яке продано у порядку виконання судових рішень не може бути витребуване у добросовісного набувача навіть у тих випадках, коли при його продажу були допущені порушення чинного законодавства [274]. Така права позиція виправдана тим, що обмеження віндикації, передбачене ч. 2 ст. 388 ЦК України, та подальше правовстановлення (виникнення у добросовісного

набувача права власності) ґрунтується на авторитеті суду, зокрема, та держави у цілому[290]. І виконання судового рішення, яке проголошується іменем України, є вищим проявом правосуддя та не може не викликати довіри щодо його правомірності.

Таким чином, ст. 330 ЦК України передбачає відчуження речей не у порядку правонаступництва, а правовстановлення, при умові, що набуті об'єкти не можуть бути витребувані у добросовісного набувача згідно зі ст. 388 ЦК України. Отже, маємо перший випадок цивільного обороту, коли такий його спосіб як відчуження блага юридично оформляється через правовстановлення («іншим чином», відмінним від правонаступництва).

Що стосується привласнення загальнодоступних дарів природи (ст. 333 ЦК України), то у юридичній літературі практично ніхто не ставить під сумнів, що воно є первинним правонабуттям. Разом із тим, одними дослідниками висловлюється думка, що у такому разі право власності виникає вперше, адже, на їх думку, на загальнодоступні дари природи прав ні у кого не існує [288], вони не мають власника [309]. Інші вважають, що такі об'єкти частіше за все знаходяться у державній або комунальній (муніципальній) власності [98]. А тому, на думку останніх, привласнення загальнодоступних дарів природи є по суті відчуженням.

Вбачається, що саме остання точка зору заслуговує на схвалення. Адже відповідно до ст. 13 Конституції України, земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. А від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України. Тобто, по суті право власності здійснюється через юридичні особи публічного права. Подібного змісту містяться приписи й у ст. 324 ЦК України. У свою чергу, очевидно, що ягоди, лікарські рослини, риба або інша річ у лісі, водоймі, інші загальнодоступні дари природи, є відновними

природними ресурсами (ресурсами рослинного та тваринного світу) [156], а тому, по суті своїй є державною власністю. У результаті їх привласнення право власності Українського народу припиняється, а виникає у особи, яка ними правомірно заволоділа. Тобто, має місце зміна стану присвоєності загальнодоступних дарів природи. І така зміна відбувається в силу їх відчуження від попереднього власника. А зважаючи на те, що дана підстава традиційно розглядається як первинне правонабуття, то можна дійти висновку про існування ще одного випадку цивільного обороту. І цей випадок пов'язаний із таким способом як відчуження загальнодоступних дарів природи, яке юридично оформляється через правовстановлення.

Окремої уваги заслуговує цивільний оборот тих безхазяйних речей, власник яких невідомий. Якщо це нерухомі речі, то ст. 335 ЦК України встановлює для їх обороту не тільки особливу процедуру, а й спеціального суб'єкта та підставу. Зокрема, такі об'єкти спочатку, за заявою органу місцевого самоврядування, на території якого виявлена безхазяйна нерухомість, беруться на облік органом, що здійснює державну реєстрацію прав на них та робиться відповідне повідомлення про це. При цьому є допустимим їх знаходження у фактичному володінні інших осіб, яке визнається речовим правом [194]. І лише після того, як спливе один рік із дня взяття на облік такого майна воно, за рішенням суду, може бути передане у комунальну власність. Таким чином, відчуження безхазяйної нерухомості відбудеться через рік після взяття її на облік. А набуття відповідною територіальною громадою права власності матиме місце на підставі рішення суду.

По іншому вирішуються питання правонабуття на знахідку. Воно залежить від ряду чинників. Наприклад, знала чи не знала особа, яка знайшла загублену річ, ту особу, яка її загубила, або власника речі, де було знайдено благо тощо. Якщо знала, то виникає обов'язок негайно повідомити про знахідку та повернути річ. Якщо не знала, то має заявити про виявлення знахідки в орган місцевого самоврядування або Національну поліцію. Якщо

загублена річ була знайдена у транспортному засобі або приміщенні, то вона повинна бути передана особі, яка представляє володільця цього транспортного засобу чи приміщення.

Зазвичай у юридичній літературі знахідку розглядають як первинну підставу виникнення права власності [44]. Разом із тим, у продовж шести місяців з моменту заявлення про знахідку, при умові, що раніше не буде встановлено власника чи іншого суб'єкта, який має право вимагати повернення загубленої речі або вони не заявлять про своє право на неї, особа яка знайшла або, якій була передана загублена річ, поряд із обов'язками набуває і певних прав. Зокрема, вона набуває право зберігати її у себе. При цьому, такий зберігач до спливу шестимісячного строку, якщо знахідка не буде повернута раніше, вважатиметься правомірним володільцем. І оскільки таке володіння є речовим правом, то, відповідно до ст. 396 ЦК України воно підлягає захисту нарівні з правом власності.

Таким чином, у продовж шести місяців на річ, яка перейшла до особи в результаті знахідки виникає речове право, яке поіменовано у цивільному законодавстві володінням. Очевидно, що виникнення останнього не залежить від прав попередника (власника), а тому є первинним. Отже, має місце такий різновид цивільного обороту, як перехід речі від однієї особи до іншої, в результаті знахідки, який юридично оформляється встановленням права володіння. Причому, вказане правовстановлення дозволяє особі, яка знайшла або якій була передана загублена річ не тільки захищати свій правовий стан, а і залучати знайдену річ, хоч і обмежено, до подальшого цивільного обороту. Наприклад, здати на зберігання органу місцевого самоврядування або Національній поліції, передати знахідку особі, на яку вказали Національна поліція чи орган місцевого самоврядування (абз. 1 ч. 3 ст. 337 ЦК України), або навіть продати її, якщо вона швидко псується чи витрати на зберігання можуть бути непропорційно великими порівняно з вартістю знахідки (абз. 2 ч. 3 ст. 337 ЦК України). Більше того, особа, яка знайшла загублену річ може відмовитися від набуття права власності на неї, шляхом

подачі до органу місцевого самоврядування письмової заяви про це (ч. 2 ст. 338 ЦК України).

Але виникнення володіння це не єдине правовстановлення, яке пов'язане із знахідкою. Відповідно до ч. 1 ст. 338 ЦК України, якщо у продовж шести місяців з моменту заявлення про знахідку не буде встановлено особу, яка загубила річ або вона не заявить про своє право на неї, то при відсутності відмови від набуття права власності, особа, яка знайшла, набуває право власності на загублену річ.

Аналіз змісту наведеної норми дозволяє дійти висновку, що сплив шестимісячного строку тягне за собою відчуження загубленої речі, при умові, що того хто її загубив або не буде встановлено, або, якщо і буде встановлено, але він не заявить про своє право на неї. При цьому, таке відчуження юридично оформлятиметься встановленням права власності. Отже, матиме місце такий різновид цивільного обороту, як відчуження речі, що належала на праві власності одній особі на користь іншої, який юридично оформляється встановленням права власності.

Таким чином, у результаті виявлення знахідки спочатку відбувається її перехід у порядку правовстановлення. Як наслідок, в особи, яка знайшла загублену річ виникає право володіння (речове право), що вказує на те, що благо перебуває у стані відносної присвоєності. Після спливу шестимісячного строку з моменту заявлення про знахідку, при певних обставинах, відбувається відчуження загубленого матеріального блага у порядку правовстановлення. Як наслідок, в особи, яка знайшла загублену річ виникає право власності, що вказує на появу у неї абсолютного стану присвоєності об'єкта. А для суб'єкта, який загубив майно воно стає абсолютно чужим.

Необхідно відзначити, що поряд із загальним порядком правовстановлення щодо знахідки цивільне законодавство України передбачає і спеціальні випадки набуття права на неї. Наприклад, у разі подачі особою, яка знайшла загублену річ письмової заяви про відмову від

набуття права власності на неї, відчуження знахідки відбувається на користь територіальної громади. Тобто, у останньої, у порядку правовстановлення виникає право власності. А у випадку, коли знахідкою є транспортний засіб, то він передається на зберігання (у володіння) Національній поліції, яка у подальшому, при певних умовах, має право його продати (здійснити відчуження).

Подібно до загубленої речі відбувається правовстановлення і щодо бездоглядної домашньої тварини (ст. 340, 341 ЦК України). Поряд із виникненням обов'язків (негайно повідомити про затримання бездоглядної домашньої тварини власника, повернути її, а якщо останній або місце його перебування невідомі, протягом трьох днів заявити про це органам місцевого самоврядування) у особи, яка затримала бездоглядну домашню тварину, виникають і певні права. Зокрема, вона може на час розшуку власника: залишити тварину у себе на утриманні та в користуванні; передати іншій особі, якщо ця особа може забезпечити утримання та догляд за твариною; передати її органам місцевого самоврядування. Причому, не викликає сумнівів, що наведені права особа, яка затримала бездоглядну домашню тварину, вправі здійснювати, в межах визначених законом, на власний розсуд.

Аналіз змісту наведених юридичних можливостей вказує на те, що з моменту затримання бездоглядної домашньої тварини, при умові, що власник невідомий, у суб'єкта, який її затримав та повідомив про це виникає таке речове право, як володіння. І в межах останнього володілець, на відміну від особи, яка знайшла загублена річ, може не тільки фактично тримати у себе тварину, а і користуватися нею. Більше того, він здатен здійснювати і часткове розпорядження таким майном. Саме на це вказує право передати його іншій особі або органам місцевого самоврядування.

Разом із тим, право володіння бездоглядною домашньою твариною встановлюється або до настання певної умови, або на певний час. Так якщо власника такого майна буде виявлено та він заявить про свої права, то право

володіння припиняється. Припиняється воно й у випадку якщо протягом встановленого строку (шість місяців з моменту заявлення про затримання робочої або великої рогатої худоби або двох місяців – щодо інших домашніх тварин) власника не буде виявлено чи буде виявлено, але він не заявить про свої права. При цьому, сплив строку тягне за собою відчуження тварини у порядку правовстановлення. Останнє породжує в утримувача право власності.

Таким чином, у результаті затримання бездоглядної домашньої тварини, при певних умовах, один різновид цивільного обороту змінює інший. Спочатку має місце перехід майна у порядку правовстановлення, а потім відчуження у порядку правовстановлення. Разом із тим, можливий і більш складний розвиток цивільного обороту. Наприклад, коли особа, яка затримала бездоглядну домашню тварину передає її іншій особі або органів місцевого самоврядування. У цьому випадку, при затриманні тварини має місце перехід майна у порядку правовстановлення. Як наслідок, виникає право володіння, яке фіксує стан відносної присвоєності. При передачі її іншій особі або органів місцевого самоврядування має місце правонаступництво. До правонабувача переноситься право володіння, яке виникло у правопопередника. А після спливу вказаного строку відбувається відчуження шляхом правовстановлення. В особи, у якої тварини були на утриманні та користуванні виникає право власності.

Стосовно закопаних у землі або прихованих іншим чином грошей, валютних цінностей, інших цінних речей, власник яких невідомий, то їх виявлення також тягне за собою відчуження таких об'єктів цивільного права у порядку правовстановлення (ст. 343 ЦК України). Останнє породжує право власності для певної групи суб'єктів. Так, за загальним правилом, право власності виникає у особи, яка виявила скарб. Якщо останній був прихований у майні, яке належить іншій особі, то правовстановлення відбувається як для особи, яка виявила скарб так і для особи у майні якої скарб був прихований. Вони набувають право спільної часткової власності на

нього. При виявленні скаргу без згоди на це власника майна, в якому він був прихований, то правовстановлення відбувається на користь власника цього майна. Якщо ж закопані чи приховані іншим чином цінні речі представляють собою культурну цінність, то відчуження відбувається на користь держави, у якої і виникає право власності на них.

Що стосується правовстановлення за набувальною давністю, то у вітчизняній [315; 291; 127; 62] літературі воно традиційно розглядається щодо виникнення права власності. І практично мало уваги приділено правовому режиму майна та правовому становищу добросовісного володільця у період набувальної давності. Більше того, висловлюється думка, що останній, або як його ще називають – «незаконний власник», під час плину набувальної давності, не має жодного права на майно, яким він добросовісно заволодів. Він тільки намагається набути такі права [62; 208].

Із такою правовою позицією тяжко погодитися. Адже набувальна давність є досить тривалим періодом у часі і не помічати або не визнавати той правовий режим об'єктів цивільного права, який виникає у цей строк, не є позитивним. Не сприяє стабільності цивільного обороту і стан визначеності у теорії права правових можливостей добросовісного набувача до моменту виникнення у нього права власності.

Вбачається, що у разі добросовісного заволодіння чужим майном (ч. 1 ст. 344 ЦК України) також має місце правовстановлення, яке юридично оформляє перехід об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої. Але до моменту виникнення права власності у добросовісного володільця виникає таке речове право на чуже майно як володіння. Останнє встановлюється на строк набувальної давності. За загальним правилом: для нерухомих речей – це десять років; для рухомих – п'ять років. А за межами позовної давності встановлюється ще й обмеження віндикації.

Наведене дозволяє поставити під сумнів висловлену у юридичній літературі думку, що добросовісний володілець не має ніяких прав на майно, яким він заволодів [62; 208]. Така позиція справедлива лише стосовно права

власності, яке в межах набувальної давності дійсно ще відсутнє у набувача. Але в останнього виникає право володіння, яке є речовим. Більше того, як уже раніше зазначалося, Європейський Суд з прав людини [243; 154], а потім і Верховний Суд України виходять із того, що позовна давність – це законне право правопорушника уникнути переслідування або притягнення до суду за межами певного періоду після скоєння правопорушення [172]. Отже, вплив позовної, але в межах набувальної давності, породжує у добросовісного володільця ще й право уникнути переслідування або притягнення до суду. На існування у давнісного володільця певних суб'єктивних прав вказує і ч. 2 ст. 344 ЦК України де йдеться про правонаступництво володіння майном. Адже об'єктом правонаступництва виступають саме права.

Про виникнення у давнісного володільця суб'єктивного права можна зробити висновок і на основі аналізу змісту абз. 2 ч. 3 ст. 344 ЦК України. У зазначеній нормі вказано, що пред'явлення протягом одного року позову про витребування майна, яке було втрачено володільцем не з своєї волі, не перериває набувальної давності. У свою чергу, позов – це вимога, звернена до суду, про захист прав та охоронюваних законом інтересів [53; 289; 97]. При цьому, як справедливо зазначається у юридичній літературі, інтерес є передумовою виникнення та припинення суб'єктивного права [30], спрямуванням особи на отримання певного блага чи статусу [30]. По суті, він представляє собою усвідомлену необхідність в отриманні певних об'єктів цивільного права чи правового статусу, що спонукає учасників цивільних відносин до відповідної діяльності [32; 30].

Зважаючи на те, що до втрати не з своєї волі речі особа, яка її утримувала, вже набула статусу добросовісного набувача, а матеріальним благом вона вже заволоділа (отримала), то можна стверджувати, що добросовісний набувач реалізував свій інтерес, спрямований на отримання певного блага та відповідного статусу. І в результаті такої реалізації інтерес трансформувався у суб'єктивне право. На це вказує хоча б виникнення кореспондуючих останньому обов'язків утримуватися від протиправних

посягань на об'єкт давнісного володіння. Адже як справедливо наголошує у своїх монографічних дослідженнях І. В. Венедіктова, «інтересу, на відміну від суб'єктивного права, не кореспондує зустрічний обов'язок» [32; 30].

Таким чином, можливість подачі позову про витребування майна, яка передбачена абз. 2 ч. 3 ст. 344 ЦК України, вказує на наявність у добросовісного володільця юридичного інтересу, спрямованого не тільки на порушення судового процесу [61], а і на відновлення права володіння шляхом витребування майна, яке було втрачено ним не з своєї волі.

Отже, з моменту добросовісного заволодіння чужим майном має місце правовстановлення, в результаті якого виникає право володіння, а після спливу позовної давності ще й право уникати переслідування або притягнення до суду та право на захист свого володіння. Подібна думка хоч і не розповсюджена, але все ж таки висловлюється у юридичній літературі [205; 241]. У свою чергу, вплив набувальної давності, а для транспортних засобів та цінних паперів – додатково рішення суду, а для нерухомого майна ще й державна реєстрація, тягнуть за собою відчуження речей на користь добросовісного володільця. І таке відчуження відбувається знову ж таки у порядку правовстановлення, але яке вже породжує у набувача виникнення права власності.

Дослідження групи випадків первинного правонабуття на річ, яка вже присвоєна іншою особою, дозволяє віднести їх до правовстановлення. Останнє юридично оформляє динаміку об'єктів цивільного права. При цьому, у порядку правовстановлення матеріальні блага можуть відчужуватися та/або переходити від однієї особи до іншої. Так, у результаті первинного набуття права власності на вже кимось присвоєні блага має місце відчуження останніх. Разом із тим, до моменту виникнення права власності при виявленні безхазяйної нерухомості, знахідки, затриманні бездоглядної домашньої тварини, давнісному володінні відбувається перехід речей у порядку правовстановлення. В результаті останнього у набувача виникає речове право володіння.

Не можна не відзначити і специфіку динаміки правовідносин, яка спостерігається у даній групі випадків правовстановлення. На відміну від правонаступництва, яке опосередковує перенесення суб'єктивних прав, у разі відчуження речі – відбувається припинення права попередника і встановлення нового. Як наслідок, попереднє правовідношення зникає (припиняється) та виникає нове. При цьому відбувається зміна абсолютного стану присвоєності об'єктів цивільного права. У разі переходу речей від однієї особи до іншої – відбувається встановлення такого речового права, як володіння. Виникнення останнього не залежить від права попередника і зазвичай породжує відносний стан присвоєності речей.

Наведене дозволяє поставити під сумнів думку про те, що до моменту правовстановлення власності на об'єкти, які до цього присвоєні іншою особою, останні вибули з цивільного обороту. Зокрема, О. Є. Щербатюк, розглядаючи цивільно-правовий режим безхазяйних речей зазначає, що оскільки власник останніх невідомий, то «це означає, що такі речі виведені з цивільного обороту...», а виникнення нового права власності, по суті, є введенням їх в оборот [309].

Як можна спостерігати у розглянутих вище випадках правовстановлення, яке юридично закріплює відчуження та перехід речей, відображається динаміка об'єктів цивільного права, яка є змістом цивільного обороту, та динаміка прав (правовідносин), як форми цивільного обороту. При цьому, не викликає сумнівів, що в результаті таких процесів змінюється стан присвоєності матеріальних благ. У свою чергу, поєднання в одне ціле необхідних та достатніх елементів цивільного обороту (динаміки об'єктів цивільного права та динаміка суб'єктивних прав на них), завдяки чому досягається його мета (зміна стану присвоєності благ), вказує на наявність самого цивільного обороту. Наприклад, при набутті добросовісним набувачем права власності на майно, відчужене особою, яка не мала на це права, відбувається відчуження речі, виникнення абсолютного стану присвоєності, яке закріплюється правом власності. Подібна ситуація виникає

й у результаті привласнення загальнодоступних дарів природи, набуття права власності на скарб, власник якого невідомий. Якщо для прикладу взяти добросовісне заволодіння чужою рухомою річчю, то динаміка останньої проявляється наступним чином. Спочатку має місце перехід об'єкта від однієї особи до іншої, а потім – відчуження. Що ж стосується динаміки прав, то, з моменту добросовісного заволодіння встановлюється таке речове право, як володіння. За межами позовної давності, встановлюється «законне право правопорушника уникнути переслідування або притягнення до суду» та право на захист від протиправних посягань на об'єкт володіння. А після спливу визначеного законом строку, за певних умов, встановлюється право власності. Право власності попередника припиняється. Відповідним чином змінюється і стан присвоєності об'єкта обороту. З абсолютно чужої річ, для особи, яка заволоділа нею добросовісно, стає відносно присвоєною. А з виникненням права власності виникає стан абсолютної присвоєності. Для попереднього власника матеріальне благо стає чужим. Подібні динамічні процеси можна спостерігати і при виявленні знахідки та затриманні бездоглядної домашньої тварини. Спочатку має місце перехід об'єкта, а потім його відчуження (динаміка блага). Відповідно, спочатку встановлюється право володіння, а потім, за певних умов, – право власності (динаміка прав). Що ж стосується зміни стану присвоєності блага, то для набувача річ (тварина) із чужої переходить у стан відносної присвоєності, а зі встановленням права власності на неї, у нового власника виникає стан абсолютної присвоєності, тоді як для попереднього власника такі об'єкти стають чужими. Причому, як уже зазначалося раніше, навіть до встановлення права власності на знахідку (бездоглядну домашню тварину) останні не виводяться (не вибувають) із цивільного обороту. Наприклад, якщо особа знайшла загублену річ у транспортному засобі або приміщенні, то вона зобов'язана передати її у володіння представнику володільця цього транспортного засобу чи приміщення. Відповідно, останній може вимагати такої передачі. Тобто, матиме місце перехід блага у порядку транслятивного

правонаступництва, яке приведе до перенесення права володіння. Якщо особа знайшла загублену річ за межами транспортного засобу чи приміщення, то вона може передати її на зберігання Національній поліції, або органів місцевого самоврядування, або особі, яку вкажуть останні. Тобто, знову ж таки матиме місце перехід блага, але вже у порядку конститутивного правонаступництва. Якщо річ, яка була знайдена, швидко псується або витрати на її зберігання є непропорційно великими порівняно з вартістю, то вона може бути продана. Тобто, матиме місце відчуження блага у порядку правовстановлення, яке приведе до перенесення права власності у покупця. Знайдені транспортні засоби передаються Національній поліції, а якщо у продовж встановленого строку їх власник або інша особа, яка має право вимагати його повернення, не будуть виявлені або вони не заявлять про свої права, то Національна поліція має право продати такі транспортні засоби. Тобто, матиме місце перехід блага до Національної поліції та встановлення у останньої права володіння, а потім відчуження транспортного засобу та виникнення у покупця права власності. Стосовно бездоглядної тварини, то особа, яка її затримала, може на час розшуку власника передати її на утримання та користування іншій особі або органам місцевого самоврядування. Очевидно, що і в цьому випадку мова йде про цивільний оборот.

Визначення поняття правовстановлення, як елемента структури цивільного обороту, буде неповним без перевірки можливості віднесення до його обсягу такої складової первинного правонабуття, як встановлення права на речі, які хоча й існували, але нікому не належали. Спільність цієї групи правовстановлення із попередньою у тому, що обидві вони відображають динаміку правовідносин через правоприпинення та виникнення нових правовідносин, при збереженні одного і того ж об'єкта. Як у першому випадку, так і в другому має місце первинне правонабуття, оскільки виникнення нового права (правовідносин) не залежить від права попередника, з тією відмінністю, що для першого воно відсутнє, а для

другого – юридично байдуже. Разом із тим, для первинного набуття прав на речі, які нікому не належали характерним є те, що між стадіями «припинення стану присвоєності» для одних осіб та «виникнення стану присвоєності» для інших, існує проміжна стадія, коли матеріальне благо перестає належати будь-кому, стає нічийним, чужим абсолютно для всіх. Це стосується випадків виникнення права на безхазяйні речі, які не мають власника чи іншого правомірного володільця, оскільки власник (володілець) або відмовився від них, або втратив на них право.

На перший погляд відсутні буд-які складнощі та перепони віднесення правовстановлення на такі об'єкти до цивільного обороту. По-перше, динаміка правовідносин відбувається подібно до набуття права на об'єкти, які вже привласнені іншими особами, через стадії правоприпинення та виникнення нових правовідносин. По-друге, як уже зазначалося раніше, у юридичній літературі неодноразово виказувалась думка, що набувальна давність, виявлення скарбу, є одними з інститутів, на які опирається розвинений цивільний оборот [216; 14; 210; 316]. А як відомо, за набувальною давністю та при виявленні скарбу виникнення прав може мати місце не тільки щодо чужої речі, а й стосовно тієї, яка нікому не належить. Цей перелік може бути доповнений заволодінням рухомою річчю, від якої власник відмовився, правовстановленням на нерухому безхазяйну річ або перехід у власність держави реквізованого майна. По-третє, у всіх наведених правовстановленнях чітко спостерігаються такі види динаміки об'єктів, як їх відчуження та перехід. Так, наприклад, відмова від майна тягне його відчуження, а подальше присвоєння – перехід; в результаті виявлення закопаних у землі чи прихованих іншим способом цінних речей, власник яких за законом втратив на них право власності передбачає безадресне відчуження та подальший перехід; перехід у власність держави реквізованого майна відбувається через відчуження та перехід тощо.

Разом із тим, базуючись на висновку, що для цивільного обороту динаміка об'єктів цивільного права є необхідним елементом, потрібно

з'ясувати можливість віднесення до останніх ті, від яких власник (володілець) відмовився. Адже якщо дещо, об'єктивно існуюче, не є благом, то вести мову про його оборотоздатність, як здатність залучатися до цивільного обороту, було би зайвим. Не має об'єкта цивільного права – не має об'єкта цивільного обороту.

Така потреба з'ясування викликана майже загальновизнаною у теорії права точкою зору, що безоб'єктних правовідносин не існує. У зв'язку з цим, необхідно дослідити можливість існування об'єктів цивільного права від яких суб'єкт відмовився. Вирішення цього завдання має не тільки теоретичне, а і практичне значення. Адже, якщо об'єкти цивільного права за межами правовідносин існувати не можуть, то їх відчуження та подальший перехід до набувача у порядку правовстановлення ніякого відношення до цивільного обороту не має. Тоді з відмовою від речі (безадресне відчуження) необхідно пов'язувати її зникнення для цивільного права. Тобто фізично благо існує, а юридично зникає. А його перехід (присвоєння) необхідно розглядати як виникнення (юридичне створення) речі. У протилежному випадку необхідно дійти висновку або про існування певних правовідносин, або про можливість існування об'єкта цивільного права за межами правовідносин.

У юридичній літературі висловлена думка, що кожен елемент системи правовідношення (суб'єкт, об'єкт, зміст) має регулятивне значення тільки у своїй взаємозалежності з іншими. При цьому, ні один із них не може ні з'явитися за межами правовідносин, ні «залишити» їх [90]. І якщо стати на вказану позицію, то логічно зробити висновок, що об'єкти цивільного права не можуть існувати за межами цивільних правовідносин.

Разом із тим, аналіз чинного законодавства України дозволяє схилитися до думки, що об'єкти цивільного права можуть існувати і тоді, коли вони нікому не належать. Законодавець їх по різному називає: безхазяйна річ, річ, від якої власник відмовився, скарб, річ, яка не має власника, реквізоване майно тощо. Але вони поіменовані і щодо них

встановлено певний правовий режим, зокрема, режим безхазяйного блага. Більше того, незважаючи на різноманітність теоретичних підходів, у найбільш загальному вигляді поняття об'єктів цивільного права визначається як те, стосовно чого виникають цивільні правовідносини [285; 231]. А якщо об'єкт – це те, стосовно чого можуть виникати суб'єктивні права та обов'язки, то він, здатен існувати ще до виникнення правовідносин власності чи володіння.

Формально, матеріальні блага, які ще ніким не присвоєні, підпадають і під легальне поняття речі, наведене у ст. 179 ЦК України. У вказаній нормі зазначено, що речі – це предмети матеріального світу, стосовно яких можуть виникати цивільні правовідносини. І не потребує пояснення та обставина, що благо, від якого відмовилися або втратили на нього право зберігають фізичну субстанцію та здатність стати об'єктом правовідносин (об'єктоздатність).

Таким чином, об'єкти цивільного права можуть існувати і тоді, коли вони нікому не належать, щодо них встановлюється певний правовий режим. Такі блага формально підпадають і під легальне поняття речі. Але зроблений висновок потребує додаткового пояснення.

Не заважаючи на те, що у теорії права відсутній єдиний підхід щодо розуміння правового режиму, більшість дослідників схиляються до думки, що, у найбільш загальному вигляді, правовий режим об'єктів цивільного права – це особливий порядок правового регулювання [132]. Його визначають, як: правове регулювання діяльності, дій, поведінки [303]; сукупність всіх позитивних приписів з приводу того предмета (явища), щодо якого вони встановлені [215]; об'єм прав та обов'язків щодо майна [29]. Він встановлюється для визначення поведінки осіб (учасників цивільних відносин) з приводу тих чи інших благ [204; 231]. У свою чергу, визначаючи правовий режим, як особливий порядок правової регламентації та зважаючи на те, що об'єктом регулювання є суспільні відносини, логічно дійти висновку, що встановлення цивільно-правового режиму безхазяйної речі є одним із прийомів цивільно-правового регулювання відносин щодо речі, від

якої відмовився власник (володілець). Наслідком регулювання цивільних відносин є виникнення цивільних правовідносин.

Отже, встановлення правового режиму нічийної речі вказує на існування певних правовідносин щодо цього об'єкта цивільного права. Значить, навіть тоді, коли власник чи володілець відмовився від речі, останні не перестають бути об'єктом правовідносин і здатні залучатися до цивільного обороту.

Таким чином, виходячи із всього вищевказаного можна зазначити, що поряд із похідним правонабуттям існує ще одна юридична форма – це правовстановлення (один із видів первинного правонабуття). Воно стоїть в одному логічному ряду з правонаступництвом, та виконує однотипні функції з останнім – юридично оформляє динаміку об'єктів цивільного права (відчуження або перехід їх від однієї особи до іншої) і тим самим забезпечує правомірну зміну стану присвоєності речей, як мету цивільного обороту. Правовстановлення обіймає собою виникнення права на речі, які хоча й існували, але нікому не належали та речі, які належали іншій особі, але при цьому право останніх ніяк не впливає на виникнення нового права у іншої особи.

Дослідження групи випадків первинного правонабуття на річ, яка вже присвоєна іншою особою, дозволяє віднести їх до правовстановлення. Останнє юридично оформляє динаміку об'єктів цивільного права. При цьому, у порядку правовстановлення матеріальні блага можуть відчужуватися та/або переходити від однієї особи до іншої. Так, у результаті первинного набуття права власності на вже кимось присвоєні блага має місце відчуження останніх. До моменту виникнення права власності при виявленні безхазяйної нерухомості, знахідки, затриманні бездоглядної домашньої тварини, давнісному володінні відбувається перехід речей у порядку правовстановлення. В результаті останнього у набувача виникає речове право володіння.

Специфіка динаміки правовідносин, яка спостерігається у даній групі випадків правовстановлення опосередковує відчуження речі шляхом припинення права попередника і встановлення нового. Як наслідок, попереднє правовідношення зникає (припиняється) та виникає нове. При цьому відбувається зміна абсолютного стану присвоєності об'єктів цивільного права. У разі переходу речей від однієї особи до іншої – відбувається встановлення такого речового права, як володіння. Виникнення останнього не залежить від права попередника і зазвичай породжує відносний стан присвоєності речей.

Для групи правовстановлення на речі, які нікому не належали характерним є те, що між стадіями «припинення стану присвоєності» для одних осіб та «виникнення стану присвоєності» для інших, існує проміжна стадія, коли матеріальне благо перестає належати будь-кому, стає нічийним, чужим абсолютно для всіх. Це стосується випадків виникнення права на безхазяйні речі, які не мають власника чи іншого правомірного володільця, оскільки власник (володілець) або відмовився від них, або втратив на них право.

Наявність даної групи правовстановлення базується на тому, об'єкти цивільного права можуть існувати і тоді, коли вони нікому не належать. Законодавець їх по різному називає: безхазяйна річ, річ, від якої власник відмовився, скарб, річ, яка не має власника, реквізоване майно тощо. Такі об'єкти поіменовані і щодо них встановлено певний правовий режим, зокрема, режим безхазяйного блага. Матеріальні блага, які ще ніким не присвоєні, підпадають і під легальне поняття речі.

Визначаючи правовий режим, як особливий порядок правової регламентації та зважаючи на те, що об'єктом регулювання є суспільні відносини, зроблено висновок, що встановлення цивільно-правового режиму безхазяйної речі є одним із прийомів цивільно-правового регулювання відносин щодо речі, від якої відмовився власник (володілець). Наслідком регулювання цивільних відносин є виникнення цивільних правовідносин.

Встановлення правового режиму нічийної речі вказує на існування певних правовідносин щодо цього об'єкта цивільного права. Значить, навіть тоді, коли власник чи володілець відмовився від речі, останні не перестають бути об'єктом правовідносин і здатні залучатися до цивільного обороту.

У залежності від правового режиму речі правовстановлення можна поділити на два види: виникнення права на нічийні речі та виникнення права на вже присвоєні кимось блага. Спільним між ними є те, що вони відображають динаміку правовідносин через правоприпинення та виникнення нових правовідносин, при збереженні одного і того ж об'єкта. Як у першому випадку, так і в другому має місце первинне правонабуття, оскільки виникнення нового права (правовідносин) не залежить від права попередника, з тією відмінністю, що для першого воно відсутнє, а для другого – юридично байдуже. Для первинного набуття прав на речі, які нікому не належали характерним є те, що між стадіями «припинення стану присвоєності» для одних осіб та «виникнення стану присвоєності» для інших, існує проміжна стадія, коли матеріальне благо перестає належати будь-кому, стає нічийним, чужим абсолютно для всіх.

Зроблені висновки дозволяють запропонувати викласти зміст ч. 1 ст. 178 ЦК України у наступній редакції «Об'єкти цивільних прав можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи правовстановлення, якщо вони не вилучені з цивільного обороту, або не обмежені в обороті, або не є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи».

Висновки до Розділу 3

1. На підставі проведеного аналізу було зроблено висновок, що правонаступництво та похідне правонабуття є поняттями тотожними.

Незважаючи на протиставляння різних вчень про правонаступництво: переміни осіб, перенесення та переміни прав та обов'язків, вони не представляють собою центробіжні сили. Навпаки, кожна з них відображає правонаступництво, як явище, з тієї чи іншої сторони та зводиться, здебільшого, до суб'єктивної оцінки його проявів не тільки зі сторони дослідників, а й учасників самого правонаступництва. Адже, не дивлячись на припинення прав та обов'язків для однієї особи та виникнення їх в іншій, мова повинна йти саме про зміну існуючого правовідношення. І така зміна є не чим іншим, як правонаступництвом в результаті якого відбувається перенесення прав та обов'язків від правопередника до правонаступника. Воно є похідним правонабуттям.

2. Похідне правонабуття, в залежності від обсягу тих прав та обов'язків, які переносяться до правонаступника, поділяють на транслятивне та конститутивне. Характерним для них є похідний характер права, яке набувається, від права правопередника. «Дочірнє» право може виникнути лише при існуванні «материнського» та лише у тих межах правових можливостей, які мав (має) правопередник. правонаступництво охоплює випадки як передачі права у цілому, з усіма правомочностями, так і частини правомочностей із збереженням юридичного титулу чи без збереження.

3. Особливість конститутивного правонаступництва полягає у тому, що з моменту отримання майна особа набуває юридично забезпечену можливість (правомочності) володіння, а інколи користування такою річчю. Юридично забезпечену можливість володіти та користуватися річчю надає набувачу правопередник. З переходом такого майна до набувача для правонадавача здійснення володіння та користування стає неможливим. У той же час, правомочності, які належали правопереднику не зникають

безслідно, а у правонаступника не виникають із нізвідки. Відбувається їх перенесення від однієї особи до іншої. Це пояснює похідний характер конститутивного правонабуття.

4. На відміну від транслятивного, при конститутивному правонабутті, надання юридичних можливостей однією особою іншій, у правонадавача виникає юридично забезпечена можливість повернути собі, за певних умов, надані ним можливості.

При конститутивному правонаступництві, як і при транслятивному, правонаступник у відповідних правовідносинах стає на місце правопередника. А виникнення нових правовідносин при цьому не є перешкодою. Адже при укладенні договорів, наприклад, купівлі продажу, довічного утримання також виникають нові правовідносини – зобов'язальні, але тим не менше, вони породжують правонаступництво, тобто перенесення права власності від однієї особи до іншої.

5. Надання правомочностей і є по суті наданням права. Йому притаманні ознаки, які для правонаступництва є істотними: перенесення до правонаступника лише тих правових можливостей, що належали правопереднику; одночасна втрата таких правових можливостей правопередником; залежність правомочностей правонабувача від правомочностей правонадавача.

6. Поряд із похідним правонабуттям існує ще одна юридична форма – це правовстановлення (один із видів первинного правонабуття). Воно стоїть в одному логічному ряду з правонаступництвом, та виконує однотипні функції з останнім. Правовстановлення також юридично оформляє динаміку об'єктів цивільного права (відчуження або перехід їх від однієї особи до іншої) і тим самим забезпечує правомірну зміну стану присвоєності речей (мету цивільного обороту). Воно охоплює виникнення права на речі, які хоча й існували, але нікому не належали та речі, які належали іншій особі, але при цьому право останніх ніяк не впливає на виникнення нового права у іншої особи.

7. Дослідження групи випадків первинного правонабуття на річ, яка вже присвоєна іншою особою, дозволяє стверджувати, що у порядку правовстановлення матеріальні блага можуть відчужуватися та/або переходити від однієї особи до іншої. Так, у результаті первинного набуття права власності на вже кимось присвоєні блага має місце відчуження останніх. Разом із тим, до моменту виникнення права власності при виявленні безхазяйної нерухомості, знахідки, затриманні бездоглядної домашньої тварини, давнісному володінні відбувається перехід речей у порядку правовстановлення. В результаті останнього у набувача виникає речове право володіння.

8. Встановлено, що об'єкти цивільного права не перестають існувати і тоді, коли вони нікому не належать. Законодавець їх по різному називає: безхазяйна річ, річ, від якої власник відмовився, скарб, річ, яка не має власника, реквізоване майно тощо. Але узагальнюючим для них є поняття речі. Вони поіменовані і щодо них встановлено певний правовий режим, зокрема, режим безхазяйного блага.

Встановлення правового режиму нічийної речі вказує на існування певних правовідносин щодо цього об'єкта цивільного права. Значить, навіть тоді, коли власник чи володілець відмовився від речі, останні не перестають бути об'єктом правовідносин і здатні залучатися до цивільного обороту.

9. Дослідження групи випадків первинного правонабуття на річ, яка хоча й існувала, але нікому не належала, дозволяє стверджувати, що у такому порядку правовстановлення матеріальні блага також можуть відчужуватися та/або переходити від однієї особи до іншої. Спільність цієї групи правовстановлення із попередньою у тому, що обидві вони відображають динаміку правовідносин через правоприпинення та виникнення нових правовідносин, при збереженні одного і того ж об'єкта. Як у першому випадку, так і в другому має місце первинне правонабуття, оскільки виникнення нового права (правовідносин) не залежить від права

попередника, з тією відмінністю, що для першого воно юридично байдуже, а для другого – відсутнє.

Для первинного набуття прав на речі, які нікому не належали характерним є те, що між стадіями «припинення стану присвоєності» для одних осіб та «виникнення стану присвоєності» для інших, існує проміжна стадія, коли матеріальне благо перестає належати будь-кому, стає чужим абсолютно для всіх.

10. Зважаючи на те, що у залежності від правового режиму речі можна поділити на ті, які не присвоєні учасниками цивільних відносин та присвоєні, запропоновано правовстановлення поділити на два види: виникнення права на нічийні речі та виникнення права на присвоєні кимось блага. Спільним між ними є те, що вони відображають динаміку правовідносин через правоприпинення та виникнення нових правовідносин, при збереженні одного і того ж об'єкта.

11. Запропоновано ч. 1 ст. 178 ЦК України викласти у наступній редакції «Об'єкти цивільних прав можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи правовстановлення, якщо вони не вилучені з цивільного обороту, або не обмежені в обороті, або не є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи».

Результати дослідження, які викладені у Розділі III, відображено у наступних публікаціях автора: [223, с. 95-100]; [225, с. 284-286]; [227, с. 123–132].

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання щодо визначення сутності цивільного обороту речей як певної системи та визначення елементів його структури.

За результатами дослідження сформульовано такі висновки:

1. Цивільний оборот являє собою органічне поєднання обороту об'єктів та прав на них (обов'язків), сутнісною ознакою якого є динаміка, що виражається в змінюваності права на речі.

Динаміка об'єкта визначає природу цивільного обороту, як і динаміка права на нього. Без динамічних процесів, до яких залучаються блага, виражені через предмети матеріального світу, правове оформлення обороту (динаміка права) не тільки втрачає сенс, а й стає неможливим тому, що оформляти нічого. В разі такого оформлення воно є фіктивним. У свою чергу, без динамічних процесів (руху) права динаміка об'єктів буде знаходитися за межами правового поля, тобто буде неправомірною.

2. Цивільний оборот – це правомірне відчуження або перехід об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої. Саме у такому визначенні містяться всі необхідні та достатні ознаки цивільного обороту як правової категорії. Відчуження та перехід вказують на динаміку об'єктів цивільного права, а правомірність – на її юридичне оформлення (на динаміку суб'єктивних прав).

Зважаючи ж на те, що кожен з елементів (динаміка об'єктів і динаміка прав) самотійно не містить у собі такої основної властивості, які вони утворюють у взаємодії, а саме правомірної зміни стану присвоєності об'єктів цивільного права, то очевидно, що цивільний оборот – це система, що поєднує в одне ціле вищевказані елементи, які є необхідними та достатніми.

Як і будь-яка інша система, цивільний оборот має свою базову одиницю – стан присвоєності об'єкта. Незважаючи на те, що цей стан

постійно змінюється, по відношенню до певних суб'єктів, він, як і належить базовій одиниці, зберігає свою ідентичність і слугує необхідною ланкою зв'язку між формою та змістом.

3. Структура цивільного обороту складається з двох обов'язкових елементів: динаміки об'єктів, у межах якої відбувається динаміка об'єктів цивільного обороту; динаміки прав, у межах якої відбувається динаміка суб'єктивних прав та обов'язків. Головною особливістю структури цивільного обороту є обов'язковість наявності обох елементів, які знаходяться в органічному, нерозривному взаємозв'язку. Відсутність будь-якого елементу руйнує всю структуру в цілому.

Враховуючи, що цивільний оборот становить собою не будь-яке системне утворення, а органічну систему, його структура залишається відносно незмінною, незважаючи на різноманітні внутрішні перетворення самої системи.

4. Динаміка об'єктів як один з основних та обов'язкових елементів структури цивільного обороту складається з двох компонентів, якими є відчуження і перехід об'єктів цивільного права. Їх альтернативність дозволила сформулювати наступне твердження: «У цивільному обороті динаміка об'єктів зумовлюється або їх переходом від однієї особи до іншої, або відчуженням. Третього способу немає».

Другий основний та обов'язковий елемент структури цивільного обороту, в межах якого відбувається динаміка прав, також містить два компоненти – правонаступництво та правовстановлення.

Зважаючи на те, що поняття «спадкування» входить до поняття «правонаступництво», у змісті ч. 1 ст. 178 Цивільного кодексу України воно повинно поглинатися останнім.

5. Застосовування методу тетратомії до елементів структури цивільного обороту дозволило виділити чотири різновиди цивільного обороту. Так, поєднуючи відчуження з кожним елементом частини, у межах якої відбувається динаміка права, встановлено два різновиди

цивільного обороту. Це відчуження у порядку правонаступництва та відчуження у порядку правовстановлення. Поєднуючи перехід об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої з кожним елементом частини, в межах якої відбувається динаміка права, встановлено ще два різновиди цивільного обороту, а саме перехід об'єктів у порядку правонаступництва і перехід об'єктів у порядку правовстановлення.

6. Відчуження як стан завжди вказує на те, що певне благо не належить (перестає належати) особі, «не її», «чуже їй». Воно охоплює як випадки, коли об'єкт цивільного права перестає належати одній особі з одночасним присвоєнням його іншою особою, так і випадки, коли він перестає належати кому б то не було, тобто стає чужим, «не є своїм» абсолютно для всіх (безхазяйним, нічийм).

Стан відчуженості (присвоєності) речей правопорядок визнає не тільки через право власності, а й через інші права. Саме тому чужим для особи є те майно, на яке вона не має ні права власності, ні права володіння. Відповідно, не чужими об'єктами для суб'єкта є ті, що належать йому на праві власності чи на іншому праві. Виходячи з того, що цивільний оборот являє собою певний процес, саме відчуження-процес є складовою структури цивільного обороту.

7. В якості об'єкта відчуження та переходу у цивільному обороті можуть розглядатися лише об'єкти цивільного права.

8. Перехід майна від однієї особи до іншої, як і відчуження, також змінює стан присвоєності. Він проявляється в тому, що об'єкт перестає бути чужим для тієї особи, до якої переходить. Але, на відміну від відчуження, при переході в адресата може виникати не тільки стан абсолютної присвоєності, а й стан відносної присвоєності.

Суть абсолютної присвоєності полягає у повному юридичному пануванні, монополії над належним власнику (володільцю) благом, доступ до якого будь-кому іншому заборонено. Відносний стан присвоєності долає таку заборону. По суті, адресат отримує правомірний

доступ до об'єкта власника (володільця), але сам об'єкт не перетворюється на чужий для адресанта, і це є істотною відмінністю його від відчуження.

9. правонаступництво залежно від обсягу тих прав та обов'язків, які переносяться до правонаступника, поділяється на транслятивне і конститутивне. Особливість конститутивного правонаступництва полягає в тому, що з моменту отримання майна особа набуває юридично забезпечену можливість (правомочності) володіння, а інколи – користування цим майном. З переходом такого майна до набувача для правонадавача здійснення володіння та користування стає неможливим. У той же час правомочності, які належали правопопереднику, не зникають безслідно, а у правонаступника не виникають «із нізвідки». Відбувається їх перенесення від однієї особи до іншої і це пояснює похідний характер конститутивного правонабуття.

На відміну від транслятивного, при конститутивному правонабутті – надання юридичних можливостей однією особою іншій – у правонадавача виникає юридично забезпечена можливість повернути собі, за відповідних умов, надані ним можливості.

10. Поряд із похідним правонабуттям існує ще одна юридична форма – правовстановлення (один із видів первинного правонабуття). Воно також юридично оформлює динаміку об'єктів цивільного права (відчуження або перехід їх від однієї особи до іншої) і тим самим забезпечує правомірну зміну стану присвоєності речей (мету цивільного обороту). Правовстановлення охоплює виникнення права на речі, які хоча й існували, але нікому не належали, та речі, які належали іншій особі, але при цьому право останніх ніяк не впливає на виникнення нового права у іншої особи.

Правовстановлення можна класифікувати на два види: виникнення права на нічийні речі й виникнення права на присвоєні кимось блага. Спільним між ними є те, що вони відображають динаміку правовідносин

через правоприпинення та виникнення нових правовідносин при збереженні одного і того ж об'єкта. Як у першому випадку, так і в другому має місце первинне правонабуття, оскільки виникнення нового права (правовідносин) не залежить від права попередника. Для первинного набуття прав на речі, які нікому не належали, характерним є те, що між стадіями «припинення стану присвоєності» для одних осіб та «виникнення стану присвоєності» для інших існує проміжна стадія, коли матеріальне благо перестає належати будь-кому, стає нічийним, чужим абсолютно для всіх.

11. Необхідним вбачається ч. 1 ст. 178 Цивільного кодексу України викласти у такій редакції:

«Об'єкти цивільних прав можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої у порядку правонаступництва чи правовстановлення, якщо вони не вилучені з цивільного обороту, або не обмежені в обороті, або не є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аистова Л. С. Кража. Анализ состава преступления и проблемы квалификации. *Учебники и учебные пособия (Юридический Центр Пресс)*. URL : <http://www.rumvi.com/products/ebook/кража-анализ-состава-преступления-и-проблемы-квалификации/9fc511ab-cb08-4dff-917a-7874e5a764d0/preview/preview.html> (дата звернення: 11.04.2018).
2. Алексеев С. С. Выражение особенностей предмета советского гражданского права в методе гражданско-правового регулирования. Виды гражданских правоотношений и метод гражданско-правового регулирования. *Антология уральской цивилистики* : сб. ст. М. : Статут, 2001. С. 7–53.
3. Алексеев С. С. Структура советского права. М., Юрид. лит., 1975. 264 с.
4. Алексеев С. С. Общая теория права : учебн. 2-е изд., перераб. и доп. М. Велби : Проспект, 2008. 576 с.
5. Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ : Лист Верховного Суду України від 01.07.2013. *Вісник Верховного Суду України*. № 6 (166). 2014. С. 14–22.
6. Анненков К. Система русского гражданского права. Права вещные Т. II. СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1895. 670 с.
7. Антимонов Б. С. Возникновение права собственности у покупателя при новых формах розничной торговли в советских магазинах. *Ученые записки ВИЮН*. № 9. М. : Госюриздат, 1959. С. 81–104.
8. Астахова М. А. К вопросу о понятии гражданского оборота. *Бюллетень нотариальной практики*, 2006. № 5. URL: <http://www.center-bereg.ru/b13659.html> (дата звернення: 11.03.2016).
9. Астахова М. А. Оборот прав на результаты интеллектуальной деятельности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Екатеринбург, 2007. 23 с.

10. Астахова М. А. Объект субъективного гражданского права : понятие и признаки. *Гражданское право*, 2006. URL: http://www.juristlib.ru/book_2852.html.
11. Афендик Н. Догмы римского права : конспект. Киев : Тип., 1889. 110 с.
12. Барон Ю. Система римского гражданского права. Выпуск первый. Книга первая. Общая часть. М., 1909. 244 с.
13. Басин Ю. Г. Вопросы советского жилищного права ; отв. ред. : Ваксберг М. А. Алма-Ата, 1963. 244 с.
14. Бевзенко Р. С. Защита добросовестного приобретенного владения в гражданском праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Самара, 2002. 195 с.
15. Белов В. А. Гражданское право : Общая часть : учебн. М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2002. 639 с.
16. Белов В. А. Объект субъективного гражданского права, объект гражданского правоотношения и объект гражданского оборота: содержание и соотношение понятий. *Объекты гражданского оборота* : сб. ст. ; отв. ред. М. А. Рожкова. М. : Статут, 2007. 542 с.
17. Белов В. А. Отчуждение и приобретение по российскому Гражданскому кодексу (понятийно-терминологическая сторона вопроса). *Законодательство*. 2006. № 7. С. 8–19. URL : <http://www.center-bereg.ru/316.html> (дата звернения: 21.09.2016).
18. Белов В. А. Сингулярное правопреемство в обязательстве. М. ЮрИнфор, 2000. 288 с.
19. Бірюков І. А. Адресне безвідплатне відчуження фізичною особою-власником своїх рухомих речей. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 4. С. 78–84. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2014_4_37 (дата звернення: 25.06.2018).
20. Блауберг И. В., Юдин Э. Г. Становление и сущность системного подхода. М., Наука. 1973. 272 с.

21. Большой толковый словарь. URL : <http://tolkslovar.ru/s2730.html> (дата звернення: 3.09.2015).
22. Большой энциклопедический словарь: философия, социология, религия, эзотеризм, политэкономия / главн. науч. ред. и сост. С. Ю. Солодовников. Минск : МФЦП, 2002. 243 с.
23. Бошно С. В. Толкование норм права. *Право и современные государства*. 2013. № 4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/tolkovanie-norm-prava-1> (дата звернення: 3.05.2015).
24. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Кн. 2 : Договоры о передаче имущества. М. : Статут, 2000. 800 с.
25. Братусь С. Н. О понятии гражданского оборота : докл. на заседании сектора гражд. права ВИЮН. *Сов. государство и право*. 1949. № 11. С. 71–78.
26. Буничева М. Г. Понятие правопреемства при реорганизации юридических лиц. *Вестн. Перм. ун-та. Юридические науки*. 2012. № 1 (15). С. 84–89. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/ponyatie-pravopreemstva-pri-reorganizatsii-yuridicheskikh-lits> (дата звернення: 10.03.2018).
27. Валах В. В. Відмежування правонаступництва від суміжних явищ у цивільному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету* : Серія: Право / голов. ред. Ю.М. Бисага. Ужгород: Гельветика, 2015. Вип. 30. Т. 1. С. 114–118. URL : https://revolution.allbest.ru/law/00815706_0.html (дата звернення: 14.03.2018).
28. Васьковский Е. В. Учебник гражданского права. М. : Статут, 2003. 382 с. (Классика российской цивилистики).
29. Венедиктов А. В. Государственная социалистическая собственность. М. Издательство АН СССР. 1948. 834 с.
30. Венедиктова И. В. Охраняемый законом интерес в гражданском праве : монография. Х. : Точка, 2012. 508 с.
31. Венедиктова І. В. Проблема визначення поняття управління в інституті довірчого управління майном. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2002. № 18. С. 344–348.

32. Венедіктова І. В. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві : монографія. Х. : Нове Слово, 2011. 260 с.
33. Венедіктова І. В. Договір довірчого управління майном як форма реалізації правового інституту довірчого управління майном в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид наук : 12.00.03. Х., 2003. 19 с.
34. Венедіктова І. В. Порівняльний аналіз довірчого управління майном з альтернативними конструкціями по регулюванню відносин з управління майном. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2002. Вип. 17. С. 245–251.
35. Вершинина С. И. О содержании признака противоправности деяний. *Вектор науки ТГУ. Право.* № 1 (19), 2012. С. 116–119.
36. Виниченко Ю. В. Гражданский оборот: методологические основания цивилистического исследования : монография. Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2014. 166 с.
37. Виниченко Ю. В. Неправомерное введение объектов в гражданский оборот: проблема понимания. *Юридические записки.* 2013. № 1. С. 96–104.
38. Виниченко Ю. В. Понятие «оборот» в частном праве России и Украины. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского.* Юридические науки. Том 26 (65). 2013. № 2-2. С. 90–97.
39. Виниченко Ю. В., Асланян Н. П. О подходах к пониманию категории «гражданский оборот» в российской цивилистике. *Актуальные проблемы юридической науки и правоприменения в условиях совершенствования российского законодательства* : четвертый пермский международный конгресс ученых-юристов (г. Пермь, 18–19 октября 2013 г.). URL : http://www.rusnauka.com/13_EISN_2014/Pravo/9_168911.doc.htm (дата звернення: 17.08.2015).
40. Висновки Верховного Суду України, викладені в постановках, прийнятих за результатами розгляду справ із підстав, передбачених п. п. 1, 2, 4 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, за I півріччя 2017 р. : Лист Верховного Суду України від 01.07.2017. *ЛІГА ЗАКОН.* URL :

http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VSS00186.html (дата звернення: 14.08.2017).

41. Відчуження (економіка). *Вікіпедія – вільна енциклопедія*. URL : [https://uk.wikipedia.org/wiki/Відчуження_\(економіка\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Відчуження_(економіка)).

42. Вопленко Н.Н. Правонарушение и юридическая ответственность. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2005. 132.

43. Воронин А. Е. Юридические факты-события в Российском праве (общетеоретический анализ) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Владимир, 2008. URL : <http://lawtheses.com/yuridicheskie-fakty-sobytiya-v-rossiyskom-prave> (дата звернення: 12.07.2017).

44. Вороніна Н. В. Набуття права власності на знахідку за цивільним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2010. 20 с.

45. Гамбаров Ю. С. Курс гражданского права. Т. 1. СПб., 1911. 780 с.

46. Гасанов К. К., Стремоухов А. В. Абсолютные права человека и ограничения прав. *Правоведение*. 2004. № 1. URL : <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1164805> (дата звернення: 13.10.2017).

47. Гаухман Л. Д., Максимов С. В. Ответственность за преступления против собственности. 2-е изд., испр. М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2001. 310 с. — URL : http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/GAUXMAN_2001.htm#Г1 (дата звернення: 12.07.2017).

48. Гегель Г. В. Философия права. М. : Мысль, 1990. 526 с.

49. Гелич А. О. Співвідношення понять «об'єкт цивільного правовідношення» та «об'єкт цивільного правонаступництва». *Часопис Київського університету права*. 2012. № 3. С. 177–182.

50. Генкин Д. М. Право собственности в СССР. М. : Юридическая литература. 1961. 224 с.

51. Горяйнов А. М. Класифікація правового примусу. *Офіційний веб-сайт Київського апеляційного адміністративного суду*. URL : <http://kaas.gov.ua/law-library/articles/g/124-klasyfikatsiya-pravovoho-prymusu.html> (дата звернення: 16.12.2017).

52. Господарське право : підруч. / О. П. Подцерковний, О. О. Квасніцька, А. В. Смітюх та ін. ; за ред. О. П. Подцерковного. Х. : Одиссей, 2010. 640 с. URL : <http://mir.zavantag.com/pravo/16211/index.html?page=39> (дата звернення: 18.12.2016).

53. Гражданский процесс : учеб. / под ред. В. В. Комарова. Х. : ООО «Одиссей», 2001. 704 с.

54. Гражданское право : учеб. : в 2 т. Т. 1. 2 е изд., перераб. и доп. / отв. ред. Е. А. Суханов. М. : БЕК, 1998. 816 с.

55. Гражданское право Украины : [учеб. для вузов МВД Украины] : в 2 ч. Ч. 1 / А. А. Пушкин, В. М. Самойленко, Р. Б. Шишка и др. / под ред. проф. А. А. Пушкина, доц. В. М. Самойленко. Х. : Ун-т внутр. дел ; Основа, 1996. 440 с.

56. Гражданское право: учеб. : в 3 т. Т. 1 / под ред. А. П. Сергеева. М. : РГ-Пресс, 2010. 1008 с.

57. Гражданское право: учеб. : в 4 т. Т. 3 / отв. ред. Е. А. Суханов. М., 2005. Обязательственное право. 346 с.

58. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. М. : Статут, 2000. 411 с. (Классика российской цивилистики).

59. Груздев В. В. Иск как средство гражданско-правовой защиты. *Юридическая наука*. Рязань, 2011. № 3. С. 31–35.

60. Груздев В. В. Последствия отчуждения имущества собственника неуправомоченным лицом. *Юрист*. 2016. № 11. С. 37–41. URL : <http://отрасли-права.рф/article/20328> (дата звернення: 17.11.2017).

61. Гужва А. Н. О роли интереса как условия предъявления иска в римском и современном гражданском процессе. *Древнее право: научно-практический журнал*. № 1 (36). М. : ИД В. Ема. 2018. С. 148–174.

62. Гузь Є. В. Набувальна давність як підстава виникнення права власності на рухоме майно в Україні. *Проблеми законності* : зб. наук. пр. Харків, 2014. Вип. 127. С. 48–54.

63. Дозорцев В. А. Объекты права государственной социалистической собственности и их классификация. *Советское государство и право*. 1949. № 1. С. 55–63.

64. Дозорцев В. А. Понятие исключительного права. *Проблемы современного гражданского права* : сб. статей. М. : Городец, 2000. С. 287–320.

65. Дрониов В. К. Наследственное право Украинской ССР. К. 1974. 159 с.

66. Дудель С. В. Законы материалистической диалектики. М., 1958. 157 с.

67. Дудник Д. В. Відчуження земельних ділянок для суспільних потреб: цивільно-правовий аспект : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03. Х., 2015. 204 с.

68. Егоров Н. Д. Гражданско-правовое регулирование общественных отношений: единство и дифференциация. Л. : Изд-во Ленинградского университета. 1988. 176 с.

69. Емельянцев В. П. Универсальное правопреемство в гражданском праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. М., 2005. 220 с.

70. Ефременко Д. О. Юрисдикционный процесс: понятие, природа. *Вестник экономической безопасности*. 2016. № 3. С. 246–250.

71. Жамойдик К. М. Введение в гражданский оборот результатов НИОКР, выполненных по государственному заказу : дис... канд. юрид. наук : 12.00.03. М., 2016. 189 с.

72. Жилінкова І. В. Актуальні питання спадкового права України : матеріали до семінару. Х. : Ксилон, 2009. 148 с.

73. Жуков В. И. Количественные и качественные методы в методологии гражданского права. *Методологія наукового дослідження у галузі права: проблеми та перспективи розвитку* : зб. наук. праць. Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. С. 27–31.

74. Заїка Ю. О. Становлення і розвиток спадкового права в Україні : автореф. дис... д-ра юрид. наук : 12.00.03. К. 2007. 33 с.

75. Зобов Р. А. Некоторые аспекты категорий отношения, целого, структуры, функций и их значение для научного исследования. *Некоторые вопросы методологии научного исследования*. Вып. 2. Л., 1968. С. 17–32.

76. Имекова М. П. Исторический анализ доктрины и правового регулирования отчуждения земельных участков в России. *Вестник томского государственного университета. Право*. № 4 (6). 2012. С. 97–103.

77. Имекова М. П. Отчуждение земельного участка: понятие и общая характеристика. *Вестник Томского государственного университета. Право*. 2013. №4 (10). С. 120–126.

78. Имекова М. П. Соотношение гражданско-правовых категорий «распоряжение» и «отчуждение». *Вестник Томского государственного университета. Право*. № 1 (11). 2014. С. 84–91.

79. Иоффе О. С. Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права». М. : Статут, 2000. 777 с. (Классика российской цивилистики).

80. Иоффе О. С., Шаргородский М. Д. Вопросы теории права. М. : Юрид. литература. 1961. 381 с.

81. Иоффе О.С. Правоотношение по советскому гражданскому праву. Ленинград : Из-во Ленинградского ун-та. 949. 144 с.

82. Исаев А. Н. К вопросу о наследовании наличных денег. *Актуальні проблеми приватного права* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 94-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 19 лют. 2016 р.). Х. : Право, 2016. С. 105–107.

83. Исаков В. Б. Фактический состав в механизме правового регулирования. Саратовский гос. ун-т. Саратов. 1980. 128 с. URL : <http://www.pseudology.org/legis/FaktSostav2.pdf> (дата звернення: 16.12.2016).

84. Исоян А. Что такое отчуждение квартиры, в каких случаях оно происходит? *РИА Недвижимость*. 2017. URL : <https://realty.ria.ru/other/20130718/400917437.html> (дата звернення: 15.11.2015).

85. Кавелин К. Д. Права и обязанности по имуществам и обязательствам в применении к русскому законодательству. Опыт систематического обозрения. Избранные произведения по гражданскому праву. М., 2003. 722 с.

86. Камышанский В. П. Право собственности: пределы и ограничения. М. : Юнити-Дана: Закон и право, 2000. 303 с.

87. Капліна О. В Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права : монографія. Х. : Право, 2008. 296 с.

88. Карнаух Б. П. Поняття майна в контексті статті 1 Протоколу № 1 до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Проблеми законності* : зб. наук. праць / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2016. Вип. 132. С. 205–214.

89. Карнейро Р. Л. Культурный процесс. *Антология исследований культуры*. Т. 1. *Интерпретация культуры*. СПб. : Университетская книга, 1997. С. 421–423.

90. Каширский С. С. Преемство прав и обязанностей в гражданском правоотношении : автореф. дисс... канд. юрид. наук : 12.00.03. Н. Новгород, 2015. 25 с.

91. Кедров Б. М. О количественных и качественных изменениях в природе. М. Госполитиздат, 1946. 287 с.

92. Керимов Д. А. Методология права: Предмет, функции, проблемы философии права. 4-е изд. М. : Изд-во СГУ, 2008. 521 с.

93. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. М. : Изд-во АН СССР, 1958. 187 с.
94. Кириллова Н.С. Наследственное правоотношение : дисс... .канд. юрид. наук : 12.00.03. М., 2002. 207 с.
95. Kosak K. Lehrbuch des deutschen burgerlichen Rechts. 1909. Band. I. S. 114.
96. Кокоева Л. Т. О предмете договора аренды. *Философия права*. 2003. № 2. С. 85–97.
97. Позовне провадження : монографія. В. В. Комаров, Д. Д. Луспеник, П. І. Радченко та ін. ; за ред. В. В. Комарова. Х. Право, 2011. 252 с.
98. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой (постатейный) / Руководитель авторского коллектива и ответственный редактор доктор юридических наук, профессор О. Н. Садилов. М. : Юридическая фирма КОНТРАКТ; ИНФРА-М, 1998. XXII. 778 с.
99. Кононюк А. Е. Системология. Общая теория систем. В 4-х кн. Кн 1. К. : Освіта України, 2014. 564 с. URL : <http://ecat.diit.edu.ua/ft/Systemology1.pdf> (дата звернення: 14.10.2017).
100. Корна В.М. Адміністративний примус як особливий вид правового примусу. *Наукове товариство Івана Кушніра*, 2012. URL : <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=45081> (дата звернення: 7.07.2016).
101. Коструба А. В. Понимание правопрекращающих юридических фактов с точки зрения оснований прекращения права собственности: гражданско-правовой аспект. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 159–164.
102. Костюк Н. В. Добросовестное приобретение имущества и право собственника на виндикацию (вопросы и практики) : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.03. М. 2012. 29 с. URL : <http://www.dissercat.com/content/dobrosovestnoe-priobretenie-imushchestva-i-pravo-sobstvennika-na-vindikatsiyu> (дата звернення: 7.07.2016).

103. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : монографія. К. : Алерта, 2017. 494 с.
104. Кот О. О. Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав : дис. ... д-ра юрид наук : 12.00.03. К., 2017. 550 с.
105. Кравцов Р. В., Кузнецов В. И. К вопросу о признаках состава кражи чужого имущества. *Сибирский юридический вестник*. № 4 (71). 2015. С. 82–89.
106. Красавчиков О. А. Советская наука гражданского права (понятие, предмет, состав и система). Ученые труды Свердл. юрид. Ин-та. Сер. «Гражданское право». Т. 6. Свердловск : Унив. тип., 1961. 824 с.
107. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве. М. : Госюриздат, 1958. 182 с.
108. Крашенинников Е. А. Заметки о конститутивном правопреемстве. *Вещные права: система, содержание, приобретение* : сб. науч. труд. в честь проф. Б. Л. Хаскельберга / под. ред. Д. О. Тузова. М. : Статут, 2008. С. 83–87. URL: <https://wiselawyer.ru/poleznoe/32425-zametki-konstitutivnom-pravopreemstve> (дата звернення: 3.02.2017).
109. Криволапова Л. В. Понятие объекта гражданского оборота. *Право и государство: теория и практика*. М. : Право и государство, 2009. № 5 (53). С. 29–32.
110. Криволапова Л. В. Правовая специфика гражданского оборота. *Известия Оренбургского государственного аграрного университета*. № 6 (38). 2012. С. 244–247.
111. Кутателадзе В. О. Право користування чужою земельною ділянкою для забудови за цивільним законодавством України : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2011 . 19 с.
112. Кухарев О. Є. Актуальні питання спадкового права в судовій практиці : практич. посіб. К. : Алерта, 2017. 260 с.

113. Куций О. В. Щодо проблеми обмеження цивільного обороту речей. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 66. С. 166–171. URL : <http://apdp.in.ua/v66/25.pdf> (дата звернення: 1.02.2018).

114. Лапач В. А. Система объектов гражданских прав: теория и судебная практика. М. : Юридический центр Пресс. 2002. 568 с.

115. Лекція 24. Основи процесуального права : Короткий курс лекцій з дисципліни «Правознавство». URL : https://studme.com.ua/13921022/pravo/osnovy_protsessualnogo_prava.htm (дата звернення: 3.04.2015).

116. Лиманский Г. С. Развитие советского наследственного права в 1918–1964 годы. *История государства и права*. 2006. № 4. – С. 18.

117. Лисенкова О. С. Система законодавства України: структурно-функціональна характеристика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2001. 17 с.

118. Лобанов Г. А. Иски к имуществу? *Юридический мир*. 2007. № 6. С. 13–16.

119. Ломидзе О. Отчуждение обязательственных прав. *Хозяйство и право*. № 6. Приложение, 2002. 66 с.

120. Лукич Р. Методология права / Р. Лукич [пер. с сербскохорватского В. М. Кулистикова ; под ред. и с вступительной статей Д. А. Керимова]. М. : Прогресс. 1981. 304 с.

121. Лучин В.О. Процессуальные нормы в советском государственном праве. М., 1976. 167 с.

122. Любошець О. Інвестиції в інфраструктуру підприємств, що не підлягають приватизації. *Юридична Газета*. 2012. № 29–30. С. 10–11. URL : <http://blog.interlegal.com.ua/?p=1323> (дата звернення: 5.07.2018).

123. Магазинер Я. М. Избранные труды по общей теории права : отв. ред. проф. А. К. Кравцов. СПб. Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. 352 с.

124. Майданик Н. І. Договори азартної гри в цивільному праві України : монографія. К. Юстиніан, 2007. 264 с.
125. Майданик Н. І. Правова природа натуральних зобов'язань. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 12. С. 26–27.
126. Майданик Н. Р. Натуральні зобов'язання в цивільному праві України: системність, класифікація, види. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2015. Серія ПРАВО. Випуск 35. Частина І. Том 1. С. 155–159.
127. Маковій В. П. Набувальна давність у цивільному праві: дис. ... канд. юрид. наук. Х. 2007. 214 с.
128. Малеин Н. С. Правонарушение: Понятие, причина, ответственность. М. Юрид. лит., 1985. 182 с.
129. Мамалуй А. П., Гриценко А. А. К вопросу о внутренней структуре категории собственности. *Изв. АН СССР. Сер. экон.* 1978. №1. С. 16–20.
130. Мартышкин С. В. Понятие и признаки реорганизации юридического лица : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Самара, 2000. 225 с.
131. Маслов В. Ф. Осуществление и защита права личной собственности в СССР. М. : Госюриздат, 1961. 235 с.
132. Матузов Н. И., Малько А. В. Правовые режимы: вопросы теории и практики. *Правоведение*. 1996. № 1. С. 17–18.
133. Мейер Д. И. Русское гражданское право. В 2-х ч. Ч. 1. По исправленному и дополненному 8-му изд., 1902. М. : Статут, 1997. 290 с. (Классика российской цивилистики).
134. Менгер К., Бем-Баверк Е., Визер Ф. Основания политической экономии. *Австрийская школа в политической экономии*. М. 1992. (Экономическое наследие). URL : <http://malchish.org/lib/economics/menger/men001.htm#01> (дата звернення: 5.07.2016).
135. Мережко А. А. Введение в философию международного права. Гносеология международного права. К. : Юстиніан, 2002. 192 с.

136. Микрюков В. А. Ограничение и обременение права собственности и иных гражданских прав : дис... канд. юрид. наук : 12.00.03. Пермь, 2004. 214 с.
137. Миносян А. Категория содержания и формы. Ростов, 1962. 312 с.
138. Мирошникова М. А. Сингулярное правопреемство в авторських правах. СПб. Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. 275 с.
139. Михайлович Д. М. Толкование закона: монографія. Х. ХНУВС, 2004. 198 с.
140. Місяць А. Категорія відчуження у цивільному праві: вступ до проблематики. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. № 6(9). 2011. С. 121–125.
141. Мічурін Є. О. Абсолютні та відносні цивільні права. *Форум права* : електрон. наук. фахове вид. 2018. № 1. С. 81–87. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2018_1_13.pdf (дата звернення: 9.03.2018).
142. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект) : дис... д-ра юрид. наук : 12.00.03. К., 2009. 463 с.
143. Муромцев С. А. Определение и основное разделение права ; вступ. ст. и коммент. : Ю. И. Гревцов. 2-е изд., доп. С.-Пб. : Дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2004. 224 с.
144. Надьон В. В. Суб'єктивний обов'язок як елемент змісту цивільних правовідносин : монографія. Х. : Право, 2017. 392 с.
145. Наконечний А. Б. Основні поняття та категорії інституту примусового відчуження. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Одеса : Юрид. л-ра, 2014. Вип. 71. С. 312–320.
146. Наконечний А. Б. Примусове відчуження земельних ділянок за законодавством України : автореф. дис... канд. юрид. наук. Х. 2016. 24 с.
147. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. Т. 1 / за відповід. ред. О. В. Дзера (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць. К. : Юрінком Інтер, 2005. 832 с.

148. Никитюк П. С. Наследственное право и наследственный процесс. Кишинев : Изд-во Штиинца, 1973. 258 с.

149. Николайчук Л. М. Цивільно-правові договори як підстави виникнення права приватної власності громадян : 12.00.02 : дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2004. 188 с.

150. Новицкий И. Б. Римское право: учеб. для вузов. М.: Кнорус, 2011. 304 с.

151. Носік В. В. Юридична природа ринкового обігу земельних ділянок. *Законодавство України*. К. Український інформаційно-правовий центр, 2003. № 10. С. 92–96.

152. Носов Д. В. Изменение субъекта в правоотношении. URL : <http://www.jurvestnik.psu.ru/ru/-28-2010/51-izmenenie-subekta-v-pravootnoshenii-.html> (дата звернення: 8.03.2016).

153. Носов Д. В. Правопреемство в российском праве : монография. Пермь. 2013. 199 с.

154. ОАО «Нефтяная компания «ЮКОС» (ОАО Neftyanaya Kompaniya "YUKOS") против Российской Федерации : Постановление Европейского Суда по правам человека от 20 сентября 2011 года. *Информационно-правовой портал Гарант.ру*. URL : <http://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/70059678/> (дата звернення: 9.10.2017).

155. Огляд літератури та критику відповідних точок зору щодо поняття цивільного обороту див. Советский гражданский оборот (понятие и основные звенья). *Вопросы гражданского, трудового права и гражданского процесса*. Ученые записки Свердлов. юрид. ин-та им. А. Я. Вышинского. Т. V. М., Госюриздат, 1957. 253 с.

156. Олійник Я. Б., Шищенко П. Г., Гавриленко О. П. Основи екології : підруч. URL : https://pidruchniki.com/1799022637944/ekologiya/zagalna_harakteristika_podil_p_rirodnih_resursiv (дата звернення: 21.12.2017).

157. Панчак О. Г. Доктринальне тлумачення закону про кримінальну відповідальність за аналогією. *Український юридичний портал Радник*. 2011. URL : <http://radnuk.info/statti/229-kruminal-pravo/15054-2011-01-21-05-10-01.html/> (дата звернення: 8.03.2016).

158. Певзнер А. Г. Понятие и виды субъективных гражданских прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. М. 1961. 242 с.

159. Пейчев К. П. Правове регулювання відчуження земельних ділянок : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.06. Х. 2005. 18 с.

160. Пейчев К. Поняття обігу природних ресурсів. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 7. С. 51–53.

161. Петров Д. В. Право хозяйственного ведения и право оперативного управления. С.-Пб. : Юрид. центр Пресс, 2002. 359 с.

162. Петрушкин В. А. Системный анализ гражданско-правовой модели оборота недвижимости: проблемы теории и практики : дис... д-ра юрид. наук : 12.00.03. М., 2014. 417 с.

163. Подопригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право : підруч. К. Юрінком Інтер, 2003. 512 с.

164. Піщик Х. З. Права та обов'язки спадкоємців та спадкодавця при спадкуванні за законом : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2012. 16 с.

165. Победоносцев К. П. Курс Гражданского права. Первая часть : Вотчинные права. М. : Статут, 2004. 800 с.

166. Подопригора А. А. Основы римского гражданского права: учеб. пособие для студентов юрид. вузов и факультетов. 2-е изд., перераб. К. : Вентури, 1995. 288 с.

167. Полуяхтов И. А. Гражданский оборот имущественных прав : дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2002. 183 с.

168. Понятие правовой процедуры и юридического процесса, их соотношение. *Теории происхождения государства и права. Основные*

причины и общие закономерности. URL : <https://lektsii.org/15-78348.html> (дата звернення: 8.10.2015).

169. Попов А. И. Экономическая теория. *Textbook. News*. 2006. URL : https://textbook.news/ekonomicheskaya-teoriya_781/otchujdenie.html (дата звернення: 3.10.2016).

170. Попондопуло В. Ф. Динамика обязательственного правоотношения и гражданско-правовая ответственность : монографія. Владивосток : Дальневосточний ун-т, 1985. 112 с.

171. Постанова Вищого господарського суду України № 4/202-08 від 08 жовтня 2009. URL : http://www.arbitr.gov.ua/docs/28_2522044.html (дата звернення: 8.04.2018).

172. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 8 червня 2016 року (справа № 6-3029цс15). *Верховний Суд України* : офіційний веб-сайт. URL : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28documents%29/37EA7B880DEA5FF6C2257FE8004A7699> (дата звернення: 9.04.2018).

173. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 8 червня 2016 року (справа № 6-3029цс15). *Верховний Суд України* : офіційний веб-сайт. URL : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28documents%29/37EA7B880DEA5FF6C2257FE8004A7699> (дата звернення: 7.04.2018).

174. Постанова Судової палати у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 6 липня 2016 року (справа № 6-3174цс15). *Верховний Суд України* : офіційний веб-сайт. URL : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/F93909BEC717A1ADC2257FF100214EB2](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/F93909BEC717A1ADC2257FF100214EB2) (дата звернення: 9.04.2018).

175. Постанова Судової палати у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 14 вересня 2016 року (справа № №6-2588 цс15). *Верховний Суд України* : офіційний веб-сайт. URL :

<http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28documents%29/2C5757168D7905E5C225805000323288> (дата звернення: 9.04.2018).

176. Правова доктрина України : у 5 т. Т. 3 : Доктрина приватного права України / Н. С. Кузнєцова, Є. О. Харитонов, Р. А. Майданик та ін. ; за заг. ред. Н. С. Кузнєцової. Х. : Право, 2013. 760 с.

177. Преступления против собственности. *Vuzlit*. URL : https://vuzlit.ru/1272111/obektivnaya_storona (дата звернення: 11.04.2018).

178. Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2010. № 1. Ст. 2.

179. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 51. Ст. 553.

180. Про деякі питання застосування норм Земельного кодексу України : Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ 16.01.2013 , №10-71/0/4-13. *Законодавство України*. URL : <https://zakon.osmark.com.ua/інформаційний-лист-вссу-земельні-пит/> (дата звернення: 7.08.2017).

181. Про охорону культурної спадщини : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2000. № 39. Ст. 333.

182. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2013. № 15. Ст. 99.

183. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001. № 29. Ст. 137.

184. Про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду : Інструкція, затверджена наказом Генеральної Прокуратури України, Міністерства Внутрішніх Справ України,

Державної Податкової Адміністрації України, Служби Безпеки України, Верховного Суду України, Державної Судової Адміністрації України, від 27.08.2010 N 51/401/649/471/23/125 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0051900-10> (дата звернення: 23.05.2016).

185. Про порядок передачі об'єктів права державної власності : Положення, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 21 вересня 1998 р. № 1482. *Ліга закон*. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP981482.html (дата звернення: 12.06.2017).

186. Про практику застосування судами законодавства під час розгляду цивільних справ про захист права власності та інших речових прав : Лист Вищого спеціалізованого суду України від 28.01.2013 за №24-150/0/4-13. *Document.ua*. URL : <http://document.ua/pro-praktiku-zastosuvannja-sudami-zakonodavstva-pid-chas-roz-doc130596.html> (дата звернення: 14.09.2017).

187. Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ : постанова пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 7. *Офіційний веб-сайт Верховного Суду України*. URL : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28documents%29/16551941694D4C52C2257B33005B4BEC> (дата звернення: 17.09.2017).

188. Про приватизацію державного житлового фонду : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 36. Ст. 524.

189. Про приватизацію державного майна : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 24. Ст. 348.

190. Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав : Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. *Дебет-Кредит: Інформаційний бухгалтерський портал*. URL : <http://www.dt-kt.com/postanovlenye-vyissheho-spetsyalyzyrovannoho-suda-ukraynyi-po-rassmotrenyyu-hrazhdanskyh-y-uholovnyih-del-o-sudebnoj-praktyke-po-delam-o->

zaschyte-prava-sobstvennosty-y-druhyh-veschnyih-prav-ot-07/ (дата звернення: 19.08.2017).

191. Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав : постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 7 лютого 2014 року № 5. *Дебет-Кредит: Інформаційний бухгалтерський портал*. URL : <http://www.dt-kt.com/postanovlenye-vyissheho-spetsyalyzyrovannoho-suda-ukraynyi-po-rassmotrenyyu-hrazhdanskyh-y-uholovnyih-del-o-sudebnoj-praktyke-po-delam-o-zaschyte-prava-sobstvennosty-y-druhyh-veschnyih-prav-ot-07/> (дата звернення: 9.04.2016).

192. Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав : Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. *Дебет-Кредит: Інформаційний бухгалтерський портал*. URL : <http://www.dt-kt.com/postanovlenye-vyissheho-spetsyalyzyrovannoho-suda-ukraynyi-po-rassmotrenyyu-hrazhdanskyh-y-uholovnyih-del-o-sudebnoj-praktyke-po-delam-o-zaschyte-prava-sobstvennosty-y-druhyh-veschnyih-prav-ot-07/> (дата звернення: 15.07.2017).

193. Прокопенко В. І. Трудове право України : підруч. Х. : Консум. 1998. 480 с.

194. Простибоженко Т. В. Набуття права власності на безхазяйне нерухоме майно за набувальною давністю: законодавчі прогалини та проблеми правозастосування. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2014. № 5(20). С. 50–58.

195. Протасов В. Н., Протасова Н. В. Лекции по общей теории права и теории государства. М.: Изд. дом Городец, 2010. 751 с.

196. Процес. *Сертиком*. URL : <http://www.certicom.kiev.ua/proc.html> (дата звернення: 13.02.2017).

197. Пунда О. О. Поняття та проблеми здійснення особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини : монографія. Хмельницький. К. 2005. 436 с.

198. Римское частное право : учеб. / под ред. проф. И. Б. Новицкого и проф. И. С. Перетерского. М. : Юристъ, 1996. 544 с.

199. Родионов И. Б. Системный анализ. *Теория систем и системный анализ. Лекции.* URL : <http://victor-safronov.ru/systems-analysis/lectures/rodionov/01.html> (дата звернення: 11.02.2016).

200. Рожкова М. А. Применение в коммерческом обороте мировой сделки URL : <http://www.yurclub.ru/ibf/lofiversion/index.php/t75074.html> (дата звернення: 8.03.2016).

201. Рожкова М. А. Судебный акт и динамика обязательства. М. Статут, 2003. 140 с.

202. Розгон О. В. Межі та обмеження права власності : монографія. Х. ФОП Лисяк Л. С. 2006. 188 с.

203. Ромовська З. В. Українське цивільне право : загальна частина. Академічний курс : підруч. К. : Атіка, 2005. 560 с. URL : <http://westudents.com.ua/glavy/71390-pravo-vdchujennya.html> (дата звернення: 1.02.2016).

204. Российское гражданское право : учеб. : в 2 т. Т. I : Общая часть. Вещное право. Наследственное право. Интеллектуальные права. Личные неимущественные права / отв. ред. Е. А. Суханов. М. Статут, 2010. 958 с.

205. Рудоквас А. Д. Приобретательная давность и давностное владение : дисс. ... д-ра юрид наук : 12.00.03. СПб, 2011. 389 с.

206. Рыбалов А. О. Проблемы классификации гражданских правоотношений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. СПб. 2007. 221 с.

207. Рыбалов А. О. Экономические блага и гражданский оборот. Объекты гражданского оборота: сб. ст. ; отв. ред. М. А. Рожкова. М. Статут, 2007. С. 78–94.

208. Рябоконт Є. О. Цивільно-правовий статус правонаступника володільця за набувальною давністю. *Розвиток сучасного приватного права в країнах Європи*. Матеріал VIII Міжнар. Цивілістич. Форуму, Київ, 19–20 квітня 2018 року. – К. : ТОВ «Білоцерківдрук», 2018. 2018. С. 231–235.

209. Савиньи Ф. К. фон. Обязательственное право : пер. с нем.; пер. и предисл. В. Фукс и Н. Мандро. М. 1876. 579 с. URL : <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/8570#mode/inspect/page/617/zoom/5> (дата звернення: 8.03.2016).

210. Самойлов Е. Ю. Публичная достоверность при приобретении недвижимого имущества : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. М. 2010. 192 с.

211. Санникова Л. В. Об объекте обязательственного правоотношения. *Государство и право*. 2004. № 10. С. 57–64.

212. Саракун І. Б. Практичні аспекти зловживання правом у товаристві з обмеженою відповідальністю. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України* : зб. наук. стат. Випуск 28. Івано-Франківськ. С. 150–156.

213. Свидерский В. И. Некоторые вопросы диалектики изменения и развития. М. 1965. 213 с.

214. Селіванова І. Приватизація і відчуження державного майна: співвідношення понять. *Право України*. 2009. № 6. URL : http://www.ilf-ua.com/ua/publications/articles/pryvatyzaciya_ta_vidchuzhennya_derzhmajna/ (дата звернення: 8.03.2016).

215. Сенчищев В. И. Государственное регулирование прав на недвижимость и сделок с ней. *Журнал российского права*. 1999. № 12. С. 111–119.

216. Скловский К. И. Проблемы собственности и владения в гражданском праве России : автореф. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. – М., 1999. 62 с.

217. Скловский К. Правомочие и полномочие в механизме возникновения гражданских прав. *Хозяйство и право*. 2004. № 11. С. 99–111.

218. Скловский К. И. О праве на отчуждение имущества без передачи владения. *Хозяйство и право*. М. 2003. № 8. С. 116–122. URL : <http://studydoc.ru/doc/3913421/o-prave-na-otchuzhdenie-imushhestva-bez-peredachi-vladeniya> (дата звернення: 12.03.2016).

219. Слипченко А. С. Отчуждение и переход объектов гражданского оборота в Украине: соотношение понятий. *Legea și viața*. 2018. № 10/2. С. 100–104.

220. Слипченко С. А. Толкование норм права. *Підготовка правоохоронців в Харкові (1917–2017)* : зб. наук. ст. і тез доп. на наук.-практ. конф. до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Харків, 25 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків. 2017. С 266–268.

221. Слипченко А. С. Відчуження у цивільному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 7. С. 59–63.

222. Слипченко А. С. Значення дефініції «цивільний оборот» у юриспруденції. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1 (88). С. 201–210.

223. Слипченко А. С. Конститутивне правонабуття у цивільному обороті. *Право і суспільство*. 2018. № 4. С. 95–100.

224. Слипченко А. С. Поняття «Цивільний оборот». *Проблеми цивільного права та процесу*: наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна (м. Харків, 19–20 трав. 2017 р.). Харків: ХНУВС, 2017. С. 330–332.

225. Слипченко А. С. Правові принципи цивільного обороту. *Проблеми цивільного права та процесу*: наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна (м. Харків, 27 трав. 2016 р.). Харків : ХНУВС, 2016. С. 284–286.

226. Слипченко А. С. Співвідношення у цивільному обігу понять «відчуження» та «перехід». *Проблеми цивільного права та процесу*: наук.-

практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна (м. Харків, 25 трав. 2018 р.). Харків : ХНУВС, 2018. С. 365–368.

227. Сліпченко А. С. Сутність та ознаки цивільного обороту. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2017. Вип. 23. С. 129–132.

228. Сліпченко О. І. Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2015. 196 с.

229. Сліпченко С. О. Відчуження як елемент цивільного обороту та як правовий стан належності об'єктів. *Університетські наукові записки*. № 4 (52). 2014. С. 36–42.

230. Сліпченко С. О. Механізм правового регулювання особистих немайнових відносин з оборотоздатними об'єктами : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.03. Х. ХНУВС. 2013. 453 с.

231. Сліпченко С. О. Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоздатних об'єктів : монографія. Х. : Діса плюс, 2013. 552 с.

232. Сліпченко С. О. Поняття «перехід» та «відчуження» у цивільному обороті. *Сьомі юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського* : матер. Міжн. наук.-практич. конф. (Одеса, 26 травня 2017 р.) / упоряд. відпов. ред. І. С. Канзафарова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова ; економ.-прав. ф-т. Одеса : Астропринт, 2017. С. 14–19.

233. Сліпченко С. О. Проблеми визначення поняття «відчуження» у цивільному праві. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України* : зб. наук. ст. Вип. 36. Івано-Франківськ : Прикарпатський нац. ун-т імені Василя Стефаника, 2014. С. 164–178.

234. Словарь гражданского права / под общ. ред. В.В. Залесского. – М., 1998. 304 с.

235. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL : <http://sum.in.ua/s/chuzhyj> (дата звернення: 12.01.2016).

236. Советское гражданское право : учеб. пос. ВЮЗИ : ч. 1. М. 1960. 519 с.
237. Советское гражданское право : ч. 1. 2-е изд., перераб. и доп. / под общ. ред. В. Ф. Маслова, А. А. Пушкина. К. 1983. 462 с.
238. Советское гражданское право. Учебник. Т. 1 / Безрук Н.А., Бойков О. В., Брагинский М.И., Вердников В.Г., и др.; отв. ред. : Рясенцев В.А. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Юрид. лит. 1975. 560 с.
239. Солдатова О. Е. К вопросу о соотношении понятий «юридический процесс» и «юридическая процедура». *Молодой ученый*. 2014. №15. С. 332–335. URL : <https://moluch.ru/archive/74/12639/> (дата звернення: 12.04.2017).
240. Спасибо-Фатеева І. В. Цивілістика: на шляху формування доктрин : вибр. наук. пр. Х. Золоті сторінки, 2012. 696 с.
241. Спесівцев Д. С. Юридичні факти у механізмах виникнення, переходу та припинення речових прав на нерухомість в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.03. Х. 2017. 225 с.
242. Спиркин А. Г. Основы философии : чеб. пособ. для вузов. М. Политиздат, 1998. 592 с.
243. Стаббингс и другие против Соединенного Королевства (Stubbings and others) : Постановление Европейского Суда по правам человека от 22 октября 1996 года. *Сайт Олега Анищика о подаче жалоб против России в Европейский Суд по правам человека*. URL : http://europeancourt.ru/uploads/ECHR_Stubbings_and_Others_v_the_United_Kingdom_22_10_1996.pdf (дата звернення: 11.03.2017).
244. Степанов Д.И. Правопреемство при реорганизации в форме выделения. *Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации*. М. : ЮРИТ-Вестник, 2002. № 7. С. 111–120.
245. Степин В. С., Горохов В. Г., Розов М. А. Философия науки и техники. М. Контакт-Альфа. 1996. URL : <http://www.twirpx.com/file/513672/> (дата звернення: 12.07.2017).

246. Стретч проти Сполученого Королівства (case of *Stretch v. the United Kingdom*) : Рішення від 24 червня 2003 року. *EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS*. Страсбург. URL : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/ac7e4fdea1043c2ac22580f8003e2afa/\\$FILE/Стретч%20проти%20Сполученого%20Королівства.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/ac7e4fdea1043c2ac22580f8003e2afa/$FILE/Стретч%20проти%20Сполученого%20Королівства.pdf) (дата звернення: 14.07.2016).

247. Строгович М. С. Основные вопросы советской социалистической законности. М. 1966. 252 с.

248. Строк С. В. Правопреемство в порядке наследования : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. М. 2005. 185 с.

249. Судариков С. А. Право интеллектуальной собственности. 2008. URL : https://texts.news/avtorskoe-pravo_1487/otchujdenie-isklyuchitelnogo-prava-70536.html (дата звернення: 15.08.2017).

250. Сулейменов М. К. Нематериальные блага в системе объектов гражданских прав. *Личные неимущественные права: проблемы теории и практики применения*: сб. статей и иных материалов; под ред. Р. А. Стефанчука. – К. : Юринком Интер, 2010. С. 119–138.

251. Сулейменов М. К. Юридические факты в гражданском праве: проблемы теории и практики. *Zakon.kz.: Право*. URL : <http://www.zakon.kz/4714795-juridicheskie-fakty-v-grazhdanskom.html> (дата звернення: 16.07.2017).

252. Сулейменов М. К. Юридические факты в гражданском праве: проблемы теории и практики. *Zakon.kz.: Право*. URL : <http://www.zakon.kz/4714795-juridicheskie-fakty-v-grazhdanskom.html> (дата звернення: 16.07.2017).

253. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ : учеб. пособ. К. МАУП. 2003. 368 с. URL : <https://studfiles.net/preview/5162838/page:9/> (дата звернення: 16.07.2016).

254. Суханов Е. А. Лекции о праве собственности. М. Юридическая литература, 1991. 240 с.

255. Тарасенко Л. Л. Передання транспортного засобу в користування за договором найму транспортного засобу. *Форум права*. 2010. № 2. С. 497–501. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10tllntz.pdf> (дата звернення: 16.07.2017).

256. Теория процессуального права. URL : <http://www.pravoznavec.com.ua/books/309/23898/17/> (дата звернення: 17.07.2017).

257. Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля URL: <https://slovari.yandex.ua/~%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B8/%D0%A2%D0%BE%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B9%20%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C%20%D0%94%D0%B0%D0%BB%D1%8F/%D0%A7%D0%A3%D0%96%D0%9E%D0%99/> (дата звернення: 15.09.2015).

258. Толковый словарь С. И. Ожегова – процесс. URL : <http://www.вокабула.рф/словари/толковый-словарь-ожегова/процесс> (дата звернення: 18.10.2017).

259. Толстой В. С. Исполнение обязательств. М. Юрид. лит. 1973. 208 с.

260. Тополевський Р. Б. Системні зв'язки юридичних джерел права : автореф. дис. ... канд.юр.наук : 12.00.01. Х., 2004. 19 с.

261. Топоров Р. В. Макроэкономические аспекты экономического оборота на примере черной металлургии : дис. ... канд. экон. наук. М. 2005. 126 с.

262. Тофтул М. Г. Логіка : підруч. : видання 2-ге, перероб. і доп. К. Академія. 2006. 336 с.

263. Трепицын И. Н. Приобретение движимостей в собственность от лиц, не имеющих права на отчуждение. Варшава : Варш. учеб. окр. – 1907. 604 с. URL : <http://avidreaders.ru/read-book/priobretenie-dvizhimostey-v-sobstvennost-ot-lic.html> (дата звернення: 30.06.2018).

264. Тузов О. Д. Общее учения теории недействительных сделок и проблемы их восприятия в российской доктрине, законодательстве и судебной практике : дис. ... д-ра юрид. наук :12.00.03. Томск, 2006. 365 с.

265. Туктаров Ю. Е. Абстрактная модель передачи права собственности на движимые вещи. *Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации*. М. 2006. № 8. С. 19–37.

266. Туктаров Ю. Е. Имущественные права как объекты гражданско-правового оборота. *Актуальные проблемы гражданского права* : сб. ст. Вып. 6 / под ред. О. Ю. Шиловостова. М. НОРМА. 2003. С. 67–135.

267. Уемов А. И. Вещи, свойства и отношения. М. Издательство академии наук СССР. 1963. 184 с.

268. Уемов А. И. Системы и системные исследования. *Проблемы методологии системного подхода*. М. 1970. С. 64–86.

269. Узагальнення ВССУ: захист права власності. *Законодавство України*. URL : <https://zakon.osmark.com.ua/узагальнення-вссу-захист-права-власн/> (дата звернення: 19.08.2017).

270. Узагальнення практики розгляду Малиновським районним судом м.Одеси цивільних справ про визнання особи такою, що втратила право на користування жилим приміщенням від 15 червня 2011. *Судова влада України. Малиновський районний суд м. Одеси*. URL : <https://ml.od.court.gov.ua/sud1519/people/uzagal/7629/> (дата звернення: 29.09.2016).

271. Упоров И. В., Городенцев Г. А. Теоретическое осмысление присвоения чужого имущества как преступного деяния российскими криминалистами (вторая половина XIX–начало XX вв.). *Наукосфера*. 2017. № 4. URL : <http://nmsjour.ru/doc/ns-2017-No4-Uporov.pdf> (дата звернення: 29.11.2017).

272. Уразова Г. О. Категорія відмови в цивільному праві України : монографія. Х. Право, 2016. 248 с.

273. Уразова Г. О. Розмежування понять «відмова», «зречення» та «відчуження». *Проблеми цивільного права та процесу* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О. А. Пушкіна. Х. Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2013. С 333–336.

274. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 08.11.2017 у справі № 750/2872/16-ц. *Протокол: юридичний інтернет-ресурс. URL* : [https://protocol.ua/ua/vssu_vitrebuyannya_mayna_pridbanogo_dobrosovisnim_na_buvachem_na_publichnih_torgah_hocha_i_provedenih_z_porushennyam_protsedu_ri_e_nezakonnim_\(750_2872_16_ts_vid_08_11_2017\)/](https://protocol.ua/ua/vssu_vitrebuyannya_mayna_pridbanogo_dobrosovisnim_na_buvachem_na_publichnih_torgah_hocha_i_provedenih_z_porushennyam_protsedu_ri_e_nezakonnim_(750_2872_16_ts_vid_08_11_2017)/) (дата звернення: 29.11.2015).

275. Фалалеев А.С. Отчуждение исключительного права в авторском праве *URL* : http://адвокатсамара163.рф/publ/stati/otchuzhdenie_iskljuchitelnogo_prava_v_avtorskom_prave/1-1-0-9 (дата звернення: 29.11.2015).

276. Физические процессы. Что это такое? Real cottage. *URL* : <http://real-cottage.ru/556/> (дата звернення: 10.10.2018)

277. Федюк Л. В. Особисті немайнові права юридичних осіб : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, 2013. 500 с.

278. Философский словарь. Под ред. И. Т. Фролова. 5-е изд. М. Политиздат. 1987. 590 с.

279. Халфина Р. О. Правовое регулирование поставки продукции в народном хозяйстве. М. Академия наук СССР. 1963. 265 с.

280. Харитонов О. І. Право господарського відання та право оперативного управління: проблемні питання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 38. С. 245–249. *URL* : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2008_38_48 (дата звернення: 29.10.2016).

281. Харченко Г. Г. Речові права : монографія. К. Алерта. 2016. 556 с.

282. Харьковская цивилистическая школа : объекты гражданских прав : монографія. И. В. Спасибо-Фатеева, В. И. Крат, О. П. Печеный и др. ; под общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Х. Право. 2015. 720 с.

283. Хропанюк В. Н. Теория государства и права : хрестом. ; под ред. Т. Н. Редько. М. Интерстиль. 1998. 944 с.

284. Цивільне право : підруч. : у 2 ч. Ч. 2 / за заг. ред. В. А. Кройтора та Є. О. Мічуріна. Х. Харк. нац. у-т внутр. справ. 2013. 814 с.

285. Цивільне право України : підруч. У 2 т. Т. 1. / Борисова В. І. (кер. авт. кол.), Баранова Л. М., Жилінкова І. В. та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. К. Юрінком Інтер, 2004. 480 с.

286. Цивільне право України : підруч. У 2 т. Т. 2. / Борисова В. І. (кер. авт. кол.), Баранова Л. М., Жилінкова І. В. та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. К. : Юрінком Інтер, 2004. 480 с.

287. Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар. За ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. К. Істина. 2004. 928 с.
URL : <http://uristinfo.net/2010-12-27-04-58-59/76-komentar-tsivilnij-kodeks-ukrayini/1552-rozdil-iii-obekti-tsivilnih-prav-glava-12-zagalni-polozhennja-pro-obekti-tsivilnih-prav.html> (дата звернення: 17.10.2016).

288. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 5: Право власності та інші речові права / За ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Серія «Коментарі та аналітика». Х. ФО-П Лисяк Л. С. 2011. 624 с.

289. Цивільний процес : навч. посіб. А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. ; за ред. Ю. В. Білоусова. К. Прецедент. 2005. 172 с.

290. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 5: Право

власності та інші речові права / Заред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – Серія «Коментарі та аналітика». – Х. ФО-П Лисяк Л. С., 2011. 624 с.

291. Цікало В. Давність у цивільних правовідносинах: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2003. 193 с.

292. Цуканов Н. Н. О критериях правовой презумпции. *Законотворческая техника современной России: состояние, проблемы, совершенствование*. сб. стат. В 2 т. Т. 1. / Под ред. В. М. Баранова. Н. Новгород, 2001. С. 506–509.

293. Чеговадзе Л. А. Избранные вопросы по курсу «Гражданское право России»: курс лекций. Н. Новгород, 2002. 230 с.

294. Чеговадзе Л. А. Система и состояние гражданского правоотношения: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.03. М. 2005. 585 с. URL: <http://lawbook.org.ua/aa/12.00.03/2016/02/11/060015012.doc.html> (дата звернення: 17.04.2016).

295. Чеговадзе Л. А. Структура и состояние гражданского правоотношения. М. 2004. 542 с.

296. Чепига Т. Д. Общие вопросы правопреемства в гражданском праве. *Российское правовое государство: итоги формирования и перспективы развития*: В 5 ч. Часть 2: *Гражданское, гражданское процессуальное и арбитражное процессуальное право*: Материалы Всероссийской научно-практической конференции. Воронеж, 14-15 ноября 2003 год. Воронеж. Изд-во Воронеж. гос. ун-та. 2004. С. 247–280.

297. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора: учеб. пособ. для вузов. М. ЮНИТИ-ДАНА. 2003. 381 с.

298. Черепяхин Б. Б. Первоначальные способы приобретения собственности по действующему праву. Труды по гражданскому праву. М. Статут. 2001. 479 с.

299. Черепяхин Б. Б. Правопреемство по советскому гражданскому праву. Труды по гражданскому праву. М. Статут. 2001. 479 с.

300. Чернышов, В. Н. Теория систем и системный анализ : учеб. пособие / В. Н. Чернышов, А. В. Чернышов. Тамбов. Тамб. гос. техн. ун-т, 2008. 96 с. URL : <http://window.edu.ru/resource/188/64188/files/chernyshov.pdf> (дата звернення: 17.05.2017).

301. Что это такое - отчуждение имущества? Сайт «*RUSJURIST.RU*». URL : http://rusjurist.ru/pravo_sobstvennosti/perehod_prav/chto_eto_takoe_otchuzhdenie_imuwestva/ (дата звернення: 18.06.2017).

302. Чулінда Л. І. Застосування юридико-лінгвістичного та логічного способів тлумачення нормативно-правових актів. *Законодавство України: науково-практичні коментарі*. 2005. № 2. С. 3–8.

303. Шамсумова Э. Ф. Правовые режимы (теоретический аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Екатеринбург. 2001. 24 с.

304. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права. Том III-IV. М. Бр. Башмаковы. 1910. URL : <https://studfiles.net/preview/429026/page:15/> (дата звернення: 18.06.2017).

305. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907). Вступительная статья Б. А. Суханов. М. Фирма «СПАРК». 1995. 556 с.

306. Шершеневич Г. Ф. Учебник руського гражданского права. 11-е изд. М. Изд. бр. Башмаковых. 1915. Т. 2. 544 с.

307. Шершеневич Г. Ф. Учебник торгового права. (По изд. 1914 г.) М. Спарк. 1994. 335 с.

308. Шульга А. М. Загальнотеоретичні аспекти правомірної поведінки особи : монографія. Х. 2013. 412 с.

309. Щербатюк О. Є. Цивільно-правовий режим безхазяйної речі : автореф. ... дис. канд. юрид наук : 12.00.03. К. 2014. 19 с.

310. Эбзеев Б. Б. Гражданский оборот: понятие и юридическая природа. *Государство и право*. 1999. № 2. С. 32–38.

311. Экономико-математический словарь. URL :
<http://slovari.yandex.ru/dict/lopatnikov/article/lop/lop-1768.htm&stpar1=> 2.26.1
 (дата звернення: 17.06.2016).

312. Юридический энциклопедический словарь : 3-е изд., перераб. и доп. / под общ. ред. В. Е. Крутских. М. ИНФРА-М, 2004. VI. 450 с.

313. Юридична відповідальність і державно-правовий примус. Теорія держави і права : підруч. URL :
http://pidruchniki.com/70688/pravo/tsili_funktsiyi_yuridichnoyi_vidpovidalnosti
 (дата звернення: 7.06.2015).

314. Юртаева-Ривель М. А. Изменение обязательств по советскому гражданскому праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. М. 1975. 23 с.

315. Яворська О. С. Набуття права власності за давністю володіння. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали II регіон. наук. конф. (лют. 1996 р.). Львів, ЛДУ, 1996. С. 108—110.

316. Ягельницький А. А. Категория правопреемства в российском гражданском праве : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. М. 2011. 263 с.

317. Яковлев В. Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений. Свердловск. 1972. 212 с.

318. Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції) : монографія. Х. Право. 2006. 544 с.

319. Acquisition of property rights : Real property rights of Dutch civil law ('closed system'). *Legal System of Civil Law in the Netherlands*. URL :
<http://www.dutchcivillaw.com/content/legalsystem044.htm> (дата звернення: 18.06.2018).

320. Karl W. Cavanaugh (1988). Problems in the Law of Succession: *Creditors' Rights*, 48 La. L. Rev. Available at:
<https://digitalcommons.law.lsu.edu/lalrev/vol48/iss5/4> (дата звернення: 16.06.2018).

321. Kumysbekova Zh. T. (2015). The responsibility of spouses for personal and common obligations. *Bulletin of the Karaganda University*. Karaganda. Available at : <https://articlekz.com/en/article/14416> (дата звернення: 16.06.2018).

322. Kohler H. BGB Allgemeiner Teil : Ein Studienbuch. 24., vollig neubearbeitete Auflage. – Muenchen : C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1998. S. 41. 338 p.

323. Laren K. Allgemeiner Teildes deutschen burgerlichen Rechts. Munchen: C.H.Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1967. S. 248. 662 p.

324. National reports on the transfer of movables in Europe : England and Wales, Ireland, Scotland, Cyprus. Volume 2. München : Sellier, Europ. Law Publ. 2009. 628 s. Available at : <https://www.peacepalacelibrary.nl/ebooks/files/335881971.pdf>. (дата звернення: 16.06.2018).

325. National reports on the transfer of movables in Europe : France, Belgium, Bulgaria, Poland, Portugal. Volume 4. München : Sellier, Europ. Law Publ. 2011. 586 s. Available at : <https://www.peacepalacelibrary.nl/ebooks/files/33372951x.pdf> (дата звернення: 16.06.2018).

326. National reports on the transfer of movables in Europe : Germany, Greece, Lithuania, Hungary. Volume 3. München : Sellier, Europ. Law Publ. – S. 71, 246, 363, 530. 2011. 701 s. Available at : <https://www.peacepalacelibrary.nl/ebooks/files/333729536.pdf> (дата звернення: 16.06.2018).

327. Saghinadze and Others v. Georgia, no. 18768/05, § 103, ECHR (2010). *HUDOC*. Available at : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-98885> (дата звернення: 16.06.2018).

328. Slipchenko A. S. On the Need to Define the Concept of «Civil Turnover». *Eurasian Academic Research Journal*. 2018. № 3 (21). С. 46–52.

329. Sohm R. Der Gegenstand: ein Grundbegriff des bürgerlichen Gesetzbuches. Leipzig : Duncker & Humblot, 1905. 90 p.

330. Tuhr A. Der allgemeine Teil des deutschen bürgerlichen Rechts. 1914. T. 2. 320 p.

ДОДАТОК

Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації

1. Сліпченко А. С. Значення дефініції «цивільний оборот» у юриспруденції. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1 (88). С. 201–210.
2. Сліпченко А. С. Сутність та ознаки цивільного обороту. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2017. Вип. 23. С. 129–132.
3. Slipchenko A. S. On the Need to Define the Concept of «Civil Turnover». *Eurasian Academic Research Journal*. 2018. № 3 (21). С. 46–52.
4. Сліпченко А. С. Відчуження у цивільному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 7. С. 59–63.
5. Сліпченко А. С. Конститутивне правонабуття у цивільному праві. *Право і суспільство*. 2018. № 4. Т. 1. С. 95–100.
6. Слипченко А. С. Отчуждение и переход объектов гражданского оборота в Украине: соотношение понятий. *Legea și viața*. 2018. № 10/2. С. 100–104.
7. Сліпченко А. С. Правові принципи цивільного обороту. *Проблеми цивільного права та процесу*: наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна (м. Харків, 27 трав. 2016 р.). Харків: ХНУВС, 2016. С. 284–286. (форма участі – очна).
8. Сліпченко А. С. Поняття «Цивільний оборот». *Проблеми цивільного права та процесу*: наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна (м. Харків, 19–20 трав. 2017 р.). Харків: ХНУВС, 2017. С. 330–332. (форма участі – очна).
9. Сліпченко А. С. Співвідношення у цивільному обігу понять «відчуження» та «перехід». *Проблеми цивільного права та процесу*: наук.-

практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна (м. Харків, 25 трав. 2018 р.). Харків: ХНУВС, 2018. С. 365–368. *(форма участі – очна)*.